

hugo

notre-dame de paris

victor hugo

notre-dame de paris

ROMAN

TRADUCERE DE GELLU NAUM
PREFAȚĂ ȘI TABEL CRONOLOGIC DE
ION VASILE ȘERBAN

1970

EDITURA MINERVA

BUCUREȘTI

NOTĂ INTRODUCTIVĂ

Acum cîţiva ani, vizitînd, sau, mai bine zis, scotocind biserica Notre-Dame, autorul cărţii de faţă găsi, într-un ungher ascuns şi întunecat al uneia din turle, cuvîntul acesta săpat de-o mînă pe zid :

ÁNÁΓKH

Majusculele greceşti, înnegrite de vreme şi destul de adînc scobite în piatră, nu ştiu ce semne proprii caligrafiei gotice, întipărite în formele şi în poziţiile lor, ca pentru a arăta că o mînă din evul mediu le scrisese acolo, şi mai ales sensul lugubru pe care îl cuprindeau îl izbiră puternic pe autor.

El se întrebă, căută să ghicească cine putea fi sufletul rătăcit care nu voise să părăsească lumea aceasta fără a lăsa acest stigmat al crimei sau al nenorocirii pe fruntea bătrînei biserici.

De atunci, zidul a fost spoit sau rîcîit (nu ştiu care din două), şi inscripţia a dispărut. Căci aşa se procedează de vreo două sute de ani cu minunatele biserici ale evului mediu. Schilodirile le vin de pretutindeni, dinafară ca şi dinlăuntru. Preoţii le spoiesc, arhitecţii le rîcîie, apoi mai vine şi lumea, care le dărîmă.

Astfel, în afară de trecătoarea amintire pe care i-o consacră aici autorul acestei cărţi, astăzi n-a mai rămas nimic din misteriosul cuvînt scris în turla întunecată a bisericii Notre-Dame, n-a mai rămas nimic din soarta necunoscută pe care el o rezuma atît de melancolic. Omul care a scris cuvîntul pe zid s-a şters, acum cîteva veacuri, din mijlocul oamenilor; cuvîntul, la rîndul lui, s-a şters şi el de pe zidul bisericii; biserica însăşi poate că se va şterge şi ea curînd de pe faţa pămîntului.

Asupra acestui cuvînt a fost făcută cartea de faţă.

Februarie 1831

CARTEA ÎNTÎI

I

SALA MARE

Se împlinesc astăzi trei sute patruzeci şi opt de ani, şase luni şi nouăsprezece zile de cînd parizienii se treziră în zgomotul tuturor clopotelor care sunau din răsputeri în tripla incintă formată de Cité, de Universitate şi de Oraş.

Şi totuşi, 6 ianuarie 1482 nu e o zi căreia istoria să-i fi păstrat amintirea. În evenimentul care punea astfel în mişcare, de cu zori, clopotele şi pe cetăţenii Parisului, nu era nimic de seamă : nici vreun atac al picarzilor sau al burgunzilor, nici procesiunea vreunei racle cu moaşte, nici vreo răzmeriţă de-a studenţilor în oraşul Laas, nici vreo intrare a *numitului nostru preatemut senior, măria sa regele*, nici măcar o spînzurare mai de soi a tîlharilor sau a tîlhăriţelor la Tribunalul Parisului. Nu era nici măcar sosirea neaşteptată, întîlnită atît de des în secolul al cincisprezecelea, a vreunei solii gătite cu zorzoane şi pene. Trecuseră abia două zile de cînd ultima cavalcadă de felul acesta, alaiul solilor flamanzi însărcinaţi să încheie căsătoria prinţului moştenitor cu Marguerite de Flandre, îşi făcuse intrarea în Paris, spre marele plictis al domnului cardinal de Bourbon, care, ca să-i fie pe plac regelui, trebuise să pri-

mească bine toată şleahta aceasta rustică de burgmeisteri flamanzi şi să-i distreze, la locuinţa sa de Bourbon, cu o *prea frumoasă moralitate* [1], *satiră şi farsă*, pe cînd o ploaie cu băşici îi uda, la poartă, măreţele tapiserii.

În ziua de 6 ianuarie, ceea ce *făcea să tresalte inimile întregului norod al Parisului*, cum spune Jean de Troyes, era dubla solemnitate, împerecheată din vremuri imemorabile, a zilei Regilor şi a Sărbătorii Nebunilor.

În ziua aceea trebuia să fie aprins focul de sărbătoare în Piaţa Grève, să fie plantat arborele de mai la capela Braque şi să se joace un mister la Palatul Justiţiei. Strigarea fusese făcută din ajun, cu sunet de trîmbiţă pe la răspîntii, de către oamenii domnului *prévôt* [2], înveşmîntaţi în frumoase tunici de lînă violetă, cu ţesătură rară, şi avînd cruci mari albe pe piept.

Mulţimea de cetăţeni şi de cetăţene se îndrepta deci din toate părţile, de cu zori, lăsîndu-şi casele şi prăvăliile încuiate, spre unul din cele trei locuri mai sus amintite. Fiecare se hotărîse fie pentru focul de sărbătoare, fie pentru arborele de mai, fie pentru mister. Şi trebuie spus, spre lauda străvechiului bun simţ al mulţimii de cască-gură, că cei mai mulţi se îndreptau spre focul de sărbătoare, care era cît se poate de potrivit cu anotimpul, sau spre mister, care urma să fie reprezentat în Sala Mare a palatului, bine acoperită şi bine închisă, şi că mai toţi curioşii păreau înţeleşi să lase bietul arbore de mai neînflorit să dîrdîie singur sub cerul de ianuarie, în cimitirul capelei Braque.

---

[1] Lucrare dramatică medievală în versuri.

[2] Mare magistrat feudal, cu felurite atribuţii ; în text îl vom denumi uneori după funcţiile îndeplinite.

Mulţimea se îndesa mai ales pe aleile Palatului Justiţiei, pentru că se ştia că solii flamanzi, sosiţi cu două zile înainte, aveau de gînd să asiste la reprezentarea misterului şi la alegerea papei nebunilor, care trebuia să aibă loc tot în Sala Mare.

În ziua aceea nu era lesne să pătrunzi în Sala Mare, cunoscută totuşi pe atunci drept cea mai spaţioasă încăpere acoperită din lume. (E adevărat că Sauval nu măsurase încă sala mare a castelului din Montargis.) Piaţa Palatului, ticsită de lume, oferea curioşilor de la ferestre aspectul unei mări în care cinci sau şase străzi, ca tot atîtea guri de fluvii, revărsau clipă de clipă noi valuri de capete. Valurile mulţimii, sporind neîncetat, se ciocneau de colţurile caselor care ieşeau ici-colo în afară, ca nişte promontorii, în bazinul neregulat al pieţei. În centrul înaltei faţade gotice a palatului, scara cea mare, urcată şi coborîtă necontenit de un dublu curent care, după ce se spărgea de peronul intermediar, se împrăştia în valuri largi pe cele două pante laterale, scara cea mai mare deci şiroia neîncetat în piaţă ca o cascadă într-un lac. Strigătele, rîsetele, tropăitul miilor de picioare făceau mare zarvă şi mare vuiet. Din timp în timp vuietul şi zarva se dublau, curentul care împingea mulţimea spre scara cea mare dădea înapoi, se tulbura, se învîrteja. De vină erau loviturile vreunui arcaş sau calul vreunui jandarm care lovea cu copitele ca să restabilească ordinea ; admirabilă tradiţie pe care poterele vechi au lăsat-o ca moştenire poterelor din vremea conetabililor, iar acestea — trupelor de jandarmi călări, care, la rîndul lor, au transmis-o jandarmeriei noastre din Paris.

La uşi, la ferestre, la lucarnele podurilor, pe acoperişuri, mişunau mii de feţe de oameni cum-

secade, calme şi cinstite, privind palatul, privind gloata şi mulţumindu-se cu atît; căci mulţi dintre locuitorii Parisului se mulţumesc să privească spectatorii, iar un zid în dosul căruia se petrece ceva e de ajuns ca să ne stîrnească curiozitatea.

Dacă nouă, celor din 1830, ne-ar fi cu putinţă să ne amestecăm în gînd cu parizienii din secolul al cincisprezecelea şi să intrăm o dată cu ei, smuciţi, înghiontiţi, răsturnaţi, în sala imensă a palatului, atît de neîncăpătoare la 6 ianuarie 1482, spectacolul nu ni s-ar părea nici lipsit de interes, nici lipsit de farmec, şi am avea în jurul nostru numai lucruri atît de vechi, încît ni s-ar părea cu totul noi.

Dacă cititorul îngăduie, vom încerca să regăsim cu gîndul impresia pe care ar fi încercat-o o dată cu noi, păşind pragul Sălii Mari, în mijlocul mulţimii în sumane, în pieptare şi în rochii scurte.

Mai întîi, zumzet în urechi, ochi orbiţi. Deasupra capetelor, o dublă boltă în ogivă, căptuşită cu sculpturi în lemn, vopsită în culoarea cerului, presărată cu flori de crin aurite; sub picioare, un pavaj de marmură albă şi neagră. La cîţiva paşi de noi, un stîlp uriaş, apoi încă unu, şi încă unu; cu totul, şapte stîlpi în lungul sălii sprijinind, la mijlocul ei, coborîşurile dublei bolţi. În jurul primilor patru stîlpi, tarabele negustorilor, sclipind de giuvaeruri din sticlă şi de tinichele poleite; în jurul ultimilor trei, bănci din lemn de stejar, roase şi lustruite de nădragii pricinaşilor şi de robele procurorilor. De jur împrejurul sălii, de-a lungul zidului înalt, între uşi, între ferestre, între stîlpi, nesfîrşitul şir al statuilor tuturor regilor Franţei începînd de la Pharamond; regi trîndavi, cu braţele atîrnate şi cu ochii plecaţi; regi viteji şi bătăioşi, cu capetele şi mîinile îndrăzneţ ridicate

spre cer. Apoi, în lungul ferestrelor ogivale, vitralii în o mie de culori ; la ieșirile largi ale sălii, uși bogate, sculptate fin ; și totul, bolțile, stîlpii, zidurile, pervazurile, îmbrăcămintea pereților, ușile, statuile, acoperite de sus pînă jos cu o splendidă culoare albastră și aurie, care, puțin întunecată încă de pe vremea cînd o privim, pierise aproape cu totul sub praf și sub pînzele de păianjeni în anul Domnului 1549, cînd du Breul o mai admira încă, din obișnuință.

Să ne închipuim acum sala aceasta imensă și lungă luminată de razele plumburii ale unei zile de ianuarie, năpădită de o mulțime pestriță și zgomotoasă care se scurge de-a valma de-a lungul pereților și se învîrtește în jurul celor șapte stîlpi, și vom avea o idee generală despre întregul tablou căruia vom încerca să-i arătăm mai precis ciudatele amănunte.

E sigur că, dacă Ravaillac nu l-ar fi asasinat pe Henric al IV-lea, n-ar fi existat piesele procesului Ravaillac depuse la grefa Palatului Justiției ; n-ar fi existat complici interesați să facă să dispară suspomenitele piese ; așadar, n-ar fi existat incendiatori, nevoiți, din lipsa altor mijloace, să dea foc grefei ca să ardă piesele, și să ardă Palatul Justiției ca să ardă grefa ; prin urmare, n-ar fi existat incendiul din 1618. Vechiul palat ar mai fi încă în picioare, cu vechea lui Sală Mare ; și i-am putea spune cititorului : „Du-te de-o vezi", și am fi astfel amîndoi scutiți, eu de a face, el de a citi o simplă descriere. Iată o dovadă a noului adevăr că marile evenimente au urmări incalculabile.

E adevărat că s-ar putea, în primul rînd, ca Ravaillac să nu fi avut complici ; apoi, ca acești complici, dacă din întîmplare ar fi existat, să nu fi

avut nici un amestec în incendiul din 1618. În privința incendiului există două explicații foarte plauzibile. Prima explicație e marea stea, lată de-un picior, înaltă de-un cot, care căzu din cer, după cum fiecare știe, peste palat, la 7 martie, după miezul nopții. A doua, e catrenul lui Théophile :

N-a fost plăcut sinistrul joc,
Cînd la Paris doamna Dreptate,
Luînd bacșiș pe săturate
Palatul și l-a pus pe foc.

Oricum ar fi privită tripla explicație politică, fizică, poetică a incendiului Palatului Justiției din 1618, neîndoielnic, din nefericire, e incendiul. Astăzi, datorită catastrofei de atunci, datorită mai ales diverselor restaurări succesive care au dat gata ce cruțase ea, n-a mai rămas aproape nimic din prima locuință a regilor Franței, n-a mai rămas aproape nimic din palatul acesta, frate mai mare al Luvrului, atît de vechi, încît încă de pe vremea lui Filip cel Frumos se căutau în el urmele măreților clădiri ridicate de regele Robert și descrise de Helgaldus. Aproape totul a dispărut. Ce s-a ales din camera cancelariei în care Sfîntul Ludovic *săvîrșitu-și-a cununia* ? Ce s-a ales din grădina în care el, „împreună cu Joinville, împărțea dreptatea, lungit pe covoare, și îmbrăcat în veșmînt mițos, cu suman de lînă fără mîneci și, pe deasupra, cu o mantie de santal negru venețian" ? Unde e odaia împăratului Sigismond, odaia lui Carol al VI-lea, odaia lui Ioan fără Țară ? Unde e scara pe care Carol al VI-lea și-a promulgat edictul de grație ? Unde e lespedea pe care Marcel, de față cu delfinul, le-a tăiat beregățile lui Robert de Clermont și

mareşalului de Champagne ? Unde e uşa în faţa căreia au fost rupte în bucăţi bulele antipapei Benedict, uşa de la care au plecat înapoi cei ce le adunaseră, îmbrăcaţi în derîdere cu veşminte bisericeşti, avînd tiare pe cap şi mărturisindu-şi păcatele în tot Parisul ? Şi unde e Sala Mare, cu aurul, azurul, ogivele, statuile, stîlpii şi imensa ei boltă, ticsită toată de sculpturi ? Şi unde e camera aurită ? Unde e leul de piatră care stătea la uşă, în genunchi, cu capul plecat, cu coada între picioare, ca leii tronului lui Solomon, în atitudinea de umilinţă potrivită puterii cînd se află în faţa dreptăţii ? Unde sînt frumoasele uşi, frumoasele vitralii şi ferecăturile cizelate care o descurajau pe Biscornette ? Unde sînt delicatele lucrări de tîmplărie ale lui Du Hancy ?... Ce-a făcut timpul, ce-au făcut oamenii din minunile acestea ? Ce ni s-a dat în schimb pentru toată istoria galică, pentru toată arta gotică ? Pentru artă, ni s-au dat bolţile supraaplecate ale domnului de Brosse, nepriceputul arhitect al portalului de la Saint-Gervais ; cît despre istorie, mai avem amintirile guralive ale stîlpului cel mare, răsunînd încă de trăncănelile unor oameni ca Patrus.

Ce avem, nu e mare lucru. Să revenim la veritabila Sală Mare a veritabilului Palat Vechi.

Cele două extremităţi ale giganticului paralelogram erau ocupate, una de faimoasa masă de marmură, atît de lungă, de largă şi de groasă, încît niciodată nu s-a mai văzut, spun vechile hrisoave, într-un stil care i-ar fi aţîţat pofta lui Gargantua, *asemenea felie de marmură pe lume* ; cealaltă, de capela unde Ludovic al XI-lea a pus să fie sculptat în genunchi dinaintea Fecioarei şi unde a poruncit să fie aşezate, fără să-i pese că lasă două firide goale în şirul statuilor regeşti, statuile lui

Carol cel Mare și a Sfîntului Ludovic, doi sfinți pe care îi bănuia foarte bine văzuți în cer, ca regi ai Franței. Capela aceasta, încă nouă, clădită abia de vreo șase ani, era toată făcută cu acel gust fermecător al arhitecturii gingașe, al sculpturii minunate, al cizelării fine și profunde, care marchează la noi sfîrșitul erei gotice și se perpetuează spre mijlocul secolului al șaisprezecelea în fantezиile feerice ale Renașterii. Îndeosebi, mica fereastră în formă de roză, ajurată, scobită deasupra portalului, era o capodoperă de finețe și de grație ; ai fi zis că e o stea de dantelă.

În mijlocul sălii, față în față cu intrarea principală, fusese ridicată pentru solii flamanzi și pentru celelalte personaje de vază invitate la reprezentația misterului, o estradă din brocart de aur, rezemată de zid și cu o intrare particulară printr-o fereastră a culoarului camerei aurite.

Pe masa de marmură trebuia, după datină, să fie jucat misterul. Ea fusese pregătită pentru asta încă de cu zori ; bogata tăblie de marmură, zgîriată de călcîiele grefierilor, avea instalată pe ea o cușcă de scîndură destul de înaltă, a cărei față superioară, accesibilă privirilor din întreaga sală, trebuia să servească drept scenă și al cărei interior, mascat de tapiserii, trebuia să țină loc de vestiar pentru personajele piesei. O scară, naiv plasată în afară, trebuia să stabilească legătura între scenă și vestiar și să-și împrumute treptele ei verticale atît pentru intrări cît și pentru ieșiri. Nu exista personaj, oricît de neprevăzut, și nici întîmplare scenică sau surpriză care să nu trebuiască să urce pe scara aceasta. Nevinovată și venerabilă copilărie a artei și a mecanismelor teatrale !

Patru sergenți din trupele palatului, păzitori nelipsiți ai tuturor distracțiilor poporului, atît în

zilele de sărbătoare cît şi în zilele de execuţie, stăteau în picioare la cele patru colţuri ale mesei de marmură.

Piesa urma să înceapă abia cînd marele orologiu al palatului avea să bată ultima din cele douăsprezece lovituri ale amiezei. Nici vorbă că era tîrziu pentru o reprezentaţie teatrală, însă trebuiseră să potrivească timpul după dorinţa solilor.

Dar întregul norod aştepta încă dis-de-dimineaţă. Mulţi dintre preacinstiţii curioşi dîrdîiau de la ivirea zorilor în faţa scării mari a palatului; cîţiva spuneau chiar că-şi petrecuseră noaptea culcaţi de-a curmezişul uşii principale, ca să fie siguri că intră primii. Mulţimea se îndesea din ce în ce şi, ca o apă care îşi depăşeşte albia, începea să urce de-a lungul pereţilor, să se umfle în jurul stîlpilor, să se reverse pe antabulamente, pe cornişe, pe pervazurile ferestrelor, pe toate ieşiturile arhitecturii, pe toate reliefurile sculpturii. De aceea îmbulzeala, nerăbdarea, plictisul, libertatea unei zile de cinism şi de nebunie, certurile izbucnite din te miri ce, pentru un cot ascuţit sau pentru un pantof cu ţinte, oboseala unei lungi aşteptări şi începuseră să dea, cu mult înaintea orei cînd trebuiau să sosească solii, un ton acru şi amar vuietului mulţimii acesteia închise, încleştate, înghesuite, strivite, sufocate. Nu se auzeau decît vaiete şi blesteme împotriva flamanzilor, a starostelui negustorilor, a cardinalului de Bourbon, a *bailli*[1]-ului palatului, a doamnei Margareta de Austria, a sergenţilor de pază, a frigului, a zăpuşelii, a vremii urîte, a episcopului Parisului, a papei nebunilor, a stîl-

---

[1] Ofiţer de spadă sau de robă, care împărţea dreptatea în numele regelui sau a unui senior. Ca şi în cazul *prévôt*-ului îl vom denumi uneori după funcţiile îndeplinite.

pilor, a statuilor, a unei uși închise, a unei ferestre deschise ; toate, spre marea distracție a celor de studenți și de slugi împrăștiate prin mulțime, care amestecau în nemulțumirea aceasta răutățile și tachinările lor și înțepau, ca să zicem așa, cu acul proasta dispoziție generală.

Printre alții se afla și un grup de diavoli veseli care, după ce spărseseră geamul unei ferestre, se așezaseră cu îndrăzneală deasupra ei, sub acoperiș, și de acolo își aruncau pe rînd privirile și batjocurile cînd înăuntru, cînd afară, spre mulțimea din sală și spre mulțimea din piață. După gesturile lor de parodie, după rîsetele lor răsunătoare, după chemările ironice pe care le schimbau cu prietenii de la un capăt la altul al sălii, era ușor de ghicit că învățăceii aceștia tineri nu resimțeau de loc plictiseala și oboseala restului spectatorilor și că se pricepeau foarte bine, pentru propria lor plăcere, să scoată din ce aveau sub ochi un spectacol care îi făcea să-l aștepte răbdători pe celălalt.

— Pe sufletul meu, dacă nu ești *Joannes Frollo de Molendino !* îi strigă unul dintre ei unui soi de drăcușor blond, șiret și frumușel la chip, agățat de frunzele unui capitel. Ești chiar Jehan du Moulin, căci cele două brațe și două picioare ale tale par a fi patru aripi mișcate de vînt. De cît timp te afli aici ?

— Pe milostenia diavolului, răspunse Joannes Frollo, sînt aici de peste patru ore și trag nădejde că ele vor fi scăzute din timpul pe care îl voi petrece în purgatoriu. I-am auzit pe cei opt cîntăreți ai regelui Siciliei intonînd primul verset din marea liturghie de la ora șapte, în Sfînta Capelă.

— Buni cîntăreți, spuse celălalt, și au glasurile mai ascuțite decît bonetele. Înainte de a-i închina o liturghie Sfîntului Ioan cel mare, regele ar fi trebuit să se intereseze dacă Sfîntului Ioan cel mare îi place latina psalmodiată cu accent provensal.

— Numai ca să-i poată folosi pe afurisiții de cîntăreți ai regelui Siciliei a făcut asta! strigă cu glas acru o bătrînă din gloata de sub fereastră. Gîndiți-vă numai! O mie de livre pariziene pentru o liturghie! Și încă garantate de magaziile cu pește de mare din halele Parisului!

— Lasă, babo! se amestecă un personaj gras și grav, care se ținea de nas lîngă negustoreasa de pește. Trebuia făcută o slujbă! Ai fi vrut ca regele să cadă iar bolnav?

— Strașnic ai glăsuit, jupîne Gilles Lecornu, maestru pielar și blănar al garderobei regelui! strigă studentul cel mărunt, agățat de capitel.

Un hohot de rîs al tuturor studenților întîmpină nefericitul nume[1] al bietului pielar-blănar al garderobei regelui.

— Lecornu! Gilles Lecornu! spuneau unii.

— *Cornutus et hirsutus*[2], răspundeau alții.

— Nu, zău! continuă micul diavol de pe capitel. De ce-or fi rîzînd? E preacinstitul Gilles Lecornu, frate al jupînului Jehan Lecornu, mare judecător al proceselor criminale, fiu al jupînului Mahiet Lecornu, șef al pazei pădurii din Vincennes, toți orășeni din Paris, toți însurați, din tată în fiu!

Veselia spori și mai mult. Fără să răspundă o vorbă, grăsanul pielar-blănar se căznea să scape

---

[1] Lecornu, adică încornoratul.
[2] Încornorat și păros (lat.).

de privirile aţintite asupra lui de pretutindeni, dar transpira şi gîfîia zadarnic ; ca un ac înfipt într-un butuc, eforturile nu-l ajutau decît pentru a-şi împinge şi mai tare în umerii vecinilor faţa lată şi apoplectică, roşie de ciudă şi de mînie. În sfîrşit, un vecin gras, scurt şi venerabil ca şi el, îi sări în ajutor :

— Nelegiuire ! Nişte studenţi care-i vorbesc aşa unui cinstit orăşan ! Pe vremea mea ar fi fost bătuţi cu nuiele şi apoi arşi o dată cu ele.

Întreaga ceată izbucni :

— Hei ! Cine cîntă melodia asta ? Cine-i huhurezul care cobeşte ?

— Zău, îl recunosc, spuse unul. E jupîn Andry Musnier.

— Fiindcă e unul din cei patru bibliotecari-oficiali ai Universităţii ! spuse altul.

— Toate-s cîte patru în şandramaua aia, strigă un al treilea, patru naţiuni, patru facultăţi, patru sărbători, patru procurori, patru electori, patru bibliotecari.

— Ei bine, se amestecă iar Jehan Frollo, să-i facem să-l vadă pe dracu în patru !

— Musnier, o să-ţi ardem cărţile !

— Musnier, o să-ţi batem sluga !

— Musnier, o să-ţi înghesuim nevasta !

— Pe dolofana jupîniţă Oudarde !

— Care e proaspătă şi veselă de parcă ar fi văduvă.

— Să vă ia dracu ! bombăni Andry Musnier.

— Jupîn Andry, continuă Jehan, tot de pe capitel, dacă nu taci, îţi cad în cap !

Jupîn Andry ridică ochii, păru că măsoară o clipă înălţimea stîlpului şi greutatea netrebnicului, înmulţi în gînd greutatea cu pătratul vitezei şi tăcu.

Jehan, stăpîn pe cîmpul de luptă, urmă triumfător :

— Aş face-o, deşi sînt fratele unui arhidiacon.

— Grozavi, boierii noştri de la Universitate! N-au făcut nici măcar să ne fie respectate privilegiile într-o zi ca asta ! O să fie, în sfîrşit, arbore de mai şi foc de sărbătoare în oraş, o să fie mister, papă al nebunilor şi soli flamanzi la Cité ; iar la Universitate, nimic !

— Şi doar Piaţa Maubert e destul de încăpătoare ! spuse unul din studenţii cocoţaţi pe marginea ferestrei.

— Jos rectorul, electorii şi procurorii ! strigă Joannes.

— Ar trebui să facem diseară un foc de sărbătoare cu cărţile lui jupîn Andry, pe Champ-Gaillard, continuă altul.

— Şi cu pupitrele scribilor ! spuse vecinul său.

— Şi cu scuipătorile decanilor !

— Şi cu vergile paracliserilor !

— Şi cu dulapurile procurorilor !

— Şi cu copăile de făcut pîine ale electorilor !

— Şi cu scăunelele rectorului !

— Jos ! începu iar micul Jehan, cu voce bisericească. Jos cu jupîn Andry, jos cu ţîrcovnicii şi cu scribii, jos cu teologii, cu medicii şi cu legiuitorii ! Jos procurorii, electorii şi rectorul !

— Va să zică e sfîrşitul lumii ! şopti jupînul Andry, astupîndu-şi urechile.

— L-ai pomenit pe rector, şi iată-l că trece prin piaţă ! strigă unul din cei de la fereastră.

Toţi se grăbiră să se întoarcă spre piaţă.

— E chiar venerabilul nostru rector, maestrul Thibaut ? întrebă Jehan Frollo du Moulin, care, fiind agăţat de-un stîlp din interior, nu putea să vadă ce se petrecea afară.

— Da, da, răspunseră toți ceilalți, e el, e chiar el, maestrul Thibaut, rectorul.

Era într-adevăr rectorul, împreună cu toți demnitarii Universității, care mergeau în alai să întîmpine solia și traversau în clipa aceea Piața Palatului. Studenții, înghesuiți la fereastră, îi primiră în trecere cu ocări și cu aplauze ironice. Rectorul, care mergea în fruntea alaiului, avu de îndurat prima salvă. Ea fu aspră.

— Bună ziua, domnule rector. Hei, bună ziua, n-auzi ?

— Cum se face de-i aici bătrînul judecător ? Va să zică și-a lăsat zarurile ?

— Merge la trap, pe catîrcă ! Ea are urechile mai lungi decît el.

— Hei, bună ziua, domnule rector Thibaut ! *Tybalde aleator*[1] ! Dobitoc bătrîn ! Judecător ramolit !

— Domnul să te aibă în pază ! Ai dat mulți de șase-șase azi-noapte ?

— Oh, ce mutră de ramolit, plumburie, trasă și cercănată din pricina jocului de cărți și de zaruri !

— Unde mergi așa, *Tybalde ad dados*[2], cu dosul spre Universitate, la trap spre Oraș ?

— Nici vorbă că se duce să-și caute odaie pe strada Thibautodé[3], strigă Jehan du Moulin.

Toată șleahta repetă porecla cu glas de tunet și cu bătăi furtunoase din palme.

— Te duci să-ți cauți odaie pe strada Thibautodé, nu-i așa, domnule rector, judecător al partidei diavolului ?

---

[1] Tybalde jucătorul (de jocuri de noroc) (lat.).
[2] Joc de cuvinte : Tybalde la zaruri (lat.).
[3] Același joc de cuvinte, de astă dată în limba franceză.

Apoi veni rîndul celorlalţi demnitari :
— Jos ţîrcovnicii ! Jos dirigintii !
— Ascultă, Robin Poussepain, cine-o mai fi şi ăla ?
— E Gilbert de Suilly. *Gilbertus de Soliaco*, cancelarul colegiului din Autun.
— Na papucul meu : îţi e mai la îndemînă decît mie, aruncă-i-l în cap !
— *Saturnalitias mittimus ecce nuces.*[1]
— Jos cei şase teologi cu stiharele lor albe !
— Aia sînt teologii ? Credeam că sînt şase gîşte albe dăruite oraşului de Sfînta Genoveva, pentru fieful Roogny.
— Jos medicii !
— Jos tratatele cardinale şi quodlibetare[2].
— Îţi dau pălăria mea, cancelare de Sainte-Geneviève ! Mi-ai făcut un pocinog ! Asta-i adevărat ! A dat locul meu în naţiunea Normandiei micului Ascanio Falzaspada, care e din ţinutul Bourges, fiindcă e italian.
— Asta e o nedreptate, spuseră toţi studenţii. Jos cancelarul de Sainte-Geneviève !
— Hei, maestre Joachim de Ladehors ! Hei, hei ! Louis Dahuille ! Hei, hei ! Lambert Hoctement !
— Dracu să-l sugrume pe procurorul naţiunii din Germania !
— Şi pe capelanii Sfintei Capele, cu blăniţele lor gri : *cum tunicis grisis !*
— *Seu de pellibus grisis fourratis*[3].
— Hei, hei, iată maeştrii *es arts :* toate frumoasele cape negre ! Toate frumoasele cape roşii !

---

[1] Iată, trimitem nucile Saturnalelor (lat.).
[2] Joc de cuvinte de la latinescul *quod libet* (ceea ce place).
[3] Sau împodobiţi cu blănuri cenuşii (lat.).

— Aleasă coadă îi fac rectorului!

— Parcă ar fi ducele Veneției cînd merge să se cunune cu marea.

— Ia te uită, Jehan! Canonicii de la Sainte-Geneviève!

— Dracu să-i ia pe canonici!

— Abate Claude Choart! Doctore Claude Choart! O cauți pe Marie Bucălata?

— O găsești pe ulița Glatigny.

— Îi face patul regelui desfrînaților.

— Își plătește cei patru dinari ai ei: *quatuor denarios.*

— *Aut unum bombum.*

— Vrei să-ți plătească la nas?

— Colegi! Trece maestrul Simon Sanguin, elector de Picardia, cu nevastă-sa, călare, la spatele lui.

— *Post equitem sedet atra cura* [1].

— Dă-i înainte, maestre Simon!

— Bună ziua, domnule elector!

— Noapte bună, doamnă electoare!

— Ce fericiți sînt că văd toate astea, spuse oftînd *Joannes de Molendino*, cocoțat în frunzișul capitelului său.

În acest timp, bibliotecarul-oficial al Universității, jupîn Andry Musnier, se pleca spre urechea pielarului-blănar al garderobei regelui, jupîn Gilles Lecornu.

— Îți spun, domnule, că e sfîrșitul lumii. Asemenea desfrînare a studențimii nu s-a mai pomenit. Blestematele invenții ale secolului duc totul la pierzanie. Artileriile, serpentinele, bombar-

---

[1] În spatele cavalerului șade grija cea neagră (lat.).

dele şi, mai ales, tiparitul, ciuma asta venită tot din Germania. Nu mai există manuscrise, nu mai există cărţi ! Tiparitul ucide biblioteca. Vine sfîrşitul lumii !

— Îmi dau şi eu seama, după avîntul luat de stofele de velur,.spuse negustorul blănar.

În clipa aceea bătu amiaza.

— Ha ! făcu întreaga mulţime într-un glas.

Studenţii tăcură. Apoi urmă o imensă harababură, o mişcare nemaipomenită de picioare şi de capete, un tunet general de tuse şi de suflat nasul ; fiecare se aranjă, se postă, se înălţă, se grupă, după care urmă o tăcere adîncă ; toate gîturile rămaseră întinse, toate gurile căscate, toate privirile întoarse spre masa de marmură. Dar acolo nu se ivi nimic. Cei patru sergenţi de pază stăteau la locurile lor, ţepeni şi neclintiţi ca nişte statui pictate. Toţi ochii se întoarseră spre estrada rezervată solilor flamanzi. Uşa rămînea închisă şi estrada goală. Mulţimea aştepta de cu zori trei lucruri : amiaza, solia Flandrei, misterul. Şi numai amiaza sosise la vremea cuvenită.

Lucrul acesta întrecea măsura.

Oamenii mai aşteptară un minut, două, trei, cinci, un sfert de oră ; nimic. Estrada rămînea pustie, teatrul mut. Între timp, după nerăbdare urmase mînia. Cuvintele pline de enervare circulau, pe şoptite încă, e drept. „Misterul ! Misterul !“ spuneau glasurile înăbuşite. Capetele se înfierbîntau. O furtună, care deocamdată bubuia încet, plutea pe deasupra mulţimii. Jehan du Moulin aprinse prima scînteie.

— Misterul, şi să-i ia dracu pe flamanzi ! strigă el din adîncul bojocilor, răsucindu-se ca un şarpe în jurul capitelului.

Mulţimea bătu din palme.

— Misterul, repetă ea, şi să se ducă la toţi dracii Flandra !

— Ne trebuie misterul, imediat ! continuă studentul. Dacă nu, propun să-l spînzurăm pe bailli-ul palatului, în loc de comedie şi de moralitate.

— Bine zis ! strigă mulţimea. Să începem spînzurarea cu sergenţii lui.

Urmară aclamaţii puternice. Cei patru nefericiţi prinseră să pălească şi să se privească unul pe altul. Mulţimea se urni spre ei ; bieţii sergenţi şi începuseră să vadă şubreda balustradă de lemn care îi despărţea de spectatori îndoindu-se şi cedînd sub presiunea gloatei.

Momentul era critic.

— La ştreang ! La ştreang ! strigau glasuri din toate părţile.

În clipa aceea, tapiseria vestiarului descris mai sus se ridică şi făcu loc unui personaj la a cărui vedere mulţimea se opri subit, şi care, ca prin farmec, preschimbă mînia oamenilor în curiozitate.

— Linişte ! Linişte ! răsună de pretutindeni.

Personajul, speriat şi tremurînd din tot trupul, veni pînă la marginea mesei de marmură, făcînd plecăciuni adînci care, pe măsură ce el se apropia, aduceau tot mai mult a îngenuncheri.

Între timp, calmul se mai restabili puţin. Nu mai stăruia decît uşorul zumzet ce se desprinde totdeauna din tăcerea mulţimii.

— Preacinstiţi jupîni şi preacinstite jupîniţe, nouă ne revine onoarea de a declama şi a juca în faţa eminenţei sale domnul cardinal o foarte fru-

moasă moralitate, care se numește : *Dreapta judecată a doamnei Fecioare Maria.* Eu sînt cel care îl joc pe Jupiter. Eminența sa însoțește în momentul de față preaonorabila solie a domnului duce de Austria, care zăbovește acum ca să asculte cuvîntarea domnului rector al Universității la Poarta Baudets. De îndată ce va sosi eminentissimul cardinal, noi vom și începe.

Nici vorbă că fusese nevoie cel puțin de intervenția lui Jupiter ca să-i salveze pe cei patru nenorociți de sergenți ai palatului. Dacă am fi avut fericirea să fi inventat noi această preadevărată poveste și să răspundem deci față de Sfînta Critică, nu s-ar putea invoca împotriva noastră, în momentul acesta, preceptul clasic : *Nec deus intersit*[1]. Altminteri, costumul seniorului Jupiter era foarte frumos și contribui și el destul de mult la potolirea mulțimii, atrăgîndu-i întreaga atenție. Jupiter era înveșmîntat într-o tunică scurtă de zale, acoperită cu catifea neagră și țintuită cu aur ; pe cap purta un fel de bonetă împodobită cu nasturi de argint aurit ; dacă n-ar fi avut fardul și barba cît toate zilele, care îi acopereau fiecare cîte o jumătate de obraz, dacă n-ar fi ținut în mînă sulul de carton poleit, presărat cu paiete aurii și cu țepi metalice și lucioase, în care ochii cunoscătorului recunoșteau lesne fulgerul, dacă n-ar fi avut picioarele goale și înfășurate cu panglici, ca la greci, l-am fi putut asemui foarte bine, pentru severitatea ținutei, cu un arcaș breton din trupele domnului de Berry.

---

[1] Să nu fie un zeu de față (lat.).

II

PIERRE GRINGOIRE

Dar, pe cînd Jupiter vorbea, satisfacţia, admiraţia unanim stîrnite de costumul său se risipea o dată cu vorbele rostite ; iar cînd ajunse la nefericita încheiere : „De îndată ce va sosi eminentissimul cardinal, noi vom şi începe“, glasul i se pierdu într-un vuiet de huiduieli.

— Începeţi imediat ! Misterul ! Misterul, imediat ! striga mulţimea.

Şi pe deasupra tuturor vocilor se auzea glasul lui *Joannes de Molendino*, care străpungea vacarmul ca fluierul într-o muzică discordantă de la Nîmes.

— Începeţi imediat ! chelălăia studentul.

— Jos Jupiter şi cardinalul de Bourbon ! urlau Robin Poussepain şi ceilalţi învăţăcei cocoţaţi la fereastră.

— Moralitatea, imediat ! repeta mulţimea. Chiar acum ! Imediat ! La spînzurătoare cu actorii şi cu cardinalul !

Bietul Jupiter, buimăcit, înspăimîntat, îngălbenindu-se sub rumeneala de pe obraji, lăsă să-i scape fulgerul din mînă şi-şi apucă boneta, apoi salută tremurînd şi bîiguind :

— Eminenţa sa... solii... doamna Marguerite de Flandre...

Nu mai ştia ce să spună. De fapt, se temea să nu fie spînzurat : spînzurat de mulţime fiindcă aşteaptă, spînzurat de cardinal dacă nu aşteaptă ; bietul actor nu vedea de ambele părţi decît prăpastia, adică spînzurătoarea.

Din fericire se ivi cineva să-l scoată din încurătură și să-și ia răspunderea asupra lui.

Noul ivit era un bărbat care stătuse dincoace de balustradă, în spațiul liber din jurul mesei de marmură ; pe bărbatul acesta nu-l observase nimeni pînă atunci ; într-atît îi era de ferită de orice privire lunga și subțirea lui ființă, grație grosimii stîlpului de care stătea rezemat ; înalt, slab, foarte palid, blond, tînăr încă, deși cu fruntea și cu obrajii zbîrciți, bărbatul acesta cu ochi strălucitori și cu gură surîzătoare, îmbrăcat într-un costum negru de lînă, ros și lustruit de vechi ce era, se apropie de masa de marmură și-i făcu un semn bietului actor chinuit. Dar acesta, năucit, nu mai vedea nimic.

Noul ivit mai făcut un pas.

— Jupiter ! spuse el. Dragă Jupiter !

Celălalt nu-l auzi.

În sfîrșit, pierzîndu-și răbdarea, lunganul cel blond îi strigă aproape în urechi :

— Michel Giborne !

— Cine mă cheamă ? întrebă Jupiter ca trezit pe neașteptate.

— Eu, îi răspunse personajul înveșmîntat în negru.

— Ah, făcu Jupiter.

— Începeți imediat, continuă celălalt. Faceți pe plac mulțimii. Am eu grijă să-l potolesc pe domnul bailli, care îl va potoli pe domnul cardinal.

Jupiter răsuflă ușurat.

— Cinstiți spectatori ! răcni el din adîncul plămînilor către mulțimea care continua să-l huiduiască. Vom începe imediat !

— *Evohe, Jupiter ! Plaudite, cives !* [1] strigară studenții.

---

[1] Evohe, Jupiter ! Cetățeni, aplaudați (lat.).

— Bravo ! Bravo ! strigă mulţimea.

Urmă un ropot asurzitor de aplauze ; Jupiter dispăru după draperie pe cînd sala tremura încă de aclamaţii.

Între timp, personajul necunoscut care, ca printr-o vrajă, schimbase *furtuna în ploiţă,* cum spune bătrînul şi dragul nostru Corneille, se retrăsese modest în penumbra stîlpului ; şi ar fi rămas fără doar şi poate la adăpostul lui, nevăzut, neclintit şi mut ca mai înainte, dacă n-ar fi fost tras de acolo de două tinere femei care, aşezate în primul rînd al spectatorilor, îi surprinseseră dialogul cu Michel Giborne-Jupiter.

— Maestre, spuse una dintre ele, făcîndu-i semn să se apropie.

— Taci, dragă Liénarde, i se adresă vecina, o femeie frumoasă, rumenă şi îndrăzneaţă datorită gătelii ei de sărbătoare. Nu-i cleric, e laic ; nu trebuie să-i spui *maestre,* ci *messire.*

— *Messire !* spuse Liénarde.

Necunoscutul se apropie de balustradă.

— Ce doriţi, domniţelor ? întrebă el, zelos.

— Oh, nimic ! zise Liénarde, ruşinată. Vecina mea Gisquette la Gencienne vrea să vă vorbească.

— Nu, nu, răspunse Gisquette, roşindu-se toată. Liénarde v-a spus maestre şi eu i-am spus că se zice messire.

Cele două fete îşi plecară ochii. Bărbatul, care nu dorea decît să intre în vorbă cu ele, le privi zîmbind :

— Deci n-aveţi nimic să-mi spuneţi, domniţelor ?

— Absolut nimic, răspunse Gisquette.

— Nimic, adăugă Liénarde.

Tînărul blond făcu un pas înapoi, vrînd să se

retragă. Dar cele două curioase nu țineau de loc să-i dea drumul.

— Messire, rosti plină de însuflețire Gisquette, cu impetuozitatea unui stăvilar care se deschide sau a unei femei care ia o hotărîre, va să zică îl cunoașteți pe ostașul care o să joace rolul Maicii Domnului în mister ?

— Vreți să spuneți rolul lui Jupiter ? întrebă necunoscutul.

— Da, da, se amestecă Liénarde. Ce toantă e ! Îl cunoașteți, va să zică, pe Jupiter ?

— Pe Michel Giborne ? făcu necunoscutul. Da, doamnă.

— Frumoasă barbă mai are ! spuse Liénarde.

— Și-o să fie frumos ce-au să spună acolo sus? întrebă Gisquette, timidă.

— Foarte frumos, domniță ! răspunse fără pic de șovăire necunoscutul.

— Ce-o să se joace ?

— *Dreapta judecată a Maicii Fecioare*, moralitate, dacă nu vă supărați, domniță.

— A ! Atunci e altceva, spuse Liénarde.

Urmă o clipă de tăcere. Necunoscutul îi puse capăt :

— E o moralitate nouă de tot și care n-a mai fost folosită.

— Deci, zise Gisquette, nu e tot aia care s-a dat acum doi ani, în ziua venirii domnului legat al papei, și în care erau trei fete frumoase care jucau roluri...

— De sirene, continuă Liénarde.

— Goale pușcă, adăugă tînărul.

Liénarde își plecă, pudică, ochii. Gisquette o privi și făcu la fel. Tînărul urmă zîmbind :

— Era ceva foarte plăcut de privit. Astăzi e o moralitate făcută anume pentru doamna prinţesă de Flandra.

— Şi-o să auzim cîntece păstoreşti? întrebă Gisquette.

— Vai de mine! exclamă necunoscutul. Într-o moralitate?! Nu trebuie să confundaţi genurile. Dacă ar fi fost o piesă comică, aş mai zice...

— Păcat! continuă Gisquette. În ziua aceea, la fîntîna Ponceau erau bărbaţi şi femei sălbatice care se băteau şi făceau tot felul de figuri, cîntînd mici motete şi cîntece păstoreşti.

— Ce i se cuvine unui legat al papei, nu i se cuvine unei prinţese, spuse necunoscutul, destul de sec.

— Şi lîngă ei, interveni Liénarde, erau mai multe instrumente care cîntau melodii grozave.

— Iar ca să-i răcorească pe trecători, continuă Gisquette, fîntîna arunca, prin trei guri, vin, lapte şi hypocras [1], din care bea cine voia.

— Iar ceva mai sus de Ponceau, la Trinité, spuse Liénarde, se juca o pasiune, cu personaje şi fără cuvinte.

— Da, da, mai ţin minte! exclamă Gisquette. Domnul pe cruce, iar cei doi tîlhari, la dreapta şi la stînga.

Aici, cele două tinere cumetre, încălzindu-se la amintirea intrării legatului papal, începură să vorbească amîndouă o dată.

— Şi mai încolo, la Porte-aux-Peintres, erau alte persoane, bogat înveşmîntate.

— Iar la fîntîna Saint-Innocent era vînătorul care hăituia căprioara, cu mare zarvă de cîini şi cornuri de vînătoare!

---

[1] Băutură tonică, făcută din vin îndulcit şi scorţişoară.

— Şi la măcelăria Parisului erau schelele care închipuiau fortăreaţa Dieppe-ului !

— Iar cînd a trecut legatul ştii, Gisquette, s-a pornit atacul. Toţi englezii s-au ales cu beregata tăiată.

— Şi în faţa porţii de la Châtelet erau personaje foarte frumoase !

— Şi pe Pont-au-Change, care era tot acoperit pe deasupra.

— Şi cînd a trecut legatul papei, li s-au dat drumul să zboare pe pod la peste două sute de duzini de păsări de toate soiurile. Tare frumos era, Liénarde !

— Astăzi o să fie şi mai frumos, izbuti să spună, în sfîrşit, necunoscutul, care părea că le ascultă cu nerăbdare.

— Ne făgăduiţi că misterul de azi o să fie frumos ? întrebă Gisquette.

— Sigur că da, răspunse el ; apoi adăugă cu oarecare emfază : Domniţelor, eu sînt autorul lui.

— Adevărat ? ! rostiră cele două fete, încremenite de uimire.

— Adevărat ! răspunse poetul, umflîndu-se niţeluş în pene. Adică sîntem doi autori : Jehan Marchand, care a tăiat scîndurile, a ridicat schelăria teatrului şi toată lemnăria, şi eu, care am făcut piesa. Numele meu e Pierre Gringoire.

Nici autorul *Cidului* n-ar fi spus cu mai multă mîndrie : *Pierre Corneille.*

Cititorii şi-au dat seama că se scursese oarecare timp de cînd Jupiter dispăruse după draperie şi pînă cînd autorul noii moralităţi se dezvăluise atît de brusc admiraţiei naive a tinerelor Gisquette şi Liénarde. Mai trebuie remarcat că întreaga mulţime, atît de zgomotoasă cu cîteva minute mai înainte, aştepta acum răbdătoare, con-

vinsă de cuvîntul actorului : ceea ce dovedeşte adevărul veşnic, şi dovedit încă zilnic în teatrele noastre, că metoda cea mai bună ca să faci publicul să aştepte e să-i spui că piesa începe imediat.

Totuşi studentul Joannes nu se lăsa pe tînjală.

— Hei, strigă el deodată în mijlocul paşnicei aşteptări care urmase după clipele de tulburare, ascultă, Jupiter, şi tu Maică Fecioară, şi voi, măscăricii dracului ! Vă bateţi joc ? Piesa, piesa ! Începeţi, dacă nu vreţi să reîncepem noi !

Şi n-a fost nevoie de mai mult.

O muzică bogată în instrumente se făcu auzită din interiorul eşafodului, draperia se ridică, patru personaje cu veşminte pestriţe şi cu obrajii sulemeniţi ieşiră după ea, urcară scara verticală a scenei şi, ajunşi pe platforma de sus, se aşezară la rînd în faţa publicului, pe care îl salutară cu ploconeli adînci ; atunci muzica se opri. Începea misterul.

După ce culeseră din plin aplauzele care însemnau răsplata ploconelilor, cele patru personaje începură, în mijlocul unei tăceri desăvîrşite, un prolog de care îi scutim bucuroşi pe cititori. De altfel, cum se mai întîmplă şi în zilele noastre, publicul se interesa mai mult de costumele actorilor decît de rolul rostit de ei ; şi făcea asta, pe bună dreptate. Toate patru personajele purtau un fel de rochii jumătate galbene, jumătate albe, care nu se deosebeau între ele decît prin materialul din care erau croite ; prima era din brocart, aur şi argint, a doua din mătase, a treia din lînă, a patra din pînză. Primul personaj ţinea în mîna dreaptă o spadă, al doilea două chei de aur, al treilea o cumpănă, al patrulea o sapă ; şi, ca să fie mai uşor înţelese de minţile leneşe, care

n-ar fi văzut clar prin transparența acestor simboluri, se putea citi, brodat cu litere mari, negre, pe poalele rochiei de brocart : *Mă numesc Nobilimea* ; pe poalele rochiei de mătase : *Mă numesc Clerul* ; pe poalele rochiei de lînă : *Mă numesc Marfa* ; pe poalele rochei de pînză : *Mă numesc Aratul.* Sexul celor două alegorii-bărbați era limpede indicat spectatorilor capabili să judece, prin faptul că rochiile lor erau mai scurte și că purtau pe cap niște toci cu borurile ridicate, pe cînd cele două alegorii-femei aveau rochii mai lungi și purtau pe cap scufe.

Ar fi trebuit, de asemenea, destulă rea voință ca să nu se înțeleagă din versurile prologului că Aratul era însurat cu Marfa, iar Clerul cu Nobilimea, și că ambele perechi posedau împreună un minunat delfin de aur, pe care pretindeau că nu-l vor dărui decît celei mai frumoase. Perechile colindau deci lumea, căutînd și umblînd după frumusețea aceasta și, după ce le refuzaseră rînd pe rînd pe regina Golconda, pe prințesa de Trebizonda, pe fiica Marelui Han al Tartariei etc., etc., Aratul și Clerul, Nobilimea și Marfa veniseră să se odihnească pe masa de marmură a Palatului de Justiție, debitînd în fața preacinstitului auditoriu tot atîtea sentințe și maxime cîte se puteau rosti pe atunci la facultate, cu prilejul examenelor, sofisme, determinanțe, figuri și acte cu care licențiații își căpătau bonetele.

Toate acestea erau într-adevăr foarte frumoase.

Totuși, în mulțimea peste care cele patru figuri alegorice își revărsau pe întrecute valurile de metafore, nu exista ureche mai atentă, inimă care să palpite mai mult, ochi mai rătăcit, gît mai întins, decît ochii, urechea, gîtul și inima autorului, poetului, bravului Pierre Gringoire, care,

mai adineauri, nu se putuse stăpîni să nu-și spună numele în fața celor două frumoase fete. Gringoire se înapoiase în dosul stîlpului, la cîțiva pași de ele și, de-acolo, asculta, privea, savura. Aplauzele binevoitoare de la începutul prologului mai răsunau încă înlăuntrul lui ; poetul era cu totul absorbit de contemplarea aceea extatică cu care un autor își vede ideile picînd una cîte una din gura actorului, în liniștea unui vast auditoriu. Bietul Pierre Gringoire !

Ne pare rău că trebuie să spunem, dar acest prim extaz fu repede tulburat.

Abia apucase Gringoire să-și apropie buzele de cupa amețitoare a bucuriei și a triumfului, cînd o picătură amară veni să i se amestece în ea.

Un cerșetor zdrențăros, neputînd să-și primească pomenile, pierdut cum era în mijlocul mulțimii, și negăsind pesemne cu ce să se despăgubească prin buzunarele vecinilor, se gîndise să se cocoațe la loc mai vizibil, ca să atragă privirile și pomenile. El se ridicase deci în timpul primelor versuri ale prologului, folosind stîlpul estradei rezervate, pînă la cornișa care mărginea partea de jos a balustradei, și se așezase acolo solicitînd atenția și mila mulțimii cu zdrențele lui și cu o plagă hidoasă care îi acoperea brațul drept. Altminteri, nu rostea un cuvînt.

Tăcerea pe care o păstra lăsa prologul să se desfășoare nestingherit, și nu s-ar fi produs nici o tulburare mai deosebită dacă nenorocirea n-ar fi vrut ca studentul Joannes să-l zărească, de la înălțimea stîlpului său, pe cerșetor și strîmbăturile lui. Un rîs nestăvilit puse stăpînire pe tînărul poznaș, care, fără să-i pese că întrerupe spectacolul și că tulbură liniștea, strigă voinicește :

— Ia uitaţi-vă la prăpăditul ăla care cere de pomană !

Cine a aruncat o piatră într-o baltă cu broaşte sau a tras un cartuş într-un stol de păsări îşi poate închipui efectul făcut de cuvintele acestea nepotrivite, în mijlocul atenţiei generale. Gringoire tresări ca electrizat. Prologul rămase în aer şi toate capetele se întoarseră de-a valma spre cerşetorul care, departe de a se zăpăci, văzu în întîmplarea aceasta un bun prilej de agoniseală şi începu să rostească tînguitor, închizînd ochii pe jumătate :

— Faceţi-vă pomană, oameni buni !

— Pe sufletul meu, continuă Joannes, păi ăsta-i Clopin Trouillefou. Ascultă amice, nu-ţi mai plăcea rana de la picior de-ai mutat-o la braţ ?

Vorbind astfel, studentul aruncă cu o îndemînare de maimuţă un gologan în pălăria soioasă pe care cerşetorul o întindea cu mîna bolnavă. Cerşetorul primi fără să se clintească şi pomana, şi batjocura, şi continuă cu glas jalnic :

— Faceţi-vă pomană, oameni buni !

Episodul acesta distră grozav publicul, şi numeroşi spectatori, în cap cu Robin Poussepain şi cu toţi învăţăceii, aplaudau voioşi ciudatul duo, improvizat în mijlocul prologului de către student, cu vocea lui ţipătoare, şi de cerşetor, cu netulburata lui psalmodie.

Gringoire era cît se poate de nemulţumit. Revenindu-şi din prima uimire, se căznea să le strige celor patru personaje din scenă : „Continuaţi, ce naiba ! Continuaţi !", fără să le arunce măcar o privire de dispreţ celor doi care îi întrerupseră piesa.

În clipa aceea, poetul se simți tras de poala hainei ; se întoarse, destul de supărat, și izbuti cu greu să zîmbească. Trebuia totuși s-o facă. Frumosul braț al Gisquettei, vîrît prin balustradă, îi solicita în felul acesta atenția.

— Domnule, îl întrebă fata, au să mai joace ?

— Fără îndoială, răspunse Gringoire, neplăcut surprins de întrebare.

— Atunci, messire, continuă ea, fiți drăguț și-mi explicați...

— Ce-au să spună mai departe ? o întrerupse Gringoire. Ei bine, iată !

— Nu, zise Gisquette, aș vrea să-mi explici ce-au spus pînă acum.

Gringoire tresări ca și cum l-ar fi lovit pe o rană.

— Să te ia ciuma de fetiță toantă și încuiată ! șopti el printre dinți.

Din clipa aceea, Gisquette i se șterse din minte.

Între timp, actorii se supuseseră poruncii poetului, și publicul, crezînd că au să reînceapă, se pregăti să asculte, nu fără a pierde o mulțime de frumuseți din sudura făcută între cele două părți ale piesei atît de brusc tăiată. La asta se gîndea cu amărăciune Gringoire. Totuși liniștea se restabili încetul cu încetul, studentul tăcea, cerșetorul își număra mărunțișul din pălărie, și piesa își reluase firul.

Piesa era într-adevăr o lucrare foarte frumoasă, și credem că, aranjată pe ici pe colo, ar putea fi folosită foarte bine și astăzi. Expunerea, cam lungă și cam seacă, adică așa cum se cerea pe-atunci, era simplă, iar Gringoire, în nevinovatul sanctuar al forului său interior, îi admira claritatea. După cum ne putem lesne închipui, cele patru personaje alegorice erau cam obosite

de călătoria făcută în trei părţi ale lumii, fără să găsească frumuseţea căreia i se cuvenea delfinul de aur. Urma apoi elogiul peştelui minunat, cu o sumedenie de aluzii gingaşe la adresa tînărului logodnic al Margueritei de Flandra, închis atunci în mod foarte trist la Ambroise şi neavînd habar că Aratul și Clerul, Nobilimea şi Marfa tocmai făcuseră ocolul lumii pentru el. Susnumitul delfin era deci tînăr, frumos, puternic şi, mai ales (măreaţă obîrșie a tuturor virtuţilor regeşti !), era fiul leului Franţei. Vă asigur că metafora aceasta îndrăzneaţă e admirabilă şi că istoria naturală a teatrului, într-o zi de alegorie şi de epitalam regal, nu se sperie de-un delfin născut dintr-un leu. Totuși, ca să dăm şi criticii ce i se cuvine, credem că poetul ar fi putut să-și desfăşoare frumoasa idee în mai puţin de două sute de versuri. E adevărat că misterul urma să dureze de la amiază și pînă la orele patru, după porunca domnului prévôt și că timpul trebuia să fie umplut cu ceva. De altfel, publicul asculta răbdător.

Deodată, la mijlocul unei certe dintre domnişoara Marfă și doamna Nobilime, tocmai cînd jupîn Arat rostea minunatul vers :

Nicicînd n-am văzut în pădure animal mai trufaş!

uşa estradei rezervate, care pînă atunci rămăsese atît de necuviincios închisă, se deschise şi mai necuviincios încă, iar vocea răsunătoare a uşierului anunţă deodată :

— *Eminenţa sa monseniorul cardinal de Bourbon.*

III

DOMNUL CARDINAL

Bietul Gringoire! Zgomotul asurzitor al tuturor petardelor mari și duble de la Saint-Jean, descărcarea a douăzeci de archebuze, bubuitul faimosului tunuleț din Turnul Billy, care, pe vremea asedierii Parisului, duminică, 29 septembrie 1465, ucisese șapte burghezi dintr-o lovitură, explozia întregii pulberi de tun înmagazinată la Porte-du-Temple i-ar fi sfîșiat cu mai puțină cruzime urechile, în acest moment solemn și dramatic, decît cele cîteva cuvinte picate din gura ușierului : *Eminența sa monseniorul cardinal de Bourbon.*

Și nu fiindcă Pierre Gringoire s-ar fi temut de domnul cardinal sau l-ar fi disprețuit. El n-avea nici slăbiciunea și nici trufia aceasta. Ca un adevărat eclectic, cum s-ar spune astăzi, Gringoire era unul din spiritele acelea luminate și ferme, moderate și calme, care știu totdeauna să facă față tuturor împrejurărilor, *stare in dimidio rerum*[1], și care sînt pline de rațiune și de largă filozofie, dar țin seama și de cardinali. El făcea parte din șirul prețios și veșnic neîntrerupt al filozofilor, cărora înțelepciunea, ca o altă Ariadnă, pare că le-a dat un ghem al cărui fir ei îl deapănă de la începutul lumii, mergînd prin labirintul lucrurilor omenești. Pe ei îi regăsești în toate vremurile, totdeauna aceiași, adică totdeauna după vremuri. Și fără să-l mai socotim pe Pierre Gringoire al

---

[1] A sta la mijloc (lat.).

nostru, care i-ar reprezenta în secolul al cincisprezecelea, dacă am izbuti să-i redăm înfățișarea pe care o merită, cu siguranță că spiritul lor e acela care îl însuflețea pe părintele du Breul cînd scria, în al șaisprezecelea secol, cuvintele naiv de sublime, demne de toate veacurile : „Eu sînt parizian după nație și parrhisian după grai, căci *parrhisia* înseamnă pe elinește libertatea de a grăi ; de care libertate folositu-m-am chiar dinaintea monseniorilor cardinali, unchi și frate ai monseniorului prinț de Conty : pasămite, cu închinăciune față de măria lor și fără să jignesc pe nimeni din suita lor, carele e numeroasă".

Nu exista deci nici ură față de cardinal, nici silă pentru prezența sa, în neplăcuta impresie pe care ea o făcu asupra lui Pierre Gringoire. Dimpotrivă, poetul nostru avea prea mult bun simț și veșminte prea jerpelite ca să nu țină în mod deosebit ca unele aluzii ale prologului său, și în special glorificarea delfinului, fiu al leului Franței, să nu fie culeasă de-o ureche eminentissimă. Dar nu interesul e cel care domină nobila fire a poeților. Dacă presupun entitatea poetului ca fiind reprezentată de numărul zece, e sigur că un chimist, analizînd-o și farmacopelizînd-o, cum zice Rabelais, ar găsi-o compusă dintr-o parte de interes și nouă părți de amor-propriu. Or, în clipa în care ușa se deschise pentru cardinal, cele nouă părți de amor-propriu ale lui Gringoire, umflate și tumefiate la suflul admirației populare, se aflau într-o stare de creștere prodigioasă, sub care dispărea ca înăbușită imperceptibila moleculă de interes pomenită mai adineauri în constituția poeților ; ingredient prețios, altminteri, lest al realității și omeniei, fără de care ei n-ar mai atinge pămîntul. Gringoire se bucura

din plin simțind, văzînd, pipăind, ca să zicem așa o întreagă adunare — de calici, e drept, dar ce importanță are! — uluită, împietrită și sufocată parcă în fața nesfîrșitelor tirade care țișneau clipă de clipă din toate versurile epitalamului său. Afirm chiar că împărtășea el însuși încîntarea generală și că, invers decît La Fontaine, care, la reprezentarea comediei sale *Florentin*, întreba: *„Cine e mitocanul care a scris ghiveciul ăsta?“* Gringoire și-ar fi întrebat bucuros vecinul: *„De cine e capodopera asta?“* Putem înțelege acum ce efect făcu asupra lui brusca și nelalocul ei sosire a cardinalului.

Lucrul de care se temea poetul se împlini cu prisosință. Intrarea eminenței sale tulbură cu desăvîrșire publicul. Toate capetele se întoarseră spre estradă. Larma umplu sala. „Cardinalul! Cardinalul!“ repetau toate gurile. Nefericitul prolog rămase în aer pentru a doua oară.

Cardinalul se opri o clipă în pragul estradei. Pe cînd își plimba privirea destul de nepăsătoare asupra publicului, zarva spori mai mult. Fiecare voia să-l vadă mai bine. Și se întorceau care mai de care să-și pună capul pe umărul vecinului.

Cardinalul era într-adevăr un înalt personaj, a cărui vedere prețuia cît oricare alt spectacol. Charles, cardinalul de Bourbon, arhiepiscop și conte de Lyon, primat al Galilor, era totodată înrudit cu Ludovic al XI-lea prin fratele său, Pierre, senior de Beaujeu, care se însurase cu fiica mai mare a regelui, și rudă cu Carol Temerarul prin Agnés de Bourgogne, care îi era mamă. Iar trăsătura dominantă, trăsătura caracteristică și distinctivă a caracterului primatului Galilor, era spiritul de curtean și dăruirea față de cei mari. Se pot lesne judeca nenumăratele încurcă-

turi pricinuite de această dublă înrudire, și toate stîncile lumești între care luntrea lui spirituală trebuie să plutească pentru a nu se fărîma cioçnindu-se nici de Ludovic, nici de Carol, această Caribdă și Scilă care îl înghițise pe ducele de Nemours și pe conetabilul de Saint-Pol. Har cerului, cardinalul dusese cu bine traversarea la capăt și sosise la Roma nestingherit. Dar, deși se afla în port, și tocmai fiindcă se afla în port, își amintea mereu cu neliniște diversele pățanii ale vieții sale politice, atît de multă vreme frămîntată și anevoioasă. De aceea obișnuia să spună că anul 1476 fusese pentru el *negru și alb*, înțelegînd prin aceasta că-și pierduse în același an și mama, ducesa de Bourbonnais, și vărul, ducele de Bourgogne, și că un doliu îl consolase pentru celălalt doliu.

Altminteri, era un om de treabă. Ducea viață voioasă de cardinal, se înveselea voios cu vin regesc de Challuau, nu se dădea în lături să chefuiască cu Richarde Mincinoasa și cu Thomasse Săltăreața, era mai degrabă milostiv cu fetele tinere și frumoase decît cu bătrînele și, pentru aceste motive, era foarte pe placul gloatei din Paris. Cardinalul umbla totdeauna cu un mic alai de episcopi și de abați de neam mare, galanți, slobozi la gură și cheflii la nevoie ; și nu o dată cinstitele cuvioase din Saint-Germain d'Auxerre, trecînd seara pe sub ferestrele luminate ale locuinței cardinalului, se scandalizaseră auzind aceleași glasuri care le cîntaseră în ziua aceea liturghia de seară, psalmodiind în clinchetul paharelor proverbul bahic al lui Benedict al XII-lea, papa care adăugase o a treia coroană la tiară : *Bibamus papaliter* [1].

---

[1] Să bem ca un papă (lat.).

Fără îndoială că popularitatea aceasta, pe drept dobîndită, fu aceea care îl feri, la intrare, de orice fel de proastă primire din partea gloatei, atît de nemulţumită cu o clipă mai înainte şi foarte puţin dispusă la respect faţă de un cardinal tocmai în ziua cînd ea avea să-şi aleagă un papă. Dar parizienii nu păstrează multă vreme ciuda ; şi-apoi, silind începerea reprezentaţiei, bravii cetăţeni i-o luaseră înainte cardinalului şi se mulţumeau cu această biruinţă. De altfel, domnul cardinal de Bourbon era un bărbat chipeş, purta o foarte frumoasă robă roşie care îi venea grozav de bine ; cu alte cuvinte avea de partea sa toate femeile şi, prin urmare, jumătatea cea mai de preţ a spectatorilor. Fără îndoială că ar fi fost o nedreptate şi o dovadă de prost gust să huiduieşti un cardinal, fiindcă s-a lăsat aşteptat la spectacol, cînd e bărbat atît de chipeş şi cînd roba roşie îi vine atît de bine.

El intră deci, salută asistenţa, cu zîmbetul ereditar pe care îl au cei mari faţă de popor, şi se îndreptă agale spre fotoliul său de catifea stacojie, avînd aerul că se gîndeşte la cu totul altceva. Alaiul, cel pe care noi l-am numi astăzi statul-major de episcopi şi de abaţi, năvăli în urma lui pe estradă, făcînd să sporească zarva şi curiozitatea publicului. Spectatorii se întorceau care mai de care să şi-i arate, să şi-i numească, să dea dovadă fiecare că-l cunoaşte măcar pe unul dintre ei ; unul pe domnul episcop de Marsilia, Alaudet, dacă nu mă înşel, altul pe abatele primat de Saint-Denis ; altul pe Robert de Lespinasse, abate de Saint-Germain-des-Prés, frate desfrînat al unei amante a lui Ludovic al XI-lea ; totul cu foarte multe greşeli şi scandal. Cît despre studenţi, ei înjurau. Era ziua lor, Sărbătoarea

Nebunilor, saturnala lor, orgia anuală a breslei viitorilor avocaţi şi a studenţilor. În ziua aceea nu exista ticăloşie care să nu fie îndreptăţită şi socotită lucru sfinţit. Şi-apoi, în mulţime se aflau nişte cumetre deocheate, Simone Patru-livre, Agnèe Căpriţa, Robine Picior-de-ţap. Nu se cuvenea oare măcar să înjuri cît pofteşti şi să iei un pic în derîdere numele lui Dumnezeu, într-o zi atît de plăcută şi în societatea atît de aleasă a feţelor bisericeşti şi a tîrfelor ? De aceea toţi făceau asta ; şi, în mijlocul zarvei, se auzea înfricoşătorul tărăboi al blestemelor şi al grozăviilor slobozit de toate aceste guri, de toate aceste limbi de învăţăcei şi de studenţi, stăpînite tot restul anului de frica fierului roşu al Sfîntului Ludovic. Bietul Sfînt Ludovic, ce-l mai batjocoreau în propriul lui Palat al Justiţiei ! Fiecare dintre ei luase în primire, dintre noii sosiţi pe estradă, cîte o sutană neagră sau cenuşie, albă sau violetă. Cît despre Joannes Frollo de Molendino, el, în calitate de frate al unui arhidiacon, îşi alesese, mai îndrăzneţ, sutana roşie şi cînta cît îl ţinea gura, aţintindu-şi ochii obraznici asupra cardinalului : *Cappa repleta mero !* [1]

Toate amănuntele pe care le dezvăluim aici pentru edificarea cititorului erau atît de înecate în zarva generală, încît se pierdeau în ea înainte de a ajunge la estrada rezervată. De altfel, cardinalului puţin i-ar fi păsat de ele, într-atît intraseră în tradiţie libertăţile acelei zile. În plus, el mai avea — şi aceasta părea că-l preocupă cu totul — o altă grijă, care nu-l slăbea de loc şi care pătrunsese aproape o dată cu el pe estradă: solii Flandrei.

---

[1] Gluga plină cu vin (lat.).

Şi nu fiindcă domnul cardinal ar fi fost cine ştie ce politician profund sau fiindcă l-ar fi interesat prea mult urmările posibile ale căsătoriei verişoarei sale prinţesa Marguerite de Bourgogne cu vărul său, domnul prinţ Charles, moştenitor al casei de Austria ; puţin îi păsa cît avea să dureze prefăcuta bună înţelegere a ducelui de Austria cu regele Franţei ; puţin îi păsa de felul cum avea să primească regele Angliei dispreţuirea fiicei sale. El chefuia seară de seară cu vin din regeasca vie de Chaillot, fără să-i dea prin minte că într-o bună zi cîteva butelii din vinul acesta (e drept, un pic revăzute şi corectate de medicul Coictier) oferite din inimă lui Eduard al IV-lea de Ludovic al XI-lea, aveau să-l scape pe Ludovic al XI-lea de Eduard al IV-lea. *Preacinstita solie a domnului duce de Austria* nu-i pricinuia cardinalului nici una din aceste griji dar îl plictisea dintr-un alt motiv. Îi venea într-adevăr cam greu, şi despre asta am mai pomenit la începutul cărţii de faţă, ca el, Charles de Bourbon, să fie obligat să se bucure şi să facă o primire aleasă unor burghezi oarecare, el, cardinalul unor simpli edili, el, francez şi om de chefuri, unor flamanzi băutori de bere ; şi asta, în public. Iată, fără doar şi poate, una dintre cele mai plicticoase maimuţăreli pe care o făcuse vreodată pentru bunul plac al regelui.

Cardinalul se întoarse deci spre uşă, în aparenţă cu cea mai mare plăcere (într-atît se studia), cînd uşierul anunţă cu glas sonor :

— *Domnii soli ai Domnului duce de Austria.*

E inutil să mai spunem că întreaga sală făcu acelaşi lucru.

Atunci sosiră, doi cîte doi, cu o gravitate care nu se potrivea de loc în mijlocul voiosului alai ecleziastic al lui Charles de Bourbon, cei patruzeci și opt de soli ai lui Maximilian de Austria, în frunte cu preacucernicul întru Domnul părintele Jehan, abate de Saint-Bertin, cancelar al Lînii de Aur, și cu Jacques de Goy, senior Dauby, mare bailli al orașului Gand. Peste adunare se lăsă o tăcere adîncă, însoțită de rîsete înfundate, ca să se poată auzi toate numele caraghioase și toate titlurile lipsite de noblețe, pe care noii sosiți le transmiteau imperturbabili ușierului, care, amestecînd de-a valma numele și titlurile și schimonosindu-le cumplit, le striga spre mulțime. Se aflau printre soli jupîn Loys Roelof, consilier al orașului Louvain ; messire Clays d'Etuelde, consilier al Bruxelles-ului ; messire Paul de Baeust, senior de Voirmizelle, prezident al Flandrei ; jupîn Jehan Coleghens, burgmaistru al orașului Anvers; jupîn George de la Moere, consilier-prim al *kuerei* orașului Gand ; jupîn Gheldolf van der Hage, consilier-prim al drepturilor de moștenire din numitul oraș ; și jupîn de Bierbecque, și Jehan Pinnock, și Jehan Dymaerzelle etc., etc., juzi, consilieri, burgmaisteri ; burgmaisteri, consilieri, juzi ; toți țepeni, bățoși, scrobiți, gătiți în catifele și damascuri, purtînd toci de catifea neagră cu boruri ridicate și cu ciucuri mari din fir de aur de Cipru ; adevărate capete flamande la urma urmei, figuri demne și severe din familia celor pe care Rembrandt le-a făcut să iasă în relief, atît de puternic și de grav, pe fondul negru al *Rondului de noapte* ; personaje care purtau scris pe frunte că Maximilien de Austria avusese dreptate *să se încreadă pe deplin,* cum spunea

proclamația sa, în înțelepciunea, vitejia, experiența, buna-credință și cinstea lor desăvîrșită.

Unul dintre ei făcea totuși excepție. Era un personaj cu o față fină, inteligentă, vicleană, un fel de mutră de maimuță și de diplomat, dinaintea căruia cardinalul făcu trei pași și o adîncă plecăciune și care nu se numea totuși decît Guillaume Rym, *consilier și pensionar*[1] *al orașului Gand.*

Pe atunci, puțini știau ce era de fapt Guillaume Rym. Un geniu rar care, într-o epocă de revoluție, ar fi ieșit cu strălucire la suprafața evenimentelor, dar care, în secolul al cincisprezecelea, era silit să se reducă la uneltiri din umbră și să trăiască *stăpîn pe unul și pe altul,* cum spune ducele de Saint-Simon. Altminteri, Rym era apreciat de primul *săpător* al Europei : el uneltea îndeaproape cu Ludovic al XI-lea și punea adesea umărul la treburile tainice ale regelui. Lucruri cu totul necunoscute de mulțimea aceasta care se minuna de politețea cardinalului față de figura ștearsă a acestui edil flamand.

IV

JUPÎN JACQUES COPPENOLE

Pe cînd pensionarul Gandului și eminența sa schimbau o plecăciune cît se poate de adîncă și cîteva cuvinte cu o voce cît se poate de șoptită, un bărbat înalt, cu fața lată, cu umeri puternici, încerca să intre odată cu Guillaume Rym ; ai fi

[1] Șef al puterii executive în vremea aceea.

zis că e un dog lîngă o vulpe. Boneta lui de fetru și haina lui de piele nu se potriveau de loc cu mătăsurile și catifelele care îl înconjurau. Socotind că trebuie să fie vreun rîndaș rătăcit pe-acolo, ușierul îl opri.

— Hei, amice, nu-i voie.

Omul cu haina de piele îl îmbrînci cu umărul.

— Ce-are cu mine netrebnicul ăsta? întrebă el cu glas atît de puternic, încît întreaga sală deveni atentă la ciudata discuție. Nu vezi că fac parte din solie?

— Numele dumneavoastră? întrebă ușierul.

— Jacques Coppenole.

— Titlurile dumneavoastră?

— Ciorăpar la prăvălia „Trei lănțișoare" din Gand.

Ușierul se dădu înapoi. Să anunțe edili și burgmaisteri, mai treacă-meargă, dar un ciorăpar, era prea de tot! Cardinalul stătea ca pe ghimpi. Întreaga mulțime asculta și privea. De două zile eminența sa se căznea să-i cioplească pe urșii ăștia flamanzi, ca să-i facă ceva mai prezentabili în public, dar întîmplarea de față întrecea orice măsură. Între timp, Guillaume Rym, cu zîmbetul lui fin, se apropie de ușier.

— Anunță-l pe jupîn Jacques Coppenole, slujbaș al consilierilor orașului Gand, îi șopti el.

— Ușier, spuse cardinalul cu glas tare, anunță-l pe jupînul Jacques Coppenole, slujbaș al consilierilor ilustrului oraș Gand.

Aceasta a fost o greșeală. Singur Guillaume Rym ar fi înlăturat piedica, dar Coppenole îl auzise pe cardinal.

— Pe crucea mea, nu! strigă el cu glas de tunet. Jacques Coppenole, ciorăpar. Auzi, ușierule? Nici mai mult, nici mai puțin. Pe crucea mea,

ciorăpar e destul de frumos! Domnul arhiduce şi-a căutat nu o dată mănuşile între ciorapii mei.

Rîsetele şi aplauzele izbucniră. O vorbă de duh e pe dată înţeleasă la Paris, şi deci totdeauna aplaudată.

Să mai adăugăm că Jacques Coppenole era un om din popor şi că publicul care îl înconjura era şi el din popor. De aceea legătura fusese promptă, electrică şi, ca să zicem aşa, la acelaşi nivel. Ieşirea trufaşă a ciorăparului flamand, umilindu-i pe nobili, stîrni în toate sufletele plebee nu ştiu ce simţămînt al demnităţii, vag încă şi nedesluşit în secolul al cincisprezecelea. Era egalul lor ciorăparul ăsta care îl înfruntase pe domnul cardinal! Iată un gînd plăcut pentru sărăcimea obişnuită la respect şi supunere faţă de slugile sergenţilor bailli-ului abatelui de Sainte-Geneviève, ţiitor de trenă al cardinalului.

Coppenole făcu un salut semeţ către eminenţa sa, care răspunse salutîndu-l pe atotputernicul cetăţean al Gandului, temut de Ludovic al XI-lea. Apoi, pe cînd Guillaume Rym, bărbat înţelept şi viclean, cum spune Philippe de Commines[1], îi urma pe amîndoi cu un zîmbet plin de ironie şi de superioritate, ei îşi ocupară locurile: cardinalul — încurcat şi îngrijorat, Coppenole — liniştit şi mîndru, gîndindu-se fără îndoială că, la urma urmelor, titlul său de ciorăpar preţuia la fel ca oricare altul şi că Marie de Bourgogne, mama acestei Marguerite pe care Coppenole o mărita astăzi, s-ar fi temut mai puţin de el dacă ar fi fost cardinal şi nu ciorăpar: căci nu un cardinal ar fi fost în stare să-i aţîţe pe locuitorii din Gand îm-

[1] *Philippe de Commines* (1447—1511) — cronicar, autor al „Memoriilor" cu privire la domnia lui Ludovic al XI-lea şi a lui Carol al VIII-lea.

potriva favoriților fiicei lui Carol Temerarul ; un cardinal n-ar fi fost în stare să fortifice cu un cuvînt mulțimea împotriva lacrămilor și rugăminților domnișoarei de Flandra, cînd ea a venit să-și roage cu lacrimi în ochi poporul, pentru ei, pînă la picioarele eșafodului, pe cînd ciorăparului i-a fost de ajuns să-și ridice doar cotul de piele pentru a face să pice capetele amîndurora ilustrissimi seniori Guy d'Hymbercourt și cancelar Guillaume Hugonet !

Dar nu se sfîrșise încă totul pentru bietul cardinal, care trebuia să bea pînă la fund cupa nenorocirii de a se afla în tovărășie atît de proastă.

Poate că cititorul nu l-a uitat pe neobrăzatul cerșetor care, la începutul prologului, se agățase de franjurile estradei principale. Sosirea iluștrilor oaspeți nu-l făcuse de loc să-și dea drumul de-acolo ; și pe cînd prelații și solii se îndesau ca niște adevărate scrumbii flamande în stalurile tribunei, el se așezase cît putuse mai bine și-și încrucișase curajos picioarele pe arhitravă. Obrăznicia era nemaipomenită, dar nimeni n-o observase din prima clipă, atenția tuturor fiind îndreptată altundeva. La rîndul său, cerșetorul nu lua în seamă nimic din ce se petrecea în sală ; își legăna capul cu o nepăsare de napolitan, repetînd din cînd în cînd, în zarvă, ca dintr-o veche obișnuință : „Faceți-vă pomană, oameni buni !" Și, firește, era probabil singurul om din întreaga asistență care nu se ostenise să-și întoarcă privirea la cearta dintre Coppenole și ușier. Întîmplarea vru însă ca jupînul ciorăpar din Gand, pe care mulțimea îl și găsise pe placul ei și asupra căruia erau ațintiți toți ochii, să se așeze în primul rînd al estradei, exact deasupra cerșetorului ; și nu mică fu mirarea tuturor cînd îl văzură pe solul flamand cercetîndu-l bine

pe netrebnicul instalat sub ochii lui, apoi bătîndu-l prietenește pe umărul acoperit de zdrențe. Cerșetorul se întoarse ; și pe fețele amîndurora se zugravi surpriza, recunoașterea, încîntarea etc. ; apoi, fără să le pese cît de cît de spectatori, ciorăparul și cerșetorul începură să-și vorbească pe șoptite, ținîndu-și mîinile strîns înlănțuite, pe cînd zdrențele lui Clopin Trouillefou așternute pe țesătura de aur a estradei făceau efectul unei omizi pe o portocală.

Noutatea acestei scene ciudate stîrni o asemenea larmă nebunească și plină de veselie în sală, încît cardinalul nu întîrzie să-și dea seama ce se petrecea ; plecîndu-se pe jumătate și, de la locul unde se afla, neputînd decît să zărească foarte vag bluza păcătoasă a lui Trouillefou, își închipui, cum era și firesc, că cerșetorul cerea de pomană ; și, revoltat de îndrăzneala lui, strigă :

— Domnule bailli al palatului, aruncă-mi-l în apă pe ticălosul ăsta !

— Pe crucea mea, monseniore cardinal ! spuse Coppenole, fără să dea drumul mîinii lui Clopin. E un prieten de-al meu.

— Bravo ! Bravo ! strigă gloata.

Și din clipa aceea, jupîn Coppenole se bucură la Paris, ca și la Gand, de mare prețuire din partea poporului, *căci asemenea oameni,* spune Philippe de Commines, *se bucură de mare prețuire cînd nu se poartă după canoanele obișnuite.*

Cardinalul își mușcă buzele, se plecă spre vecinul său, abatele de Sainte-Geneviève, și-i spuse cu jumătate glas :

— Plăcuți ambasadori ne mai trimite domnul arhiduce, ca să ne-o anunțe pe prințesa Marguerite.

— Eminența voastră se poartă degeaba politicos față de rîturile astea flamande, răspunse abatele. *Margaritas ante porcos*[1].

— Spune mai degrabă: *Porcos ante Margaritam*[2], zise cardinalul, zîmbind.

Tot alaiul în sutane se extazie auzindu-i jocul de cuvinte. Cardinalul se simți parcă mai ușurat; era chit cu Coppenole, căci își avusese și el vorba lui de duh aplaudată.

Și acum, acei dintre cititori care au puterea de a generaliza o imagine și o idee, cum se spune în stilul de astăzi, să ne îngăduie să-i întrebăm dacă văd clar priveliștea oferită de vastul paralelogram al Sălii Mari a palatului, în momentul cînd le atragem atenția. În mijlocul sălii, rezemată de peretele dinspre apus, se află o largă și măreață estradă din brocart de aur, în care pătrunde, printr-o mică ușă în ogivă, alaiul personajelor grave, anunțate rînd pe rînd de vocea ascuțită a ușierului. În primele bănci s-au și așezat cîteva preavenerabile figuri îmbrobodite în hermină, catifele și stofă roșie. În jurul estradei, care se menține tăcută și demnă, jos, în față, pretutindeni, mare mulțime și mare larmă. Pe chipul fiecărui personaj de pe estradă sînt ațintite numeroase priviri ale publicului, fiecare nume stîrnește o mie de șușoteli. Sigur, priveliștea e neobișnuită și merită atenția spectatorilor. Dar ce-o fi oare colo, tocmai la capăt, scena aceea de bîlci, cu patru paiațe împestrițate deasupra ei și cu alte patru dedesubt? Iar lîngă scenă, cine e omul acela palid, cu haina lui de pînză grosolană și neagră? Vai, iubite cititor, acolo se află Pierre Gringoire și prologul său.

---

[1] Mărgăritare înaintea porcilor (lat.).
[2] Porci înaintea Margueritei (lat.).

L-am uitat de tot.

Și el tocmai de asta se temea.

Din clipa intrării cardinalului, Gringoire se agitase într-una ca să-și salveze prologul. Mai întîi le poruncise actorilor, care se opriseră, să continue și să ridice glasul ; apoi, văzînd că nimeni nu asculta, îi oprise și, de vreun sfert de ceas de cînd dura întreruperea, nu încetase o clipă să bată din picior, să dea din mîini, să le strige pe Gisquette și pe Liénarde, să-și încurajeze vecinii la urmărirea prologului ; totul zadarnic. Nimeni nu-și lua ochii de la cardinal, de la soli și de la estradă, unicul centru al acestui vast cerc de raze vizuale. Pesemne că, și spunem asta cu părere de rău, prologul începea să-i plictisească pe auditori în momentul cînd eminența sa venise să le distragă atenția într-un mod atît de necruțător. La urma urmei, pe estradă ca și pe masa de marmură era același spectacol : conflictul dintre Arat și Cler, Nobilime și Marfă. Și mulți preferau să-i vadă, pur și simplu, vii, respirînd, mișcîndu-se, atingîndu-se cu coatele, în carne și oase, în solia flamandă, în alaiul episcopal, sub sutana cardinalului, sub vesta lui Coppenole, decît sulemeniți, împopoțonați, vorbind în versuri și, ca să zicem așa, împăiați în tunicile galbene și albe cu care îi gătise Gringoire.

Totuși, cînd poetul nostru văzu că zarva începe să se mai potolească, închipui un șiretlic care ar fi putut salva totul.

— Domnule, spuse el, întorcîndu-se spre unul din vecini, un grăsan de treabă, cu o figură răbdătoare, ce-ar fi să reîncepem ?

— Ce ? întrebă vecinul.

— Ei ! Misterul ! făcu Gringoire.

— Cum vrei, răspunse vecinul.

Această semiaprobare îi fu suficientă lui Gringoire, care, dorind să-şi rezolve singur treburile, începu să strige, ascunzîndu-se cît putea în mulţime :

— Reîncepeţi misterul ! Reîncepeţi !

— Drace ! exclamă Joannes de Molendino. Ce tot zbiară ăia, colo, la capăt ? (Căci Gringoire făcea zarvă cît patru.) Ia spuneţi, băieţi, nu s-a mai terminat odată misterul ? Ăia vor să-l ia de la capăt şi nu e drept.

— Nu, nu ! strigară toţi studenţii. Jos cu misterul ! Jos !

Dar Gringoire nu se dădea bătut şi striga din ce în ce mai tare :

— Reîncepeţi ! Reîncepeţi !

Strigătele lui atraseră atenţia cardinalului.

— Domnule bailli al palatului, îi spuse el unui bărbat înalt şi înveşmîntat în negru, aflat la cîţiva paşi de el, sînt oare diavoli în mînăstire de fac atîta scandal ?

Bailli-ul palatului era un fel de magistrat amfibie, un fel de liliac al tagmei judecătoreşti, semănînd totodată şi a şoarece şi a pasăre, şi a judecător şi a oştean.

Apropiindu-se de eminenţa sa, înfricoşat de nemulţumirea acestuia, el îi explică bîlbîindu-se neghiobia săvîrşită de gloată : amiaza sosise înaintea eminenţei sale, iar actorii fuseseră siliţi să înceapă fără să-l aştepte pe eminenţa sa.

Cardinalul izbucni în rîs.

— Pe legea mea, şi domnul rector al Universităţii ar fi trebuit să facă la fel. Ce părere ai, jupîne Guillaume Rym ?

— Monseniore, răspunse Guillaume Rym, să fim mulţumiţi că am scăpat de jumătate din piesă. E un cîştig.

— Netrebnicii ăia pot să continue farsa ? întrebă bailli-ul.

— Continuați, continuați, spuse cardinalul. Mi-e egal. Cît au să joace, eu îmi voi citi cartea de rugăciuni.

Bailli-ul înaintă pînă la marginea estradei și strigă, după ce făcuse liniște, cu un gest al mîinii :

— Orășeni, oameni de rînd și locuitori, ca să-i mulțumească și pe cei ce vor să se reînceapă, și pe cei ce vor să se isprăvească, eminența sa poruncește să se continue.

Și unii, și alții trebuiră să se supună. Totuși, atît publicul cît și autorul îi păstrară multă vreme pică venerabilului cardinal.

Personajele de pe scenă își reluară deci trăncăneala, și Gringoire nădăjduia că măcar restul operei va fi ascultat. Dar speranța aceasta nu întîrzie să i se spulbere, ca și celelalte iluzii ; de bine de rău, liniștea se statornicise iar în public ; Gringoire nu observase însă că, în clipa cînd cardinalul dăduse porunca să se continue, estrada nu se umpluse încă și că, după solii flamanzi, se iveau alte personaje din alai, ale căror nume și titluri, aruncate din timp în timp peste dialogul actorilor de glasul ușierului, stricau enorm bietei lui piese. Într-adevăr, închipuiți-vă, în mijlocul unei piese de teatru, lătratul unui ușier zvîrlind între două rime și adesea între două emistihuri paranteze de felul acestora :

— Maestrul Jacques Charmolue, procuror al regelui la curtea bisericii !

— Jehan de Harlay, scutar, comandant al gărzii de noapte a orașului Paris.

— Messire Galiot de Genoilhac, cavaler, senior de Brussac, comandant al artileriei regelui !

— Jupîn Dreux-Raguier, șeful pazei la apele și pădurile regelui, stăpînul nostru peste țările Franța, Champagne și Brie !

— Messire Louis de Graville, cavaler, consilier și șambelan al regelui, amiral al Franței, mare paznic al pădurii Vincennes !

— Jupîn Denis Le Mercier, conducătorul casei orbilor din Paris ! Etc., etc., etc.

Strigătele lui deveneau de nesuportat.

Ciudatul acompaniament, care făcea ca piesa să fie greu de urmărit, îl indigna pe Gringoire cu atît mai mult, cu cît el nu putea să-și ascundă faptul că interesul sporea din ce în ce și că piesei nu-i lipsea decît să fie ascultată. Într-adevăr, cu greu s-ar fi putut imagina o țesătură a intrigii mai ingenioasă și mai dramatică. Cele patru personaje ale prologului tocmai se văitau, aflate în cumplită încurcătură, cînd Venus în persoană, *vera incessu patuit dea*[1], li se înfățișă înveșmîntată într-o frumoasă häinuță scurtă împodobită cu corabia-stemă a orașului Paris. Ea venea să-l ceară pe delfinul făgăduit celei mai frumoase. Jupiter, al cărui fulger se auzea bubuind în vestiar, o sprijinea, și zeița era gata să biruie, adică, vorbind mai simplu, să se mărite cu domnul delfin, cînd o tînără copilă înveșmîntată în damasc alb și ținînd în mînă o margaretă (gingașă personificare a principesei de Flandra) veni să se lupte cu Venus. Lovitură de teatru și episod neprevăzut. După discuții aprige, Venus, Marguerite și cei din culise căzură de acord să se supună dreptei judecăți a Sfintei Fecioare. Mai exista un rol frumos, cel al lui don Pedro, rege al Mesopotamiei. Dar, printre atîtea întreruperi,

[1] Prin mers se arată a fi cu adevărat zeiță (lat.).

era greu să-ți dai seama ce rost avea el. Toate personajele se cățăraseră pe scară.

Zadarnic însă. Nici una din frumusețile piesei nu era nici simțită și nici înțeleasă. La intrarea cardinalului s-ar fi zis că un fir invizibil și magic trăsese brusc toate privirile de la masa de marmură spre estradă, de la capătul sudic al sălii spre capătul apusean. Nimic nu putea să alunge vraja care cuprinsese publicul. Toți ochii rămîneau ațintiți într-acolo; iar noii sosiți, cu numele lor afurisite, cu fețele și cu veșmintele lor, constituiau un necontenit motiv de a distrage atenția de la piesă. Era jalnic. În afară de Gisquette și de Liénarde, care se mai întorceau cîteodată cînd Gringoire le trăgea de mînecă, în afară de vecinul cel gras și răbdător, nimeni nu asculta, nimeni nu privea spre biata moralitate părăsită. Gringoire nu vedea decît profiluri.

Cu cîtă amărăciune vedea poetul cum i se prăbușea, bucată cu bucată, întregul eșafodaj de glorie și de poezie! Și cînd te gîndești că mulțimea aceasta, pînă mai adineauri nerăbdătoare să-i audă opera, fusese cît pe-aci să se răzvrătească împotriva domnului bailli! Iar acum, cînd o auzea, puțin îi păsa de ea. Și doar era tot spectacolul pe care îl începuse în aplauzele însuflețite ale întregului public! Veșnicul flux și reflux al favoarei populare! Cînd te gîndești că mulțimea fusese cît pe-aci să-i spînzure pe cei patru sergenți de pază! Ce n-ar fi dat el să se mai afle încă în ceasul acela de miere!

Brutalul monolog al ușierului încetă totuși. Sosiseră toți oaspeții și Gringoire respiră ușurat. Actorii continuau vitejește. Și iată că jupîn Coppenole, ciorăparul, se ridică pe neașteptate,

iar poetul îl auzi rostind, în mijlocul atenției generale, cuvintele acestea infernale :

— Domnilor orășeni și boieri din Paris, pe crucea mea că habar n-am ce facem aici. Văd eu colo în colț, pe schelăria aia, niște oameni care parcă ar vrea să se bată. Nu știu dacă asta numiți voi un *mister*, dar n-are nici un haz. Ăia se ceartă din gură, și-atîta tot. Aștept de-un sfert de ceas să se pocnească odată. Degeaba însă. Ei sînt niște lași, care doar se zgîrie cu ocări. Ar fi trebuit aduși luptători de la Londra sau de la Rotterdam ; și-atunci, ehei, ați fi avut parte să vedeți niște lovituri de pumni care s-ar fi auzit din piață. Dar ăștia sînt jalnici ! Ar trebui să ne joace măcar un dans arăbesc sau vreo altă drăcie. Nu asta mi se spusese că o să văd aici. Mi se făgăduise o sărbătoare a nebunilor, cu alegere de papă. Avem și noi, la Gand, un papă al nebunilor ; în privința asta nu sîntem de loc mai prejos, pe crucea mea ! Dar iată cum facem noi. Se adună mulțime mare, ca aici. Pe urmă fiecare, pe rînd, își vîră capul printr-o gaură și face o strîmbătură spre ceilalți. Cel care se strîmbă cel mai urît e ales papă prin aclamații. Asta e. Și-i foarte distractiv. Vreți să-l alegem și pe papa al vostru după moda de la noi ? Ne-am plictisi mai puțin decît ascultîndu-i pe flecarii ăștia. Dacă vor să vină și ei să se strîmbe la fereastră, îi primim. Ce ziceți, domnilor orășeni ? Sînt aici destule mutre caraghioase de ambele sexe, ca să rîdem ca în Flandra, și sîntem destul de pociți, ca să tragem nădejde că vom vedea o strîmbătură ca lumea.

Gringoire ar fi vrut să răspundă, dar uimirea, mînia, indignarea îi luaseră graiul. De altfel, propunerea ciorăparului popular fu întîmpinată cu

atîta entuziasm de orăşenii ăştia de rînd, măguliţi că li se spune boieri, încît orice împotrivire ar fi fost de prisos. Nu se mai putea decît să te laşi dus de torent. Şi Gringoire îşi ascunse faţa în palme, neavînd fericirea să aibă o mantie ca să-şi acopere capul, ca Agamemnonul lui Timanthe.

V

QUASIMODO

Cît ai clipi, totul fu gata pentru ducerea la îndeplinire a ideii lui Coppenole. Orăşeni, studenţi şi slujbaşi mărunţi se puseseră pe lucru. Capela cea mică, situată în faţa mesei de marmură, fu aleasă drept teatru al strîmbăturilor. Un ochi de geam spart din frumoasa fereastră în formă de roză de deasupra uşii lăsa un cerc de piatră prin care se căzu de acord ca fiecare concurent să-şi vîre capul. Ca să ajungi pînă acolo, era de ajuns să te cocoţi pe două butoaie, luate nu se ştie de unde şi puse, de bine de rău, unul peste altul. Ca să se păstreze nepătată şi deplină impresia făcută de strîmbătură, se hotărî ca fiecare candidat, bărbat sau femeie (căci se putea alege şi o papesă), să-şi acopere faţa şi să stea ascuns în capelă pînă în momentul apariţiei. În mai puţin de-o clipă, capela se umplu de concurenţi, în urma cărora se închise uşa.

De la locul său, Coppenole poruncea, conducea, aranja totul. În timpul zarvei acesteia, car-

dinalul, la fel de încurcat ca și Gringoire, pretextă că are niște treburi și că e ora vecerniei și se retrase împreună cu suita, fără ca mulțimea, care la venirea lui se însuflețise atîta, să-i dea vreo importanță. Guillaume Rym fu singurul care băgă de seamă cît de stînjenită se simțea eminența sa. Atenția mulțimii, ca și soarele, își urma crugul ei ; pornită de la un capăt al sălii, ea ajunsese la celălalt capăt, după ce zăbovise un timp la mijloc. Masa de marmură, estrada de brocart își avuseseră momentul lor ; acum era rîndul capelei lui Ludovic al XI-lea. Terenul se afla liber pentru orice fel de nebunie. În sală nu mai rămăseseră decît flamanzii și gloata.

Strîmbăturile începură. Prima figură care se ivi la lucarnă, cu pleoapele întoarse pe dos, cu gura făcută bot și cu fruntea încrețită ca cizmele noastre, după moda husarilor imperiului, stîrni un rîs atît de nestăvilit, încît Homer i-ar fi luat drept zei pe toți oamenii aceștia de rînd. Și totuși, Sala cea Mare nu era de loc un Olimp, iar bietul Jupiter al lui Gringoire știa asta mai bine decît oricine. Urmă a doua, a treia strîmbătură, apoi încă una, și încă una, iar rîsetele și tropăitul vesel din picioare sporiră și mai mult. Spectacolul avea în el nu știu ce rătăcire neobișnuită a minții, nu știu ce putere de a îmbăta și de a fascina, despre care cu greu i s-ar putea da o idee cititorului din zilele și din saloanele noastre. Închipuiți-vă o serie de fețe prezentînd rînd pe rînd toate formele geometrice, de la triunghi pînă la trapez, de la con pînă la poliedru ; toate expresiile omenești, de la mînie pînă la desfrînare ; toate vîrstele, de la cutișoarele de pe obrajii pruncului nou-născut pînă la zbîrciturile bătrînei în agonie ; toate fantasmagoriile religioase, de la Faun la Belzebut ; toate profilurile

capetelor de animale, de la căpăţînă pînă la cioc, de la rît pînă la bot. Închipuiţi-vă toate măştile sculptate de pe Pont-Neuf, coşmarurile acestea pietrificate sub dalta lui Germain Pilon, prinzînd viaţă şi suflu şi venin una cîte una să vă privească în faţă cu ochii lor arzători ; toate măştile carnavalului de la Veneţia trecîndu-vă pe rînd prin lornietă ; într-un cuvînt, un caleidoscop uman.

Orgia devenea din ce în ce mai flamandă. Teniers n-ar fi putut să dea decît o slabă idee despre ea. Închipuiţi-vă, redată sub formă de bacanală, bătălia lui Salvator Rosa. Nu mai existau acolo nici studenţi, nici soli, nici orăşeni, nici bărbaţi, nici femei ; nu mai existau nici Clopin Trouillefou, nici Gilles Lecornu, nici Simone Patru-livre, nici Robin Poussepain. Totul se contopea într-un desfrîu general. Sala Mare nu mai era decît un uriaş cuptor al neruşinării şi al veseliei, în care fiecare gură era un ţipăt, fiecare ochi un fulger, fiecare faţă o strîmbătură, fiecare ins o poziţie. Totul striga şi urla. Feţele ciudate care veneau rînd pe rînd să scrîşnească din dinţi la fereastra în formă de roză păreau tot atîtea torţe aprinse, aruncate peste jeraticul încins. Şi din mulţimea aceasta clocotitoare scăpa, ca aburul din cuptor, un vuiet aspru, ascuţit, tăios, şuierător, ca bîzîitul unei musculiţe.

— Ho, ho ! Blestemăţie !

— Ia te uită la mutra asta !

— Nu face doi bani !

— Alta !

— Guillemette Maugerepuis, ia te uită la căpăţîna asta de taur : nu-i lipsesc decît coarnele ! Nu e bărbatu-tău ?

— Alta !

— Pe burta papei ! Ce-i cu strîmbătura asta ?

— Hei, vreți să ne duceți ! Să nu-și arate decît fața.

— E afurisita de Pierrette Callebotte ! Ea e în stare să facă una ca asta.

— Bravo ! Bravo !

— Mă sufoc !

— Uite unu căruia nu-i încap urechile !

Etc., etc.

Trebuie totuși să nu-l nedreptățim pe prietenul nostru Jehan. În mijlocul acestui sabat, el putea fi văzut încă sus, pe stîlpul său, ca un ucenic-marinar în vîrful catargului. Și se zvîrcolea acolo cu o furie de necrezut. Gura îi era larg deschisă și din ea ieșea un strigăt care nu se auzea, nu fiindcă ar fi fost acoperit de larma generală, oricît de puternică ar fi fost ea, ci pentru că atingea fără îndoială limita sunetelor ascuțite care poate fi percepută, adică cele douăsprezece mii de vibrații ale lui Sauveur sau opt mii ale lui Biot.

După trecerea primului val de mîhnire, Gringoire își reveni. Mai întîi se încrîncenase împotriva nenorocirii abătute asupra piesei. „Continuați !“ le spusese el pentru a treia oară mașinilor vorbitoare, care erau actorii. Apoi, plimbîndu-se cu pași mari prin fața mesei de marmură, se simți cuprins de dorința de a se duce și el să scoată capul prin lucarna capelei, măcar ca să aibă plăcerea de a se strîmba la mulțimea asta ingrată. „Nu, nu ! N-ar fi demn de mine. Fără răzbunare ! Să luptăm pînă la capăt, își repeta el. Puterea poeziei asupra mulțimii e mare ; am să-i readuc la ea. O să vedem cine va învinge ; strîmbăturile sau literatura ?“

Dar, vai ! poetul rămăsese singurul spectator al piesei sale.

Acum era cu mult mai rău decît adineauri. Nu mai vedea decît oameni întorși cu spatele la el.

Dar mă înşel. Grăsunul răbdător, pe care îl mai consultase într-un moment critic, sta cu faţa spre scenă. Cît despre Gisquette şi Liénarde, ele dezertaseră de mult.

Gringoire fu mişcat pînă în adîncul sufletului de fidelitatea unicului său spectator. Se apropie de el şi-i vorbi, scuturîndu-i uşurel braţul ; căci bietul om se rezemase de balustradă şi cam aţipise !

— Domnule, îi spuse Gringoire, îţi mulţumesc.

— Pentru ce, domnule ? întrebă grăsunul, căscînd.

— Văd că te plictiseşti, continuă poetul, fiindcă zarva asta te împiedică să asculţi în voie. Dar fii liniştit ! Numele dumitale va trece în posteritate. Cum te numeşti, rogu-te ?

— Renault Château, paznic al sigiliului închisorii Châtelet din Paris, la ordinele dumitale.

— Domnule, eşti aici singurul reprezentant al muzelor, spuse Gringoire.

— Mă măguleşti prea mult, domnule, răspunse paznicul sigiliului de la Châtelet.

— Eşti singurul care ai ascultat cum se cuvine piesa, urmă Gringoire. Cum o găseşti ?

— Ehei ! făcu grăsunul pe jumătate trezit. E destul de deocheată.

Gringoire trebui să se mulţumească cu lauda aceasta, căci un tunet de aplauze, amestecat cu aclamaţii asurzitoare, veni să le întrerupă discuţia. Papa nebunilor fusese ales.

— Bravo ! Bravo ! Bravo ! striga mulţimea de pretutindeni.

Într-adevăr, strîmbătura care strălucea în momentul acela în lucarnă era minunată. După toate pentagoanele, hexagoanele şi figurile heteroclite care se succedaseră în golul ochiului de geam fără

să realizeze idealul de grotesc făurit în imaginațiile exaltate de orgie, trebuia, ca să primească aprobarea generală, tocmai strîmbătura sublimă care uluise în clipa aceea mulțimea. Însuși jupîn Coppenole o aplaudă, iar Clopin Trouillefou, care concurase și el, și Dumnezeu știe ce intensitate de urîțenie putea să atingă fața lui, se declară învins. Noi vom face la fel. Nu vom încerca să dăm cititorilor o idee despre nasul acela tetraedral, despre gura în formă de potcoavă, despre ochiul stîng, mic și astupat de o sprînceană roșcată și stufoasă, pe cînd ochiul drept dispărea cu totul sub un neg imens, despre dinți crescuți alandala, știrbi pe alocuri, ca zidurile crenelate ale unei fortărețe, despre buza aceea învîrtoșată peste care unul din dinți se întindea ca un colț de elefant, despre bărbia aceea despicată ca o copită și, mai ales, despre expresia răspîndită peste toate acestea, amestec de răutate, de mirare și de tristețe.

Publicul aclamă fără excepție. Toți cei de față se năpustiră spre capelă. Și, de acolo, îl scoaseră în triumf pe preafericitul papă al nebunilor. Dar abia atunci surpriza și admirația atinseră culmea. Strîmbătura era însăși fața învingătorului.

Sau, mai degrabă, toată ființa lui era o strîmbătură. Un cap mare și zburlit, acoperit cu păr roșu ; între umeri o ghebă enormă a cărei pereche se făcea simțită și pe piept ; o alcătuire de coapse și de picioare atît de ciudat deviate de la normal, încît nu se puteau atinge decît la genunchi, iar văzute din față, semănau cu două lame de seceră care s-ar întîlni la mîner ; tălpi late, palme monstruoase ; și, peste toată diformitatea aceasta, nu știu ce aer înfricoșător care vădea vigoare, agilitate și curaj. Ciudată excepție de la legea eternă, care cere ca

forța, ca și frumusețea, să reiasă din armonie. Așa arăta papa pe care nebunii tocmai și-l aleseseră.

Ai fi zis că e un uriaș spart în bucăți și prost reconstituit.

Cînd soiul acesta de ciclop se ivi în pragul capelei, neclintit, îndesat și aproape la fel de lat pe cît era de înalt, *pătrat la temelie*, cum spune un mare om, gloata îl recunoscu imediat după surtucul său jumătate roșu, jumătate violet, presărat cu clopoței de argint, și mai ales după slutenia lui desăvîrșită, și strigă într-un glas :

— E Quasimodo, clopotarul ! E Quasimodo, cocoșatul de la Notre-Dame ! Quasimodo, chiorul ! Quasimodo, șchiopul ! Bravo ! Bravo !

E lesne de văzut că bietul om avea porecle din belșug.

— Feriți-vă, femei gravide ! strigară studenții.

— Sau femei care vreți să rămîneți gravide ! adăugă Joannes.

Femeile, într-adevăr, își acopereau fața.

— Oh, maimuțoi pocit ! exclama una.

— E la fel de rău pe cît e de slut, spunea alta.

— E diavolul, adăuga o a treia.

— Eu am ghinionul să locuiesc lîngă Notre-Dame ; și toată noaptea îl aud umblînd pe streașină.

— Ca pisicile.

— Cînd îl cauți, e pe acoperișurile noastre.

— Face farmece și ni le-aruncă pe coș.

— Ieri seară a venit să se strîmbe la gura podului meu. Credeam că e un om. Și mi-a fost o frică !

— Sînt sigură că se duce la sabat. Odată a lăsat o mătură pe acoperișul meu.

— Oh, pocită mutră de cocoșat !
— Oh, suflet ticălos !
— Brrr !
Bărbații, dimpotrivă, erau încîntați și aplaudau.
Quasimodo, motivul zarvei, stătea neclintit în ușa capelei, în picioare, sumbru și grav, lăsîndu-se admirat.
Un student — Robin Poussepain, cred — se duse să-i rîdă în nas, și prea de aproape. Quasimodo se mulțumi să-l apuce de brîu și să-l arunce cît colo prin mulțime. Totul, fără să spună un cuvînt.
Jupîn Coppenole, încîntat la culme, se apropie de el.
— Pe crucea mea ! Sfinte Petre ! Ai cea mai frumoasă sluțenie pe care am văzut-o de cînd sînt. Meritai să fii papă și la Roma, ca și la Paris. Vorbind astfel, îi puse mîna pe umăr. Quasimodo nu se clinti. Coppenole continuă : Ești un pehlivan cu care am poftă să trag un chef chiar dacă m-ar costa o groază de bani. Ce zici ?
Quasimodo nu-i răspunse.
— Pe crucea mea ! urmă cioräparul. N-oi fi cumva surd ?
Quasimodo era, într-adevăr, surd. Și, cum între timp începuse să-l enerveze felul de a se purta al lui Coppenole, se întoarse brusc spre el, scrîșnind din dinți atît de tare, încît uriașul flamand se dădu înapoi, ca un buldog în fața unei pisici.
Atunci se formă în jurul ciudatului personaj un cerc de spaimă și de respect cu o rază de cel puțin cincisprezece pași geometrici. O bătrînă îi explică lui jupîn Coppenole că Quasimodo era surd.
— Surd ! spuse cioräparul, hohotind ca un adevărat flamand. Pe crucea mea, e un papă desăvîrșit !

— Hei, îl recunosc ! strigă Jehan, care se coborîse în sfîrşit de pe stîlp ca să-l vadă mai de aproape pe Quasimodo. El trage clopotele la frate-meu, arhidiaconul. Bună ziua, Quasimodo !

— Afurisit om ! făcu Robin Poussepain, încă năucit de cădere. Cînd îl vezi : e cocoşat. Cînd umblă : e şchiop. Cînd te priveşte : e chior. Cînd îi vorbeşti : e surd. Nu zău, la ce şi-o fi folosind limba, Polifemul ăsta ?

— Vorbeşte cînd vrea el, spuse bătrîna. A surzit tot trăgînd clopotele. Dar nu e mut.

— Asta-i mai lipsea, observă Jehan.

— Şi are un ochi în plus, adăugă Robin Poussepain.

— Da de unde ! vorbi chibzuit Jehan. Un chior e mult mai incomplet decît un orb, fiindcă ştie ce-i lipseşte.

Între timp, toţi cerşetorii, toate slugile, toţi pungaşii, laolaltă cu studenţii, se duseseră în alai să caute în dulapul slujbaşilor mărunţi ai palatului tiara de carton şi veşmîntul caraghios al papei nebunilor. Quasimodo se lăsă îmbrăcat fără să clipească măcar şi cu un fel de supunere trufaşă. Apoi fu aşezat pe o targă multicoloră. Doisprezece ofiţeri ai confreriei nebunilor îl ridicară pe umerii lor ; şi un soi de veselie amară şi dispreţuitoare înflori pe faţa mohorîtă a ciclopului cînd văzu la picioarele lui diforme toate capetele acestea de oameni frumoşi, drepţi şi bine făcuţi. Apoi procesiunea gălăgioasă şi zdrenţăroasă se puse în mişcare, ca să facă, după datină, ocolul galeriilor dinlăuntrul palatului, înainte de plimbarea pe străzi şi pe la răspîntii.

VI

ESMERALDA

Pentru noi e o plăcere să aducem la cunoştinţă cititorilor că, în timp ce se petreceau toate acestea, Gringoire şi piesa lui nu se lăsaseră bătuţi. Actorii, îmboldiţi de poet, îi declamaseră fără întrerupere versurile, iar el îi ascultase fără întrerupere. Gringoire se împăcase cu vacarmul şi era hotărît să meargă pînă la capăt, sperînd încă într-o revenire a atenţiei publicului. Licărirea aceasta de speranţă se reînsufleţi cînd poetul îl văzu pe Quasimodo, pe Coppenole şi alaiul asurzitor al papei nebunilor ieșind cu mare zgomot din sală. Mulţimea se repezi lacomă pe urmele lor. „Bun, își spuse Gringoire, se duc toţi gălăgioșii". Din nefericire, toţi gălăgioșii erau publicul. Cît ai clipi, Sala cea Mare se goli de tot.

La drept vorbind mai rămaseră vreo cîţiva spectatori, unii risipiţi, alţii grupaţi în jurul stîlpilor, femei, bătrîni sau copii, sătui de învălmăşeală şi de larmă. Cîţiva studenţi stăteau călare pe ferestre și priveau spre piaţă.

„Ei bine, gîndi Gringoire. Tot mai sînt destui ca să asculte sfîrșitul misterului meu. Sînt puţini, dar alcătuiesc un public ales, un public de cărturari".

Peste o clipă nu se auzi bucata pe care muzica trebuia s-o cînte cu cel mai mare efect la sosirea Sfintei Fecioare. Gringoire observă atunci că muzicanţii îi fuseseră luaţi de alaiul papei nebunilor. „Să trecem mai departe", își spuse el cu stoicism.

Apoi Gringoire se apropie de-un grup de cetățeni care păreau că discută despre piesa lui. Iată frîntura de conversație pe care o auzi :

— Știi, jupîne Cheneteau, casa familiei de Navarre, care era a domnului de Nemours ?

— Da, e peste drum de capela Braque.

— Ei bine, fiscul a închiriat-o lui Guillaume Alixandre, miniaturist, cu șase livre și opt franci parizieni pe an.

— Cum se mai scumpesc chiriile !

„Eh ! își spuse Gringoire oftînd. Ceilalți ascultă".

— Oameni buni ! strigă deodată una din tinerele pușlamale cocoțate pe ferestre. *Esmeralda ! Esmeralda*, în piață !

Cuvîntul acesta avu un efect magic. Toți cîți mai rămăseseră în sală se repeziră la ferestre, cățărîndu-se pe pereți ca să vadă și repetînd : Esmeralda ! Esmeralda !

În același timp, de afară se auzi un ropot asurzitor de aplauze.

— Ce-o mai fi asta, Esmeralda ? spuse Gringoire, împreunîndu-și mîinile, deznădăjduit. Ah ! Doamne ! Ai zice că acum e rîndul ferestrelor.

Poetul întoarse capul spre masa de marmură și văzu că spectacolul se întrerupse. Era tocmai momentul în care Jupiter trebuia să apară cu fulgerul său. Dar Jupiter stătea nemișcat în josul scenei.

— Michel Giborne ! strigă poetul, mîniat. Ce faci acolo ? Asta ți-e rolul ? Urcă odată !

— Vai, zise Jupiter, un student mi-a luat scara !

Gringoire se uită. Spusele lui Jupiter erau întru totul adevărate. Orice comunicație între nodul și deznodămîntul piesei fusese tăiată.

— Tîlharul ! bombăni el. Și de ce a luat scara ?

— Ca să se ducă s-o vadă pe Esmeralda, răspunse jalnic Jupiter. A zis : „Uite o scară nefolosită", și a luat-o.

Era lovitura de grație. Gringoire o primi cu resemnare.

— Să vă ia dracu ! le spuse el actorilor. O să fiți plătiți cînd mi s-o plăti mie.

Apoi bătu în retragere, cu capul plecat, dar ultimul, ca un general care s-a luptat cum se cuvine.

Și, pe cînd cobora scările întortocheate ale palatului, poetul bombănea printre dinți :

— Frumoasă șleahtă de nepricepuți și de bădărani, parizienii ăștia ! Vin să asculte un mister și n-ascultă nimic din el ! S-au ocupat de toată lumea, de Clopin Trouillefou, de cardinal, de Coppenole, de Quasimodo, de dracu ! Dar de maica Fecioară Maria puțin le-a păsat. Dacă știam, vă dădeam eu Fecioare Marii, haimanalelor ! Și eu ? ! Am venit să văd fețe și n-am văzut decît dosuri ! Să fii poet și să ai parte de succesul unui spițer ! E adevărat că Homerus a cerșit prin tîrgușoarele grecești și că Nason a murit în exil, la moscoviți. Dar să mă jupoaie diavolul dacă înțeleg ce vor să spună cu Esmeralda lor ! Ce cuvînt e ăsta, mai întîi ? E în limba egipțienilor !

CARTEA A DOUA

I

DE LA CARIBDA LA SCILA

În ianuarie, noaptea se lasă devreme. Cînd Gringoire ieși din palat, ulițele se și întunecaseră. Lui, întunericul acesta îi plăcu ; dorea mai întîi să se abată în vreo ulicioară întunecoasă și pustie, să cugete acolo în voie, iar filozoful din el să pună primul balsam pe rana poetului. De altfel, filozofia îi era singurul adăpost, căci nu știa unde să se ducă. După răsunătoarea cădere a încercării lui teatrale, nu mai îndrăznea să se întoarcă la locuința de pe strada Grenier-sur-l'Eau, peste drum de Port-au-Foin, căci se bizuise pe ceea ce trebuia să-i dea domnul prévôt pentru epitalam, ca să-i plătească lui jupîn Guillaume Doulx-Sire, strîngător al birului pe vite din orașul Paris, chiria datorată pe șase luni, adică doisprezece soli parizieni ; de douăsprezece ori prețul a tot ce avea pe lume, socotind și nădragii, și cămașa, și pălăria. După ce, adăpostit provizoriu sub intrarea cea mică a închisorii vistieriei de la Sainte-Chapelle, cugetă o clipă la culcușul pe care să și-l aleagă pentru noapte, avînd la dispoziție toate pavajele Parisului, își aminti că zărise cu o săptămînă înainte, pe strada Savaterie, la poarta unui consilier al parlamentului, o treaptă pentru încălecat pe

catîri și că-și spusese atunci că piatra aceea ar putea fi, la nevoie, o pernă cît se poate de bună pentru un cerșetor sau pentru un poet. Gringoire îi mulțumi deci Providenței că-i trimisese ideea aceasta grozavă ; dar, pe cînd se pregătea să traverseze Piața Palatului ca să ajungă în labirintul încîlcit din Cité, unde șerpuiesc toate ulițele acestea vechi și înfrățite, străzile Barillerie, Vieille-Draperie, Savaterie, Juiverie etc., și astăzi încă în picioare cu casele lor numărînd nouă etaje, văzu alaiul papei nebunilor ce ieșea și el din palat și i se năpustea în cale, cu strigăte puternice, cu lumini de torțe aprinse și cu muzica lui, a lui Gringoire. Priveliștea aceasta îi zgîndări rănile orgoliului și-l sili să fugă. În amarul dramaticei sale pățanii, tot ce-i amintea de sărbătoarea zilei aceleia îl necăjea și mai mult și făcea să-i sîngereze rana.

Poetul vru să apuce pe podul Saint-Michel, dar și pe-acolo alergau copiii cu aruncătoare de foc și artificii.

— Să le ia naiba de artificii ! spuse Gringoire și se abătu pe Pont-au-Change.

La casele din capătul podului fuseseră prinse trei drapele cu chipul regelui, al delfinului și al Margueritei de Flandre, și alte șase mai mici pe care erau zugrăviți ducele de Austria, cardinalul de Bourbon, domnul de Beaujeu, doamna Jeanne de France, domnul bastard de Bourbon, și nu mai știu cine, totul luminat de făclii. Gloata le admira.

— Fericit pictor Jehan Fourbault ! exclamă Gringoire, oftînd din rărunchi, și se întoarse cu spatele spre drapelele mari și mici.

În fața lui se deschidea o uliță ; poetului i se păru că e atît de întunecată și de pustie, încît nădăjdui să scape pe-acolo de toată zarva și de toate

luminile sărbătorii. Şi se înfundă pe ulița aceea. Dar după cîteva clipe, piciorul lui întîlni o piedică ; poetul se poticni și căzu. Era arborele de mai, pe care slujbașii mărunți îl așezaseră în dimineața aceea la poarta unui președinte al parlamentului, în cinstea solemnității zilei. Gringoire suportă eroic această nouă întîlnire. Se ridică și porni spre marginea apei. După ce lăsă în urmă turnișorul justiției civile și turnul justiției criminale și merse de-a lungul zidului grădinilor regelui, pe malul nepavat, unde noroiul îi ajungea pînă la glezne, sosi la capătul dinspre apus al cartierului Cité și privi cîtva timp ostrovul Podarului Vacilor, care a dispărut mai apoi sub calul de bronz și Pont-Neuf. Ostrovul se mai zărea în întuneric ca un imens morman negru dincolo de firul îngust al apei albicioase care îl despărțea de rest. După licărirea unei luminițe abia vizibile puteai ghici acolo coliba, ca un stup, în care luntrașul-podar se adăpostea la vreme de noapte.

— Fericit podar al Vacilor ! oftă Gringoire. Tu nu te gîndești la glorie și nu scrii epitalamuri ! Puțin îți pasă de regii care se însoară și de ducesele de Bourgogne ! Tu nu cunoști alte margarete decît cele pe care le dă pajiștea ta, în aprilie, vacilor la păscut ! Pe cînd eu, poetul, sînt huiduit și-mi clănțăne dinții de frig, și sînt dator doisprezece soli, iar pingeaua mi-e atît de străvezie, încît ai putea s-o folosești ca geam la felinar. Îți mulțumesc, podar al Vacilor ! Coliba ta îmi odihnește ochii și mă face să uit Parisul !

Poetul fu smuls din extazul său aproape liric de bubuitul unei duble pocnituri ce țîșni din preafericita colibă. Podarul Vacilor își lua și el partea din bucuriile zilei, drept care își aprinsese un foc de artificii.

Zgomotul acesta făcu să i se încrețească pielea lui Gringoire.

— Blestemată sărbătoare, strigă el, ai să mă urmărești oare pretutindeni ? Of, Doamne ! Pînă și la podarul Vacilor !

Apoi privi Sena, care curgea la picioarele lui, și simți ispita unui gînd cumplit.

„Oh, își spuse el, ce bucuros m-aș îneca dacă n-ar fi apa atît de rece !"

Apoi luă o hotărîre disperată : dacă tot nu era chip să scape de papa nebunilor, de drapelele lui Jehan Fourbault, de arborii de mai, de artificii și de pocnituri, să pătrundă măcar în inima serbării și să meargă în Piața Grève.

„Acolo, se gîndi el, poate că o să am măcar un tăciune din focul de sărbătoare, ca să mă încălzesc, și o să mănînc vreo fărîmă din cele trei mari steme regești, făcute din zahăr, care pesemne că au fost puse pe bufetul public al orașului".

II

PIAȚA GRÈVE

Din Piața Grève, așa cum era pe-atunci, n-a mai rămas astăzi decît o urmă aproape invizibilă: fermecătorul foișor din colțul nordic al pieței ; ascuns azi sub josnica spoială care îi mînjește părțile ieșite în afară ale sculpturilor, el va dispare poate curînd, înecat în revărsarea de case

noi pornită să înghită atît de repede toate vechile fațade ale Parisului.

Cei care, ca mine, nu trec niciodată prin Piața Grève fără să se uite cu milă și simpatie la bietul foișor sugrumat între două cocioabe de pe vremea lui Ludovic al XV-lea pot reconstitui ușor în minte ansamblul clădirilor din care el făcea parte, și regăsi astfel vechea piață gotică din secolul al cincisprezecelea.

Ca și azi, piața era un trapez neregulat, mărginit pe-o latură de chei, și pe celelalte trei laturi de un șir de case înalte, înguste și întunecate. Ziua, puteai să admiri varietatea clădirilor, sculptate toate în piatră sau în lemn și înfățișînd încă de pe atunci mostre complete ale diverselor arhitecturi casnice din evul mediu, mergînd înapoi din veacul al cincisprezecelea pînă la al unsprezecelea, de la fereastra care începea să detroneze ogiva, pînă la bolta semicirculară romană care fusese înlocuită de ogivă și mai ocupa încă, deasupra ei, primul etaj al acestor vechi case de pe Tour-Roland, colț al pieței spre Sena, în partea dinspre strada Tannerie. Noaptea, din grămada aceasta uriașă de clădiri nu se deslușea decît dantelăria neagră a acoperișurilor desfășurîndu-și în jurul pieței lanțul lor de unghiuri ascuțite. Căci una din deosebirile radicale dintre orașele de pe atunci și cele de acum e faptul că astăzi fațadele, iar pe atunci crestele zidurilor, priveau spre piețe și străzi. De două secole casele s-au întors cu spatele spre partea unde își aveau fața.

În centru, spre latura estică a pieței, se înălța o clădire greoaie și hibridă alcătuită din trei corpuri suprapuse. Clădirea purta trei nume, care îi explică istoria, destinația și arhitectura: *Casa*

Delfinului, pentru că Carol al V-lea, pe cînd fusese delfin, locuise în ea; *Casa Mărfurilor*, pentru că ea servea drept Primărie; *Casa cu Stîlpi* (domus ad piloria) din pricina unui şir de stîlpi groşi care îi susţineau cele trei etaje. Oraşul găsea acolo tot ce-i trebuie unui oraş înstărit ca Parisul: o capelă, ca să se roage lui Dumnezeu, o sală de judecată pentru ascultarea pricinilor şi unde, la nevoie, erau puşi la locul lor oamenii regelui, iar sub acoperiş, un arsenal plin cu arme de foc. Căci locuitorii Parisului ştiu că nu-i de ajuns în orice împrejurare să te rogi doar şi să pledezi pentru drepturile cetăţii, şi ţin totdeauna ca rezervă, într-un pod al Primăriei, vreo archebuză zdravănă şi ruginită.

Piaţa Grève avea de pe atunci aspectul acesta sinistru pe care i-l mai păstrează şi astăzi ideea dezgustătoare trezită şi de sumbra Primărie a lui Dominique Bocador, care a înlocuit Casa cu Stîlpi. Trebuie spus că o spînzurătoare şi un stîlp al infamiei, permanente, o justiţie şi o scară, cum se spunea pe-atunci, ridicate una lîngă alta în mijlocul pavajului, contribuiau şi ele îndeajuns ca să-i facă pe oameni să-şi întoarcă ochii de la locul acesta funest, unde atîtea fiinţe pline de sănătate şi de viaţă şi-au aflat sfîrşitul; unde avea să se nască, cincizeci de ani mai tîrziu, febra Sfîntului Vallier, boala spaimei şi a eşafodului, cea mai monstruoasă dintre toate bolile, pentru că nu vine de la Dumnezeu, ci de la oameni.

În treacăt fie spus, e o alinare gîndul că pedeapsa cu moartea, care, acum trei sute de ani, umplea încă cu roţile ei de fier, cu spînzurătorile ei de piatră, cu toate uneltele ei de supliciu permanente şi înţepenite în pavaj Piaţa Grève, Halele, Piaţa Dauphine, Crucea Trahoir, Tîrgul de

Purcei, hidosul Montfaucon, Bariera Sergenților, Piața Pisicilor, Poarta Saint-Denis, Champeaux, Poarta Măgarilor, Poarta Saint-Jacques, fără să mai socotim nenumăratele instrumente de supliciu ale starostilor, ale episcopului, ale canonicilor, ale abaților, ale stareților cu drept de justiție ; fără să mai socotim înecările juridice în apa Senei ; e o alinare, zic, gîndul că astăzi, după ce și-a pierdut rînd pe rînd toate piesele armurii, sumedenia de suplicii, pedepsirea după imaginație și fantezie, tortura pentru care era refăcut la fiecare cinci ani un pat de piele la închisoarea Grand-Châtelet, pedeapsa cu moartea, această bătrînă suzerană a societății feudale, aproape scoasă din legile și din orașele noastre, alungată din cod în cod, gonită din piață în piață, nu mai posedă în imensul nostru Paris, decît un colț dezonorat al Pieței Grève, o nenorocită ghilotină, ascunsă, neliniștită, rușinată, care pare că se teme veșnic să nu fie prinsă asupra faptului, atît de repede dispare după ce și-a făcut treaba !

III

BESOS PARA GOLPES

Cînd Pierre Gringoire ajunse în Piața Grève, frigul îl pătrunsese pînă la os. Ca să ocolească mulțimea de pe Pont-au-Change și steguletele lui Jehan Fourbault, o luase prin Pont-aux-Meuniers ; în trecere, roțile tuturor morilor episcopului îl umpluseră de glod, și haina lui roasă era udă

leoarcă. În afară de asta, căderea piesei i se părea că-l face şi mai friguros. De aceea se grăbi să se apropie de focul de sărbătoare care ardea măreţ în mijlocul pieţei. Dar în jurul focului se afla o mulţime imensă.

„Parizieni afurisiţi ! îşi spuse Gringoire, care, ca un adevărat poet dramatic ce era, avea obicei să vorbească singur. Îmi acoperă focul ! Şi totuşi am mare nevoie de-un colţ de vatră. Încălţămintea mea suge apa, şi toate blestematele de mori au plîns peste mine. Lua-l-ar dracu pe episcopul Parisului, cu morile lui cu tot ! Tare aş vrea să ştiu ce poate face un episcop cu o moară ! Se aşteaptă oare să devină morar, după ce a fost episcop ? Dacă nu-i trebuie decît afurisenia mea pentru asta, o dau, şi catedralei, şi morilor lui ! Iar gură-cască ăştia, nici gînd să se dea un pic mai la o parte ! Parcă ar avea cine ştie ce treabă aici ! Se încălzesc : frumoasă distracţie ! Se uită cum arde un maldăr de crengi : frumos spectacol !"

Examinîndu-i mai de aproape, Gringoire observă că cercul era mult mai larg decît ar fi trebuit ca să se încălzească la focul regelui şi că îmbulzeala aceasta a spectatorilor nu se datora numai frumuseţii maldărului de crengi care ardeau. În vastul spaţiu rămas liber între mulţime şi foc dansa o fată.

Cît era el de filozof sceptic, cît era el de poet ironic, Gringoire tot nu putu să hotărască din prima clipă dacă fata aceea era fiinţă omenească, zînă sau înger, într-atît îl fascinase orbitoarea ei apariţie.

Fata nu era înaltă, dar părea că este, într-atît de fină îi era linia taliei. Era brună, dar se putea ghici că, la lumina zilei, pielea ei avea desigur

frumosul luciu auriu al andaluzelor și al romanelor. Și piciorul îi era andaluz, căci se simțea totodată și strîmtorat, și la largul lui în grațioasa-i încălțăminte. Fata dansa, se răsucea și se învîrtea pe un vechi covor persan, aruncat cu neglijență sub picioarele ei ; și de fiecare dată cînd, întorcîndu-se, i se vedea fața strălucitoare, ochii ei mari și negri aruncau fulgere.

În jurul fetei, toate privirile erau fixe, toate gurile deschise ; și, într-adevăr, pe cînd ea dansa astfel în freamătul tamburei cu clopoței, pe care brațele ei rotunde și pure o ridicau deasupra capului, subțire, plăpîndă și vie ca o viespe, cu ilicul de fir strîns peste piept, cu rochia împestrițată care se umfla, cu umerii goi, cu picioarele subțiri pe care fusta i le descoperea uneori, cu părul negru, cu ochii înflăcărați, părea o ființă supranaturală.

„Da, gîndi Gringoire, e o salamandră, o nimfă, o zeiță, o bacantă de pe muntele Menalean."

În clipa aceea, una din șuvițele „salamandrei" se desprinse de la locul ei și o monedă de aramă galbenă, care fusese prinsă acolo, căzu pe pămînt.

„Ba nu ! își spuse Gringoire. E o țigancă."

Orice iluzie dispăruse.

Ea reîncepu să danseze. Luă de jos două spade, al căror vîrf și-l sprijini pe frunte, și le făcu să se învîrtească într-un sens, pe cînd ea se învîrtea în alt sens. Era într-adevăr o țigancă, pur și simplu. Dar oricît de fără iluzii ar fi fost Gringoire, ansamblul acestui tablou avea și farmec, și vrăjă; rugul lumina cu pîlpîiri crude și roșii ce tremurau vii pe fețele mulțimii, pe fruntea oacheșă a fetei și aruncau pe fundalul pieței o palidă răsfrîngere amestecată cu jocul clătinător al umbrelor, de o parte pe vechea fațadă neagră și zbîrcită

a Casei cu Stîlpi, de altă parte pe brațul de piatră al spînzurătorii.

Printre miile de chipuri colorate în roșu de lumina aceasta se afla unul care părea absorbit mai mult decît toate în contemplarea dansatoarei. Era un chip de bărbat, auster, calm și sumbru. Bărbatul, al cărui costum era ascuns de mulțimea din preajmă, nu părea să aibă mai mult de treizeci și cinci de ani ; totuși era chel ; abia dacă mai avea la tîmple cîteva smocuri de păr rar și gata încărunțit ; fruntea largă și înaltă începuse să-i fie brăzdată de riduri, dar în ochii lui înfundați strălucea o tinerețe neobișnuită, o viață înflăcărată, o pasiune profundă. El și-i ținea mereu ațintiți asupra țigăncii, și pe cînd nebunatica aceasta de șaisprezece ani dansa și zburda spre bucuria tuturor, gîndurile lui păreau că devin tot mai întunecate. Din timp în timp, un zîmbet și un suspin i se întîlneau pe buze, dar zîmbetul era și mai dureros decît suspinul.

Gîfîind ostenită, fata se opri, în sfîrșit, și mulțimea o aplaudă cu dragoste.

— Djali, spuse țiganca.

Atunci Gringoire văzu venind o frumoasă căpriță albă, sprintenă, vioaie și lucioasă, cu coarnele aurite, cu copitele aurite, cu o zgardă aurită. Gringoire n-o văzuse pînă atunci, căci stătea ghemuită pe-un colț al covorului, privindu-și stăpîna care dansa.

— Djali, spuse dansatoarea, e rîndul tău.

Și, așezîndu-se, îi arătă grațioasă tambura.

— Djali, continuă ea, în ce lună sîntem ?

Căprița ridică un picior din față și lovi cu el o dată în tambură. Într-adevăr, era luna ianuarie. Mulțimea aplaudă.

— Djali, continuă fata, întorcînd tambura pe cealaltă parte, în ce zi a lunii sîntem ?

Căprița ridică piciorul cu copita poleită și lovi de șase ori în tambură.

— Djali, continuă țiganca, mișcînd din nou tambura, cît e ceasul ?

Djali lovi de șapte ori. În aceeași clipă, orologiul de la Casa cu Stîlpi bătu ora șapte.

Mulțimea era uimită.

— E o vrăjitorie la mijloc, rosti o voce sinistră din gloată.

Era vocea bărbatului pleșuv care n-o slăbea din ochi pe țigancă.

Ea tresări și se întoarse dar aplauzele izbucniră și acoperiră posomorîta exclamare. Ba chiar o șterseră într-atîta din mintea fetei, încît ea continuă să i se adreseze căpriței.

— Djali, cum face jupîn Guichard Grand-Remy, căpitanul paznicilor de închisoare ai orașului, la procesiunea din ziua intrării în biserică ?

Djali se ridică pe picioarele dinapoi și începu să behăie, mergînd cu o seriozitate atît de drăgălașă, încît tot cercul spectatorilor izbucni în rîs văzînd parodia prefăcutei cucernicii a căpeteniei paznicilor.

— Djali, continuă fata, prinzînd curaj în urma succesului sporit, cum vorbește maestrul Jacques Charmolue, procuror al regelui la curtea bisericii?

Căprița se așeză poponete și începu să behăie, agitîndu-și copitele din față într-un fel atît de ciudat, încît, în afară de proasta franceză și latină pe care le vorbea, avea gestul, accentul, atitudinea, ba chiar întreaga înfățișare a lui Jacques Charmolue.

Mulțimea aplaudă din răsputeri.

— Sacrilegiu! Profanare! se auzi din nou vocea bărbatului pleşuv.

Ţiganca se întoarse încă o dată.

— Ah! spuse ea. E omul cel rău!

Apoi, trecîndu-şi buza de sus peste cea de jos, făcu o mutrişoară care părea să-i fie obişnuită, se răsuci pe-un călcîi şi începu să adune în tambură dania mulţimii.

Monedele mari şi mici de argint, gologănaşii, bănuţii cu pajură plouau. Deodată, fata trecu prin faţa lui Gringoire. Poetul îşi duse atît de năucit mîna la buzunar, încît ea se opri locului.

— Drace! exclamă el, dînd în fundul buzunarului de trista realitate, adică de gol.

Totuşi, fata cea frumoasă era acolo, privindu-l cu ochii ei mari, întinzîndu-i tambura, aşteptînd. Pe Gringoire îl trecură toate năduşelile.

Dacă ar fi avut Peru în buzunar, cu siguranţă că l-ar fi dăruit dansatoarei, dar Gringoire n-avea Peru şi, de altfel, America nu fusese încă descoperită.

Din fericire, o întîmplare neaşteptată îi veni în ajutor.

— Nu te cari odată, lăcustă egipţiană? strigă un glas piţigăiat, pornit din colţul cel mai întunecos al pieţei.

Fata se întoarse, înspăimîntată. Glasul acesta nu mai era al bărbatului pleşuv; era un glas de femeie, un glas habotnic şi răutăcios.

De altfel, strigătul care o speriase pe ţigancă făcu să rîdă o ceată de puşti aflată pe-aproape.

— E pustnica de la Tour-Roland! strigară ei, rîzînd care mai de care. E *la sachette* [1], care bom-

[1] Poreclă dată pustnicelor care se îmbrăcau în pînză de sac.

băne ! N-o fi mîncat oare ? Să-i aducem cîteva resturi de la bufetul orașului !

Și se repeziră toți spre Casa cu Stîlpi.

Între timp, Gringoire profită de tulburarea dansatoarei ca să dispară. Strigătele copiilor îi aduseră aminte că nici el nu mîncase nimic în seara aceea. Alergă deci spre bufet. Dar micii ștrengari aveau picioare mai iuți decît ale lui ; cînd sosi și el, copiii luaseră absolut tot. Nu mai rămăsese nici măcar un nenorocit de cîrnăcior de doi gologani livra. Pe zid nu mai erau decît zveltele flori de crin, amestecate cu trandafiri, pictate în 1434 de Mathieu Biterne. Cum să te saturi cu ele ?

E neplăcut să te culci fără a mînca, dar e și mai puțin vesel să fii nemîncat și să nu știi unde să te culci. În situația aceasta se afla Gringoire. Nici pîine, nici adăpost ; bietul om simțea cum îl înghesuie nevoia din toate părțile și găsea că ea nu știe de glumă. Descoperise de multă vreme adevărul că Jupiter îi crease pe oameni într-un acces de mizantropie și că, atît cît durează viața înțeleptului, soarta îi ține filozofia în stare de asediu. Cît despre el, nu mai pomenise de cînd era pe lume blocadă atît de completă : își auzea stomacul dînd semnalul de predare și i se părea cu totul nepotrivit ca soarta cea rea să-i învingă filozofia prin foame.

Gîndurile acestea melancolice îl absorbeau din ce în ce cînd un cîntec ciudat, plin de dulceață, îl smulse brusc din mreaja lor. Cînta tînăra țigancă.

Vocea îi era ca și dansul, ca și frumusețea. De nedefinit și încîntătoare ; ceva pur, sonor, aerian, înaripat, ca să zicem așa. Înfloriri neîn-

trerupte, melodii, ritmuri neaşteptate, apoi fraze simple, presărate cu note ascuţite şi şuierătoare, apoi salturi de game care ar fi derutat o privighetoare, dar în care armonia se regăsea mereu, apoi modulaţiile moi ale octavelor, care se ridicau şi coborau ca sînul tinerei cîntăreţe. Frumosul ei chip urma, cu o neobişnuită mobilitate, toate capriciile cîntecului, de la inspiraţia cea mai dezlănţuită pînă la cea mai castă demnitate. Ai fi zis că asculţi cînd o nebună, cînd o regină.

Cînta într-o limbă necunoscută pentru Gringoire, cuvinte care i se păreau şi ei de neînţeles, atît de puţină legătură avea expresia dată cîntecului cu sensul cuvintelor. De aceea în gura ei aceste patru versuri păreau de o veselie nebună:

Un cofre de gran riqueza
Hallaron dentro un pilar,
Dentro del nuevas banderas
Con figuras de espantar.

Iar peste o clipă, accentul pe care îl dădea acestei strofe:

Alarabes de cavallo
Sin poderse menear,
Con espadas, y los cuellos,
Ballestas de buen echar...,

făcea ca Gringoire să simtă lacrimi în ochi. Totuşi în cîntecul ei răsuna mai ales voioşia; părea că ea cîntă, ca pasărea, din seninătate sufletească şi lipsă de griji.

Cîntecul ţigăncii tulburase reveria lui Gringoire, dar aşa cum lebăda tulbură apa. El o asculta cuprins de un fel de încîntare şi de uitare

de sine desăvîrşită. De cîteva ore era prima clipă cînd poetul nu mai simţea că suferă.

Dar clipa aceasta nu dură mult.

Acelaşi glas de femeie care întrerupsese dansul ţigăncii îi întrerupse şi cîntecul.

— Nu mai taci odată, greiere al iadului ? strigă ea din acelaşi colţ întunecos al pieţei.

Bietul *greiere* se opri brusc. Gringoire îşi astupă urechile.

— Oh ! strigă el. Blestemat ferăstrău fără dinţi, care ai spart lira !

Şi ceilalţi spectatori şuşoteau ca şi el.

— S-o ia naiba de pustnică ! spuneau cîţiva dintre ei.

Iar bătrîna cobe invizibilă ar fi avut prilejul să se pocăiască pentru atacurile ei împotriva ţigăncii, dacă atenţia oamenilor n-ar fi fost atrasă chiar în momentul acela de alaiul papei nebunilor, care, după ce străbătuse numeroase uliţe şi răspîntii, năvălea în Piaţa Grève, cu toate torţele şi cu toată zarva lui.

Procesiunea aceasta, pe care cititorul a văzut-o pornind din palat, se rînduise pe drum şi-şi adăugase tot ce avea Parisul ca haimanale, hoţi fără treburi şi vagabonzi disponibili ; de aceea, cînd ajunse în piaţă, avea un aspect impresionant.

Mai întîi venea Egiptul, adică Ţigănimea, în frunte cu ducele de Egipt, călare, înconjurat de conţii săi pe jos şi care îi ţineau frîul şi scările ; după ei, veneau ţigăncile şi ţiganii de-a valma, purtîndu-şi pe umeri ţîncii, care ţipau cît îi lua gura ; toţi, ducele, conţii, gloata, în zdrenţe şi plini de zorzoane. Urma apoi regatul argoului, adică hoţii Franţei, rînduiţi după rang : cei mai mici în grad treceau primii. Astfel, defilau patru cîte pa-

tru, cu feluritele însemne ale gradelor acestei stranii universități, cei mai mulți dintre ei betegi, unii șchiopi, alții ciungi, pretinși lucrători fără lucru, pretinși pelerini, falși epileptici, falși bolnavi, cerșetori care umblau cîte patru, cu desaga pe umăr și cu clondirul la șold, piperniciți, cei cu plăgi false, tîlhari care puneau foc la tălpile victimelor ca să afle unde țin banii, cerșetori care se pretindeau negutători ruinați, falși invalizi de război și falși nobili ruinați, cerșetori în stadiul uceniciei, cei care treceau drept savanți, preoți și doctori ai calicilor, cei care îi instruiau pe învățăceii întru cerșit ; enumerarea lor l-ar fi obosit și pe Homer. În mijlocul soborului celor ce treceau drept savanți și al celor ce-i instruiau pe novici se distingea cu greu regele argoului, marele *coësre*, stînd pe vine într-un cărucior tras de doi dulăi. După regatul argotierilor [1] venea imperiul Galileii. Guillaume Rousseau, împărat al Galileii, pășea măreț în roba sa de purpură pătată cu vin, precedat de pehlivani de bîlci care se băteau între ei și dansau vechi dansuri războinice, înconjurat de aprozii lui, de ciraci și de slujbași de la Camera de conturi.

În sfîrșit, venea funcționărimea măruntă, cu arborii de mai înfloriți, cu robe negre, cu o muzică vrednică de sabat și purtînd ditamai lumînări de ceară galbenă. În mijlocul mulțimii acesteia, marii ofițeri ai tagmei nebunilor duceau pe umeri o targă mai plină de lumînări decît racla Sfintei Genoveva la vreme de ciumă. Iar pe targă strălucea, purtînd cîrja, sfita și tiara, noul papă al nebunilor,

[1] *Argotieri* li se spunea odinioară celor ce frecventau Curtea Miracolelor și alte locuri asemănătoare, unde se adunau vagabonzii, cerșetorii, tîlharii etc.

clopotarul de la Notre-Dame, Quasimodo Cocoşatul.

Fiecare din grupările procesiunii acesteia groteşti îşi avea muzica ei deosebită. Ţiganii făceau să bubuie tobele şi tamburele Africii, argotierii, foarte puţin muzicali, rămăseseră încă la violă, la cornul simplu şi la cobza gotică din secolul al doisprezecelea. Nici împărăţia Galileii nu era mai avansată ; în muzica ei abia dacă se zăreau cîteva biete viole cu trei strune, de pe vremea copilăriei artei, rămase încă îngrădite la *re-la-mi*. În jurul papei nebunilor se desfăşurau însă, într-o cacofonie măreaţă, toate bogăţiile muzicale ale epocii. Erau acolo toate străvechile instrumente cu strune, mari, mijlocii și mici, fără să mai socotim flautele şi alămurile. Cititorul își amintește, vai ! că aceasta era orchestra lui Gringoire.

Cu greu s-ar putea da o idee despre gradul de satisfacţie orgolioasă și senină la care ajunsese trista și sluta figură a lui Quasimodo pe drumul de la palat la Piaţa Grève. Era prima satisfacţie a amorului-propriu pe care o încercase el vreodată. Pînă atunci nu cunoscuse decît umilința, dispreţul faţă de situaţia lui, dezgustul faţă de persoana lui. De aceea, așa surd cum era, cocoşatul savura ca un papă adevărat aclamaţiile acestei mulţimi pe care o ura pentru că se simţea urît de ea. Că supușii lui erau o gloată de nebuni, de betegi, de hoţi, de cerșetori, n-avea a face ! Erau totuși un popor, iar el un suveran. Quasimodo lua în serios toate aplauzele ironice, toate semnele de respect batjocoritoare, la care, trebuie spus, se mai adăuga totuși, în mulţime, şi un pic de teamă foarte reală. Căci cocoșatul era vînjos ; beteagul de picioare era sprinten ; surdul era rău : trei însușiri care domoleau batjocura.

Altminteri, departe de noi gîndul că noul papă al nebunilor și-ar fi dat seama el însuși de simțămintele pe care le încerca și de cele pe care le inspira. Spiritul aflat în trupul lui diform avea și el, neapărat, ceva incomplet și surd. De aceea, tot ce simțea acum era pentru Quasimodo cu totul vag, nedeslușit și confuz. Numai bucuria îi era vădită, numai orgoliul îl stăpînea. În jurul acestei întunecate și nefericite figuri exista un fel de strălucire.

De aceea mulțimea văzu deodată, cu mirare și spaimă, tocmai în momentul cînd Quasimodo, cuprins de beția lui, trecea triumfal prin fața Casei cu Stîlpi, cum un om se repede și-i smulge din mîini, cu un gest de mînie, cîrja de lemn poleit, însemnul smintitei lui papalități.

Omul acesta, îndrăznețul acesta era bărbatul cu fruntea pleșuvă care, mai adineauri, amestecat în grupul țigăncii, o încremenise pe biata fată cu vorbele lui pline de amenințare și ură. Bărbatul acesta purta veșminte bisericești. În clipa cînd el ieși din mulțime, Gringoire, care nu-l observase pînă atunci, îl recunoscu :

— Ia te uită ! exclamă el cu uimire. E maestrul meu întru știința lui Hermes, dom Claude Frollo, arhidiaconul ! Ce naiba o fi avînd cu chiorul ăsta pocit ? O să-l facă să-l înghită.

Și, într-adevăr, se auzi un strigăt de groază : cumplitul Quasimodo sărise de pe targă ; femeile își întorceau ochii, ca să nu vadă cum e sfîșiat arhidiaconul.

Cocoșatul făcu un salt pînă la preot, îl privi și căzu în genunchi. Preotul îi smulse tiara, îi sparse cîrja, îi sfîșie mantia împodobită cu paiete ieftine. Quasimodo rămase în genunchi, își plecă fruntea și își împreună mîinile. Apoi, între cei doi urmă un

straniu dialog alcătuit din semne și gesturi, căci nici unul, nici altul nu vorbea. Preotul, în picioare, mînios, amenințător, poruncitor ; Quasimodo, îngenuncheat, umil, rugător. Și totuși, nici vorbă că Quasimodo l-ar fi putut strivi cu un singur deget pe arhidiacon.

În sfîrșit, acesta din urmă, zgîlțîind cu asprime umerii puternici ai lui Quasimodo, îi făcu semn să se ridice și să-l urmeze.

Quasimodo se ridică.

Atunci tagma nebunilor, ieșită din prima uimire, vru să-și apere papa atît de brusc detronat. Țiganii, argotierii și toți slujbașii mărunți începură să latre în jurul preotului.

Quasimodo se așeză în fața lui, își arătă mușchii și pumnii atletici și-i privi pe atacatori, scrîșnind din dinți ca un tigru mînios.

Preotul își reluă gravitatea sumbră, îi făcu un semn lui Quasimodo și se retrase, tăcut.

Quasimodo mergea înaintea lui, împrăștiind mulțimea din cale.

După ce străbătură gloata și piața, adunătura de curioși și de pierde-vară vru să-i urmeze. Quasimodo trecu atunci în ariergardă și-l urmă pe arhidiacon, mergînd de-a-ndăratelea, vînjos, arțăgos, monstruos, zburlit, gata de atac, lingîndu-și colții de mistreț, mîrîind ca o fiară și, cu un gest sau cu o privire, iscînd valuri uriașe în mulțime.

Gloata îi lăsă pe amîndoi să dispară într-o uliță îngustă și întunecoasă, unde nimeni nu îndrăzni să se țină după ei ; căci numai înfățișarea hidoasă a lui Quasimodo scrîșnind din dinți era de ajuns să închidă calea oricui.

„Asta e frumos, își spuse Gringoire, dar unde naiba găsesc eu ceva de mîncat astă-seară ?"

IV

NEPLĂCERILE ÎNTÎMPINATE CÎND URMĂREŞTI O FEMEIE FRUMOASĂ SEARA PE ULIŢE

Gringoire se luase la noroc, după ţigancă. O văzuse pornind, cu căpriţa ei, pe strada Cuţităriei. Şi apucase şi el pe strada Cuţităriei.

„De ce nu ?" îşi spusese el.

Gringoire, filozof practic al străzilor Parisului, observase că nimic nu-i mai prielnic visării decît să urmăreşti o femeie frumoasă, fără să ştii încotro se duce. În această părăsire voită a liberului arbitru, în fantezia aceasta care se supune unei alte fantezii fără să aibă habar de ce o să se întîmple, există un amestec de independenţă ciudată şi de supunere oarbă, ceva intermediar între sclavie şi libertate care-i plăcea lui Gringoire, spirit pe de-a-ntregul mixt, nehotărît şi complex, ţinînd capetele tuturor extremelor, veşnic suspendat între toate pornirile omeneşti şi neutralizîndu-le una prin alta. Gringoire se compara bucuros cu mormîntul lui Mahomed, atras în sens invers de două pietre magnetice, şi care şovăie de-a pururi între sus şi jos, între boltă şi lespezi, între cădere şi înălţare, între zenit şi nadir.

Dacă Gringoire ar fi trăit în zilele noastre, ar fi ţinut de minune cumpăna între clasic şi romantic !

Dar el nu era destul de primitiv ca să trăiască trei sute de ani, şi e păcat. Absenţa lui este un gol care se simte prea mult astăzi.

Altminteri, pentru a urmări astfel de drum trecătorii (şi mai ales trecătoarele), lucru pe care Gringoire îl făcea cu plăcere, nu există dispoziţie

mai bună decît cea avută atunci cînd nu știi unde să te culci.

Poetul mergea deci gînditor în urma fetei ; ea grăbea pasul și o silea pe frumoasa căpriță să alerge, văzînd că oamenii se duc spre casă și că se închid crîșmele, singurele prăvălii care fuseseră deschise în ziua aceea.

„La urma urmei, își cam spunea Gringoire, trebuie și ea să locuiască undeva ; țiganii au inimă bună. Cine știe ?"...

Și în puncte-punctele pe care le punea în gînd după această reticență, se afla nu știu ce idee destul de atrăgătoare.

Totuși, din cînd în cînd, trecînd pe dinaintea ultimelor grupuri de locuitori ai orașului ieșiți să-și încuie porțile, prindea frînturi din vorbele lor, care sfîșiau vraja surîzătoarelor lui presupuneri.

Ici, doi bătrîni își spuneau :

— Jupîne Thibaut Fernicle, da știi că-i frig ?

(Gringoire știa asta încă de la începutul iernii.)

— Așa e, jupîne Boniface Disome ! O să apucăm oare o iarnă ca acum trei ani, în '80, cînd lemnele costau opt taleri măsura ?

— Cum ? Păi aia, jupîne Thibaut, a fost nimica toată pe lîngă iarna din 1407, cînd a dat ger de la Sfîntul Martin pînă la Întîmpinarea Maicii Domnului ! Și cu atîta furie, că pana grefierului de la parlament îngheța, în odaia mare, din trei în trei cuvinte ! Din care pricină se întrerupea scrierea dreptății.

Mai încolo, la fereastră, vorbeau niște vecine, la lumina lumînărilor de seu pe care ceața le făcea să sfîrîie.

— Ți-a povestit soțul dumitale năpasta, jupîniță La Boudraque ?

— Nu. Ce s-a întîmplat, jupîniță Turquant ?

— Calul domnului Gilles Godin, notar la Châtelet, s-a speriat de flamanzi și de alaiul lor și l-a călcat pe Philippot Avrillot, frate din tagma celestinilor.

— Adevărat ?

— Sigur că da.

— Un cal civil ! Asta e prea de tot. Dacă ar fi fost un cal de cavalerie, aș mai fi zis și eu !

Și ferestrele se închideau. Dar, din pricina lor, Gringoire își pierdea șirul ideilor.

Din fericire însă și-l regăsea repede și-l înnoda ușor, datorită țigăncii și căpriței Djali, care mergeau mereu înaintea lui ; două ființe gingașe, plăpînde și încîntătoare, cărora le admira picioruşele și formele, mișcările frumoase, aproape confundîndu-le în contemplarea lui ; după înțelegerea și prietenia dintre ele, Gringoire le socotea fete pe amîndouă ; după ușurința, sprinteneala și iscusința mersului, le socotea căprițe pe amîndouă.

Între timp ulițele deveneau din ce în ce mai întunecate și mai pustii. Sunase de mult stingerea și doar rareori mai vedeai cîte un trecător pe stradă, cîte o lumînare la fereastre. Urmărind-o pe țigancă, Gringoire se vîrîse în labirintul acela încîlcit de ulicioare, răspîntii și fundături care împrejmuiește vechiul cimitir al Sfinților Inocenți și care seamănă cu un ghem încurcat de-o pisică. „Ulițele astea nu prea au nici o noimă", își spunea Gringoire, pierdut în mulțimea străduțelor ce păreau că revin neîncetat de unde porniseră, dar pe care fata urmărea un drum cunoscut de ea, fără să șovăie și cu un pas din ce în ce mai grăbit. Cît despre el, habar n-ar fi avut unde se află dacă n-ar fi zărit în trecere, la un cot de uliță, forma octogonală a stîlpului infamiei din Hale, al cărui creștet desco-

perit își profila puternic silueta neagră pe o fereastră încă luminată de pe strada Verdelet.

De cîteva clipe el îi atrăsese atenția fetei ; ea își întorsese de mai multe ori capul spre el, neliniștită ; ba chiar se oprise odată brusc și, profitînd de un fir de lumină ce scăpa din ușa crăpată a unei brutării, îl privise fix din cap pînă în picioare; apoi, după ce-i aruncase privirea aceasta, îi făcu lui Gringoire mutrișoara pe care el o mai văzuse și trecu mai departe.

Mutrișoara îi dădu de gîndit lui Gringoire. Cu siguranță că se afla și dispreț, și batjocură în strîmbătura aceasta drăgălașă. De aceea el începu să plece capul, să numere bolovanii pavajului și s-o urmărească pe fată ceva mai de departe, cînd, la cotul unei ulițe care îl făcuse s-o piardă din ochi, o auzi scoțînd un țipăt puternic.

Gringoire grăbi pasul.

Ulița era plină de bezne. Totuși, un fitil îmbibat cu ulei ardea într-o cușcă de fier la picioarele Sfintei Fecioare din colțul uliței și-i ingădui lui Gringoire s-o zărească pe țigancă zbătîndu-se în brațele a doi bărbați care se căzneau să-i înăbușe țipetele. Biata căpriță, înspăimîntată, își plecase coarnele și behăia.

— Ajutor, oameni de strajă ! strigă Gringoire și înaintă curajos.

Unul din bărbații care o țineau pe fată se întoarse spre el. Era monstruosul Quasimodo.

Gringoire nu fugi, dar nu mai făcu nici un pas. Quasimodo veni spre el, îl aruncă, cu un dos de palmă, la patru pași mai încolo, pe pavaj, și porni grăbit în întunericul uliței, ducînd pe-un braț fata, îndoită ca o eșarfă de mătase. Însoțitorul lui îl urma, iar biata căpriță alerga după ei, behăind jalnic.

— Ajutor ! Mă omoară ! striga nefericita ţigancă.

— Staţi, ticăloşilor, şi daţi drumul tîrfei ! se auzi deodată glasul ca de tunet al unui călăreţ care se ivi brusc din răspîntia vecină.

Era un căpitan din garda de arcaşi ai regelui, înarmat din cap pînă în picioare şi cu spada în mînă.

El o smulse pe ţigancă din braţele lui Quasimodo, care rămase uluit, şi o ridică în şa ; în clipa cînd înfricoşătorul cocoşat, revenindu-şi din uimire, se năpusti să-şi ia prada înapoi, cincisprezece sau şaisprezece arcaşi, care-şi urmau îndeaproape căpitanul, se iviră purtînd în mîini spade cu două tăişuri. Era o ceată de arcaşi de-ai regelui, care patrula din ordinul lui messire Robert d'Estouteville, comandant al gărzilor Parisului.

Quasimodo fu împresurat, înşfăcat, legat burduf. Şi cum răcnea, spumega şi muşca, nici vorbă că, dacă ar fi fost ziuă, numai faţa lui, şi mai hidoasă din pricina mîniei, ar fi pus pe fugă întreaga ceată. Dar, în întuneric, cocoşatul era lipsit de arma lui cea mai cumplită : sluţenia.

Însoţitorul său dispăruse în toiul luptei.

Ţiganca se îndreptă graţioasă în şaua ofiţerului, îşi rezemă palmele de umerii tînărului şi-l privi fix cîteva secunde, încîntată parcă de frumoasa lui înfăţişare şi de ajutorul nepreţuit pe care i-l dăduse. Apoi, făcîndu-şi şi mai dulce dulcele ei glas, ea rupse cea dintîi tăcerea, spunîndu-i :

— Cum vă numiţi, domnule ostaş ?

— Căpitanul Phoebus de Châteaupers, la ordinele dumitale, frumoasa mea ! răspunse căpitanul, înălţîndu-se în şa.

— Mulţumesc ! spuse ea.

Şi, pe cînd căpitanul Phoebus îşi răsucea mus-

ţaţa în furculiţă, ea se lăsă să alunece de pe cal, ca o săgeată care cade, şi fugi.

Un fulger n-ar fi pierit atît de repede.

— Pe buricul papei ! spuse căpitanul, poruncind să fie strînse legăturile lui Quasimodo. Aş fi preferat s-o păstrez pe tîrfă.

— Ce să-i faci, căpitane ? zise un ostaş. Pitulicea a zburat, liliacul a rămas.

V

URMAREA NEPLĂCERILOR

Buimăcit de cădere, Gringoire rămăsese pe pavaj în faţa milostivei Fecioare din colţul uliţei. Încet-încet, el îşi veni în fire ; mai întîi pluti cîteva minute într-un fel de visare, pe jumătate somnolentă şi de loc neplăcută, în care siluetele aeriene ale ţigăncii şi ale capriţei se îmbinau cu greutatea pumnului lui Quasimodo. Starea aceasta nu dură mult. O puternică senzaţie de frig la partea corpului aflată în contact cu pavajul îl trezi deodată şi-i limpezi mintea. „De unde vine răceala asta ?" se întrebă el brusc. Şi atunci băgă de seamă că se află cam în mijlocul şanţului de scurgere a lăturilor.

— Lua-l-ar naiba de ciclop cocoşat ! bombăni el printre dinţi şi vru să se ridice.

Însă era prea buimăcit şi prea cotonogit. De aceea se văzu silit să rămînă locului. Dar cum, altminteri, avea mîna destul de liberă, îşi astupă nasul şi se resemnă. „Noroiul Parisului..., gîndi el (căci nu se îndoia nici o clipă că va dormi în şanţ)

Şi în culcuş ce alta să facă, dacă nu vise ?
...noroiul Parisului e deosebit de urît mirositor. Desigur că are în el multă sare volatilă şi silitră. Cel puţin asta e părerea maestrului Flamel şi a alchimiştilor"...

Cuvîntul *alchimişti* i-l aduse brusc în minte pe arhidiaconul Claude Frollo. Îşi aminti scena brutală pe care o zărise, îşi aminti că ţiganca se zbătea între doi bărbaţi, că Quasimodo avea un însoţitor, şi chipul posac şi dispreţuitor al arhidiaconului i se înfiripă confuz în minte. „Asta ar fi ciudat !" gîndi el. Şi începu să-şi construiască cu aceste date şi pe această bază clădirea fantezistă a ipotezelor, castel de nisip al filozofilor. Apoi, deodată, revenind din nou la realitate : „Vai, strigă el, îngheţ !"

Într-adevăr, locul devenea din ce în ce mai insuportabil. Fiecare moleculă a apei din şanţ răpea o moleculă din căldura răspîndită de şalele lui Gringoire, şi echilibrul între temperatura corpului său şi temperatura şanţului începea să se stabilească într-un fel foarte neplăcut.

Dar un necaz de cu totul altă natură dădu deodată peste el.

O ceată de copii, de sălbatici din aceia mici şi desculţi care au bătut dintotdeauna uliţele Parisului sub veşnica denumire de *gamins* adică ştrengari, şi care, pe cînd eram şi noi copii, ne băteau cu pietre, seara, la ieşirea din şcoală, fiindcă pantalonii noştri nu erau rupţi, o ceată de nemernici din aceştia mici venea în goană spre răspîntia unde zăcea Gringoire, părînd, după cum rîdeau şi chicoteau, că puţin le pasă de somnul vecinilor. Copiii tîrau după ei un fel de sac inform ; şi numai tropăitul saboţilor din picioarele lor ar fi fost

de ajuns să trezească un mort. Gringoire, care nu murise încă de tot, se ridică pe jumătate.

— Hei, Henequin Dandèche ! Hei, Jean Pincebourde ! strigau ei cît îi ţinea gura. Bătrînul Eustache Moubon, stăpînul fierăriei din colţ, a dat ortu' popii. Avem salteaua lui de paie şi-o să aprindem cu ea un foc de sărbătoare. Azi e ziua flamanzilor.

Şi iată-i aruncînd salteaua exact peste Gringoire, lîngă care ajunseseră fără să-l vadă. În acelaşi timp, unul din ei luă un pumn de paie şi porni să-l aprindă la candela milostivei Fecioare.

— Cristoase ! bombăni Gringoire. Nu cumva o să-mi fie prea cald acum ?

Momentul era critic. Poetul avea să fie prins între foc şi apă ; de aceea făcu un efort supraomenesc, un efort de falsificator de bani care urmează să fie fiert şi care încearcă să scape. Se ridică în picioare, aruncă salteaua peste copii şi o rupse la fugă.

— Sfîntă Fecioară ! strigară copiii. Strigoiul negustorului de fiare !

Şi fugiră şi ei.

Salteaua de paie rămase stăpînă pe cîmpul de luptă. Belleforêt, părintele Le Juge şi Corrozet ne asigură că a doua zi ea a fost ridicată cu mare pompă de întregul cler al cartierului şi dusă la tezaurul bisericii Sainte-Opportune, unde paracliserul agonisi pînă în 1789 destui bani cu marea minune a statuiei Fecioarei din colţul străzii Mauconseil, în stare, numai prin prezenţa ei, în neuitata noapte de 6 spre 7 ianuarie 1482, să alunge duhul rău din răposatul Eustache Moubon, care, ca să-i joace o festă diavolului, cînd i se apropiase ceasul, îşi ascunsese cu viclenie sufletul în saltea.

VI

URCIORUL SPART

După ce goni cîtăva vreme cît îl ţineau picioarele, fără să ştie încotro, lovindu-se cu capul de colţul străzilor, sărind peste numeroase şanţuri cu apă, străbătînd o sumedenie de ulicioare, o mulţime de fundături, căutînd scăpare şi loc de trecere prin toate meandrele vechiului pavaj al Halelor, explorînd, în spaima lui, ceea ce aleasa limbă latină a „cartelor" numeşte *tota via cheminum et viaria*, poetul nostru se opri deodată, mai întîi fiindcă nu mai putea să răsufle, apoi prins brusc de o dilemă care i se ivi în minte: „Mi se pare, maestre Pierre Gringoire, îşi spuse el, apăsîndu-şi degetul pe frunte, mi se pare că alergi ca un bezmetic. Iar nemernicii ăia mici s-au speriat de tine, la fel cît te-ai speriat şi tu de ei. Mi se pare, îţi zic, că le-ai auzit tropăitul saboţilor care se depărtau spre miazăzi, pe cînd tu goneai spre miazănoapte. Şi-atunci, din două una: sau ei au luat-o la goană, şi-atunci salteaua, pe care cu siguranţă că au uitat-o în spaima lor, e tocmai patul ospitalier după care alergi de azi-dimineaţă şi pe care Sfînta Fecioară ţi-l trimite printr-o minune, ca să te răsplătească pentru că ai cinstit-o cu o piesă acompaniată de triumfuri şi mascarade, sau copiii n-au şters-o, şi atunci au dat foc saltelei, şi iată tocmai focul grozav de care ai nevoie ca să te bucuri, să te usuci şi să te încălzeşti. În ambele cazuri — foc bun sau pat bun — salteaua de paie e un dar al cerului. Preafericita Fecioară Maria din colţul străzii Mauconseil poate că tocmai pentru asta l-a făcut să

moară pe Eustache Moubon, și e o nebunie din partea ta că alergi așa cît te țin picioarele, ca un picard în fața unui francez, lăsînd în urmă ce cauți ; și ești un nătărău !"

Atunci Gringoire făcu iute cale-ntoarsă ; orientîndu-se și scotocind cu nasul în vînt și cu urechea la pîndă, se căzni să regăsească preafericita saltea. Zadarnic însă. Pretutindeni nu întîlnea decît intersecții de case, fundături, răspîntii, în mijlocul cărora șovăia și se îndoia necontenit mai împiedicat și mai țintuit locului în harababura ulicioarelor întunecate decît ar fi fost în labirintul palatului Tournelles. În sfîrșit, își pierdu răbdarea și strigă solemn :

— Blestemate fie răspîntiile ! Diavolul le-a zămislit, după modelul furcii lui.

Exclamația aceasta îl mai ușură puțin, și un fel de pîlpîire roșiatică pe care o zări tocmai atunci la capătul unei ulicioare lungi și înguste îi ridică pe deplin moralul.

— Domnul fie lăudat ! spuse el. Acolo e ! Iată-mi salteaua aprinsă. Și, comparîndu-se cu luntrașul care se cufundă în noapte, adăugă cucernic : *Salve, salve, maris stella*[1] !

În ceea ce ne privește, nu știm dacă crîmpeiul acesta de rugă i se adresa Sfintei Fecioare sau saltelei de paie.

De abia apucase Gringoire să facă vreo cîțiva pași pe ulicioara care era în pantă, nepavată și din ce în ce mai noroioasă și mai povîrnită, cînd observă un lucru destul de ciudat. Ulicioara nu era pustie. Ici-colo, de-a lungul ei, se tîrau nu știu ce arătări vagi și informe, îndreptîndu-se toate spre lumina care licărea la capătul uliței, ca insectele acelea greoaie ce se tîrăsc noaptea din fir de

---

[1] Salut, salut, stea a mării (lat.).

iarbă în fir de iarbă spre vreun foc aprins de ciobani.

Nimic nu te face mai îndrăzneţ decît faptul că nu-ţi simţi locul unde ţii punga cu bani. Gringoire continuă să înainteze şi ajunse curînd lîngă larva care se tîra cea mai alene după celelalte. Apropiindu-se de ea, văzu că nu era decît un nenorocit de om fără picioare ; omul se sălta pe mîini, ca un păianjen rănit căruia nu i-au mai rămas decît două picioare. Cînd trecu pe lîngă soiul acela de păianjen cu chip de om, Gringoire îl auzi spunîndu-i cu glas jalnic :

— *La buona mancia, signor! La buona mancia!* [1]

— Să te ia naiba, spuse Gringoire, şi să mă ia şi pe mine dacă înţeleg ce zici !

Şi trecu mai departe.

La cîţiva paşi mai încolo întîlni o altă formă ambulantă şi o examină. Era un paralitic ; şchiop şi ciung totodată, dar atît de şchiop şi atît de ciung, încît sistemul complicat al cîrjilor şi al picioarelor de lemn care îl susţineau îl făcea să pară o schelă de zidărie în mişcare. Gringoire, căruia îi plăceau comparaţiile nobile şi clasice, îl asemui în gînd cu trepiedul viu al lui Vulcan.

Trepiedul acesta viu îl salută în trecere, dar, ţinîndu-şi pălăria în dreptul bărbiei lui Gringoire, ca pe un lighean de bărbierit, îi strigă în urechi :

— *Señor caballero, para comprar un pedaso de pan* [2] !

„Pare-se că şi ăsta vorbeşte, îşi zise Gringoire, dar vorbeşte o limbă foarte grea şi e mai fericit

---

[1] Un bacşiş bun, domnule ! Un bacşiş bun ! (ital.).

[2] Domnule cavaler, ca să-mi cumpăr o bucată de pîine (span.).

decît mine dacă o înțelege. Apoi, lovindu-se peste frunte, fulgerat de o idee, se întrebă: „Ia stai, ce naiba voiau să spună azi-dimineață cu *Esmeralda* lor?“

Ar fi vrut să grăbească pasul, dar pentru a treia oară ceva îi ațînu calea. Acest ceva sau mai degrabă acest cineva, era un orb, un orb mărunt, cu față de evreu bărbos, care, vîslind cu un toiag în spațiul din jurul lui și remorcat de un dulău, îi spuse, vorbind pe nas și cu accent unguresc: *Facitote caritatem!*[1]

— Bravo! exclamă Pierre Gringoire. Iată, în sfîrșit, unul care vorbește o limbă creștinească. Trebuie să arăt tare milostiv dacă mi se cere atîta de pomană în starea de slăbiciune în care mi se află punga. Dragul meu (Gringoire se întoarse spre orb), mi-am vîndut ultima cămașă săptămîna trecută; adică, fiindcă nu înțelegi decît limba lui Cicero: *Vendidi hebdomade nuper transita meam ultimam chemisam.*

Acestea fiind zise, îi întoarse orbului spatele și-și văzu de drum; dar orbul începu să întindă pasul după al lui, și iată că șchiopul, iată că omul fără picioare sosiră și ei în mare grabă, bocănind zgomotos cu talerele și cu cîrjele în pavaj. Apoi toți trei, îmbrîncindu-se pe urmele bietului Gringoire, începură să-i cînte cîntecul lor:

— *Caritatem!* cînta orbul.

— *La buona mancia!* cînta omul fără picioare.

Iar șchiopul relua fraza muzicală, repetînd:

— *Un pedaso de pan!*

Gringoire își astupă urechile.

— O, turn al lui Babel! exclamă el.

Și începu să alerge. Orbul alerga. Șchiopul, de asemenea. Omul fără picioare alerga și el.

---

[1] Fie-vă milă! (lat.).

Şi-apoi, pe măsură ce Gringoire se afunda în uliță, ologii, orbii, şchiopii începură să mişune în jurul lui, ca şi ciungii, chiorii şi leproşii cu plăgile lor, care ieşind din casă, care ivindu-se din ulicioarele laterale, care din gura beciurilor, urlînd, răgind, chelălăind, toţi şontîcăind, clătinîndu-se, năpustindu-se spre lumină, tăvăliţi în mocirlă ca melcii după ploaie.

Gringoire, urmărit într-una de cei trei persecutori şi neştiind ce-o să iasă din toate astea, înainta înspăimîntat în mijlocul celorlalţi, ocolindu-i pe şchiopi, sărind peste ologi, cu picioarele încurcate în furnicarul acesta de betegi, asemenea căpitanului englez împotmolit într-un roi de crabi.

Îi dădu prin gînd să încerce să se întoarcă de unde pornise. Dar era prea tîrziu. Toată armata aceasta se închisese în urma lui, şi cei trei cerşetori nu-l slăbeau o clipă. Continuă deci să înainteze, împins în acelaşi timp de valul irezistibil, de teamă şi de o ameţeală, care, toate la un loc, erau pentru el un coşmar îngrozitor.

În sfîrşit, ajunse la capătul uliţei. Ea dădea într-o piaţă imensă, unde mii de lumini risipite licăreau în ceaţa nedesluşită a nopţii. Gringoire se năpusti într-acolo, sperînd ca prin iuţeala picioarelor să scape de cele trei spectre infirme care se ţineau scai de el.

— *Onde vas, hombre ?* [1] strigă şchiopul, lepădîndu-şi cîrjile şi alergînd după el cu două din cele mai zdravene picioare care au făcut vreodată un pas geometric pe pavajul Parisului.

Între timp, omul-trunchi, ridicat acum în picioare, trînti în capul lui Gringoire talerul lui greu, ferecat în fier, pe cînd orbul îi privea cu ochi aprinşi.

---

[1] Unde mergi, omule ? (span.)

— Unde mă aflu ? întrebă poetul, îngrozit.

— În Curtea Miracolelor, răspunse un al patrulea spectru care îl acostase.

— Pe sufletul meu ! continuă Gringoire. Văd orbi care privesc și ologi care aleargă ; dar unde e Mîntuitorul ?

Ei îi răspunseră printr-un hohot de rîs sinistru.

Bietul poet aruncă o privire în preajmă. Se afla într-adevăr în temuta Curte a Miracolelor, unde niciodată la asemenea oră nu mai călcase picior de om cinstit ; cerc magic unde ofițerii de la închisoarea Châtelet și sergenții din paza orașului care se aventurau acolo dispăreau făcuți bucăți ; cetate a hoților, neg hidos pe obrazul Parisului ; canal de scurgere de unde se împrăștia în fiecare dimineață și revenea să zacă în fiecare noapte gîrla de vicii, de cerșetorie și de vagabondaj, veșnic revărsată pe străzile capitalei ; stup monstruos unde se înapoiau seara cu prada lor toți trîntorii ordinei sociale ; azil mincinos în care țiganul, călugărul caterisit, studentul decăzut, haimanalele de toate națiile — spanioli, italieni, germani — de toate religiile — evrei, creștini, mahomedani, păgîni — acoperiți de răni false, cerșetori ziua, se preschimbau noaptea în tîlhari ; într-un cuvînt, imens vestiar unde se îmbrăcau și se dezbrăcau pe vremea aceea toți actorii comediei eterne pe care furtul, prostituția și crima o joacă pe străzile Parisului.

Era o piață vastă, neregulată și prost pavată, ca toate piețele Parisului de pe atunci. Focurile, în jurul cărora mișunau grupuri ciudate, ardeau ici-colo. Cetele de oameni se duceau, veneau, strigau. Se auzeau rîsete ascuțite, scîncete de copii, glasuri de femei. Mîinile, capetele mulțimii acesteia, negre pe fondul luminos, decupau mii de

gesturi bizare. Din cînd în cînd, pe jos, unde tremura lumina focurilor, amestecată cu umbre mari și nedeslușite, se putea vedea trecînd cîte un cîine care semăna a om, cîte un om care semăna a cîine. Limitele raselor și ale speciilor păreau că se șterg în această cetate ca într-un panopticum. Bărbați, femei, animale, vîrstă, sex, sănătate, boală, toate păreau în comun la acest norod ; totul mergea împreună, amestecat, de-a valma, suprapus ; fiecare făcea parte din tot.

Lumina șovăitoare și săracă a focurilor îi îngăduia lui Gringoire să distingă, în tulburarea lui, de jur împrejurul imensei piețe, o hidoasă împrejmuire formată din case vechi ale căror fațade viermănoase, sfrijite, jigărite, străpunse fiecare de unu sau două ochiuri de geam luminate, i se păreau în întuneric niște uriașe capete de babe, așezate în cerc, monstruoase și urîcioase, ce priveau clipind din ochi sabatul.

Era ca o lume nouă, necunoscută, uimitoare, diformă, șerpuitoare, mișunînd fantastică.

Gringoire, din ce în ce mai îngrozit, încolțit de cei trei cerșetori ca de trei clești, asurzit de o mulțime de alte chipuri care se îmbulzeau și lătrau în jurul lui, nefericitul Gringoire încerca să-și recapete prezența de spirit ca să-și amintească dacă era într-o zi de sîmbătă. Dar se căznea zadarnic ; firul memoriei și al gîndirii se rupsese, și el, îndoindu-se de toate, plutind între ceea ce vedea și ceea ce simțea, își punea problema aceasta de nerezolvat : „Dacă eu exist, ceea ce văd e adevărat ? Dacă ce văd e adevărat, eu exist ?“

În clipa aceea, un strigăt răsună clar în gloata zgomotoasă care îl împresura :

— Să-l ducem la rege ! Să-l ducem la rege !

— Sfîntă Fecioară ! murmură Gringoire. Regele de-aici trebuie să fie un țap.

— La rege ! La rege ! repetară toate glasurile.

Și începură să-l tîrască, întrecîndu-se care mai de care să pună gheara pe el. Dar cei trei cerșetori nu-i dădeau drumul și-l smulgeau celorlalți, urlînd :

— E al nostru !

Haina poetului, și așa destul de zdrențuită, își dădu ultima suflare în această luptă.

Pe cînd străbătea groaznica piață, lui Gringoire îi pieri amețeala. După cîțiva pași, simțul realității îi revenise. Poetul începea să se deprindă cu atmosfera locului. În primul moment, din capul său de poet, sau poate mai simplu și mai prozaic, din stomacul său gol, se ridicase o ceață, un abur ca să zicem așa, care, răspîndindu-se între obiecte și el, nu-l lăsase să întrezărească decît prin negurile nedeslușite ale coșmarului, în beznele viselor care fac să tremure toate contururile, să se strîmbe toate formele, să se aglomereze toate obiectele în grupuri peste măsură de mari, preschimbînd lucrurile în himere și oamenii în fantome. Încetul cu încetul, halucinația aceasta lăsă loc unei priviri mai puțin rătăcite și mai puțin deformate. Realitatea se ivea în jurul lui, îi izbea ochii, îi izbea picioarele și dărîma bucată cu bucată toată poezia înfricoșătoare de care se crezuse înconjurat la început. Curînd trebui să observe că nu mergea prin Stix, ci prin mocirlă, că nu era înghiontit de diavoli, ci de tîlhari, că nu era vorba de sufletul, ci de viața lui (fiindcă îi lipsea prețiosul intermediar care intervine cu atîta folos între un tîlhar și un om de treabă : punga). În sfîrșit, privind orgia mai îndeaproape și cu mai mult calm, poetul se pomeni de la sabat într-o spelunca.

Într-adevăr, Curtea Miracolelor nu era decît o speluncă, dar o speluncă de tîlhari, înroşită şi de sînge, şi de vin.

Priveliştea care i se înfăţişa ochilor cînd escorta în zdrenţe îl lăsă, în sfîrşit, la capătul drumului nu părea de loc făcută să-l readucă la poezie, nici măcar la poezia infernului. Era mai mult ca oricînd prozaica şi brutala realitate a cîrciumii. Dacă nu ne-am fi aflat în secolul al XV-lea, am fi zis că Gringoire coborîse de la Michelangelo la Callot.

În jurul unui foc zdravăn aprins pe o lespede largă şi rotundă, care pătrundea cu flăcările lui printre picioarele înroşite ale unei pirostrii, goală pînă una alta, cîteva mese roase şi murdare se aflau puse ici-colo, la întîmplare, fără ca nici un fel de slugă-geometru să fi catadicsit să le îndrepte paralelismul sau măcar să aibă grijă ca ele să nu se întretaie în unghiuri prea neobişnuite. Pe mesele acestea luceau cîteva ulcele cu vin şi cu bere, iar în jurul ulcelelor se îngrămădeau numeroase chipuri de beţivi, împurpurate de foc şi de băutură. Printre ele se afla un bărbat cu un pîntece cît toate zilele şi cu o faţă veselă, care săruta cu zgomot o tîrfă îndesată şi grasă. Se mai afla acolo un fel de fals soldat, care îşi desfăcea fluierînd bandajele unei false răni şi care îşi dezmorţea genunchiul sănătos şi puternic, înfăşurat de cu zori în mii de cîrpe. Invers decît el, un cerşetor cu plăgi false îşi pregătea cu rostopască şi cu sînge de bou *piciorul-milei*, pentru a doua zi. Două mese mai încolo, un cerşetor, îmbrăcat de sus pînă jos în pelerin, silabisea tînguirea Sfintei Împărătese, fără să uite psalmodia şi cîntatul pe nas. Dincolo, un tînăr cerşetor lua lecţii de epilepsie de la un bătrîn fals epileptic care îl învăţa arta de a face spume la gură, mestecînd o bucăţică de săpun. Ală-

turi, un hidropic se dezumfla, silind să-şi astupe nasul vreo patru sau cinci hoţoaice care se certau la aceeaşi masă pentru un copil furat în seara aceea. Pretutindeni numai lucruri care. două veacuri mai tîrziu, *păreau atît de ridicole la curte,* cum spune Sauval, *încît serveau drept distracţii pentru rege şi drept prolog la baletul regal al Nopţii, împărţit în patru părţi şi dansat pe scena din palatul Petit-Bourbon.* „Niciodată metamorfozele subite ale Curţii Miracolelor n-au fost mai bine reprezentate, adaugă un martor ocular din 1653. Benserade ne-a pregătit pentru ele prin versuri destul de plăcute".

Hohote de rîs şi cîntece se auzeau de pretutindeni. Fiecare o ţinea pe-a lui, defăimînd şi ocărînd fără să-şi asculte vecinul. Ulcelele se ciocneau, certurile se iscau din ciocnitul ulcelelor, şi ulcelele ştirbite făceau să se sfîşie zdrenţele.

Un dulău, stînd în coadă, privea focul. În orgia aceasta erau amestecaţi şi cîţiva copii. Mai întîi, cel furat, care bocea şi ţipa. Apoi un băieţaş gras, de vreo patru ani, stînd cu picioarele atîrnate pe o bancă prea înaltă, cu masa pînă la bărbie şi fără să sufle o vorbă. Un al treilea întingea grav cu degetul pe masă seul topit care se scurgea dintr-un opaiţ. Şi încă unul, mic, ghemuit în noroi, aproape pierdut într-o căldare pe care o ricîia cu o ţiglă, scoţînd un sunet ce l-ar fi făcut să leşine pe Stradivarius.

Lîngă foc se afla un butoi, iar pe butoi un cerşetor. Acesta era regele, aşezat pe tron.

Cei trei care îl ţineau pe Gringoire îl aduseră în faţa butoiului ; întreaga gloată de desfrînaţi tăcu o clipă, în afară de puştiul din căldare.

Gringoire nu îndrăznea nici să răsufle, nici să ridice privirea.

— *Hombre, quita tu sombrero* [1], spuse unul din cei trei tîlhari a căror pradă era ; și mai înainte ca Gringoire să fi înțeles ce voia să-i spună, celălalt îi și luă pălăria.

O biată pălărie, e drept, dar încă bună pe-o zi cu soare sau la vreme de ploaie.

Gringoire oftă.

Între timp regele i se adresă de la înălțimea butiei :

— Ce-i cu ticălosul ăsta ?

Gringoire tresări. Vocea aceasta, deși aspriță de amenințare, îi aminti o altă voce care, chiar azi-dimineață, dăduse prima lovitură piesei lui, fornăind în mijlocul publicului : *Faceți-vă pomană, oameni buni !* Și ridică privirea. Regele era, într-adevăr, Clopin Trouillefou.

Clopin Trouillefou, purtînd însemnele regale, era îmbrăcat exact în aceleași zdrențe. Rana de la braț îi și dispăruse. În mînă ținea unul din bicele acelea de curele, din piele albă, pe care le foloseau pe atunci sergenții de pază ca să stăpînească mulțimea și care purtau numele de *boullayes*. Pe cap avea un fel de bonetă rotundă și închisă în partea de sus ; dar cu greu s-ar fi putut ghici dacă era o bonețică de copil sau o coroană de rege, într-atît de mult cele două obiecte se aseamănă.

Totuși lui Gringoire, fără să știe de ce, îi mai veni un pic inima la loc recunoscînd în regele Curții Miracolelor pe blestematul său cerșetor din Sala Mare.

— Jupîne... bîigui el. Monseniore... Sire... Cum trebuie să vă zic ? spuse el, în sfîrșit, ajuns la punctul culminant al crescendo-ului și neștiind nici cum să mai urce, nici cum să mai coboare.

---

[1] Omule, scoate-ți pălăria (span.).

— Domnule, maiestate, camarade, zi-mi cum vrei. Dar grăbește-te. Ce-ai de spus în apărarea ta ?

„*În apărarea ta !* gîndi Gringoire. Asta nu-mi place de loc.“ Și continuă bîiguind :

— Eu sînt cel care azi-dimineață...

— Pe ghearele diavolului ! îl întrerupse Clopin. Spune cum te cheamă, ticălosule, și nimic mai mult. Ia seama. Te afli în fața a trei puternici monarhi : eu, Clopin Trouillefou, rege de Thunes, urmaș al marelui *coësre*, suzeran suprem al regatului argoului ; Mathias Hungadi Spicali, duce de Egipt și de Boemia, bătrînul ăla gălbejit pe care îl vezi colo, cu o cîrpă în jurul capului ; Guillaume Rousseau, împărat al Galileii, grăsanul ăla care nu ne ascultă și care dezmiardă o tîrfă... Noi sîntem judecătorii tăi. Ai intrat în regatul argoului, fără să fii de-ai noștri, ai violat privilegiile orașului nostru. Trebuie să fii pedepsit, dacă nu ești cumva *capon*, *francmitou* sau *rifodé*, adică, pe limba oamenilor cumsecade, hoț, cerșetor sau vagabond. Faci parte dintre ăștia ? Explică-te. Arată-ți titlurile.

— Vai, răspunse Gringoire, n-am cinstea asta ! Sînt autorul...

— Ajunge ! continuă Trouillefou, fără să-l lase să termine. Ai să fii spînzurat. E un lucru simplu, domnilor cetățeni cinstiți. Cum vă purtați la voi cu ai noștri, așa ne purtăm și noi cu voi, aici. Legea pe care o aplicați vagabonzilor v-o aplică și vagabonzii vouă. Dacă e rea, voi sînteți de vină. Trebuie să se mai vadă din cînd în cînd și cîte o strîmbătură de om cumsecade deasupra ștreangului de cînepă ; asta face ca lucrul să devină onorabil. Hai, amice, împarte-ți voios zdrențele la domnișoarele astea. Eu am să poruncesc să fii

spînzurat ca să distrez haimanalele, iar tu o să le dai punga, ca să bea. Dacă ţii să te maimuţăreşti un pic, avem colo, în piuliţa aia de lemn, un Dumnezeu-tată din piatră pe care l-am furat la Saint-Pierre-aux-Boeufs. Ai patru minute ca să-l pocneşti în cap cu sufletul tău.

Cuvîntarea regelui era nemaipomenită.

— Bine-a grăit, pe sufletul meu! Clopin Trouillefou predică de parcă ar fi sfîntul părinte papa! strigă împăratul Galileii, spărgîndu-şi oala ca să-şi sprijine masa.

— Seniori împăraţi şi regi! rosti calm Gringoire (căci, nu ştiu cum, curajul îi revenise şi vorbea hotărît). Nici să nu vă gîndiţi la una ca asta. Mă numesc Pierre Gringoire, sînt poetul căruia i s-a jucat azi-dimineaţă o piesă în Sala Mare a palatului.

— A, tu eşti, maestre! spuse Clopin. Eram şi eu acolo, pe Dumnezeul meu! Ei bine, amice, faptul că ne-ai plictisit azi-dimineaţă, crezi că-i un motiv să nu te spînzurăm astă-seară?

„Greu o să ies din bucluc", gîndi Gringoire. Dar mai făcu totuşi un efort.

— Nu văd de ce n-ar fi socotiţi şi poeţii printre vagabonzi, spuse el. Esop a fost vagabond, Homer a fost cerşetor, Mercur era hoţ...

Clopin îl întrerupse:

— Mi se pare că vrei să ne îmbrobodeşti cu savantlîcul tău. Hai, lasă-te spînzurat şi nu mai face fiţe!

— S-avem iertare, monsenior rege de Thunes, răspunse Gringoire, luptînd pas cu pas. Merită... Un moment!... Ascultaţi-mă... Nu mă puteţi osîndi fără să mă ascultaţi...

Într-adevăr, nefericitul lui glas era acoperit de zarva din preajmă. Băieţaşul îşi rîcîia căldarea

mai vîrtos ca oricînd și, culmea, o bătrînă tocmai pusese pe pirostria încinsă o cratiță plină cu grăsime care sfîrîia la foc cu un zgomot asemănător strigătelor unor copii porniți să urmărească un om mascat.

Între timp Clopin Trouillefou păru că se sfătuiește o clipă cu ducele de Egipt și cu împăratul Galileii, care era beat turtă. Apoi strigă cu asprime :

— Liniște !

Dar cum căldarea și cratița cu grăsime nu-l ascultau și își continuau duetul, sări jos de pe butie, dădu o lovitură de picior căldării, care se rostogoli la zece pași cu copil cu tot, o lovitură de picior cratiței, a cărei grăsime se vărsă în foc, apoi se sui din nou, grav, pe tron, fără să-i pese nici de smiorcăielile înăbușite ale copilului, nici de bombănitul bătrînei, a cărei cină se topea într-o frumoasă flacără albă.

Trouillefou făcu un semn, iar ducele și împăratul, și cei ce treceau drept savanți, preoți și doctori, și cei care îi instruiau pe novici veniră și se așezară în jurul lui, alcătuind o potcoavă al cărei centru îl ocupa Gringoire, înșfăcat vîrtos de paznicii săi. Era un semicerc de zdrențe, de otrepe, de paiete lucioase, de furci, de securi, de picioare de bețivi, de brațe groase și goale, de figuri dezgustătoare, fără vlagă și năuce. În mijlocul mesei rotunde a calicimii, Clopin Trouillefou, ca un doge al acestui senat, ca un rege al acestei adunări nobiliare, ca un papă al acestui sinod, domina, mai întîi prin toată înălțimea polobocului său, apoi prin nu știu ce aer măreț, crud și formidabil, care făcea să-i licărească pupila și corija, în profilul său sălbatic, tipul bestial al rasei vagabonzilor. S-ar fi zis că e o căpățînă printre rîturi.

— Ascultă, îi spuse el lui Gringoire, mîngîindu-şi cu palma bătătorită bărbia diformă, nu văd de ce n-ai fi spînzurat. E adevărat că pare să nu-ţi placă, dar e simplu de tot. Voi, burghezii, nu sînteţi obişnuiţi cu asta. Vă închipuiţi că ar fi cine ştie ce mare lucru. La urma urmei, noi nu-ţi vrem răul. Iată un mijloc de a scăpa de bucluc, pînă una alta. Vrei să fii de-ai noştri ?

Îşi poate închipui oricine efectul făcut de propunerea aceasta asupra lui Gringoire, care îşi vedea zilele ameninţate şi începuse să se dea bătut. De aceea se agăţă hotărît de ea.

— Sigur că vreau, şi încă cum ! spuse el.

— Primeşti să te înrolezi printre cerşetori ?

— Printre cerşetori ? Sigur ! răspunse Gringoire.

— Te recunoşti membru al tagmei oamenilor liberi ? continuă regele de Thunes.

— Al tagmei oamenilor liberi.

— Supus al regatului argoului ?

— Al regatului argoului.

— Vagabond ?

— Vagabond.

— Din suflet ?

— Din suflet.

— Îţi atrag atenţia, continuă regele, că asta n-o să te scape de spînzurătoare.

— Drace ! făcu poetul.

— Ai să fii doar spînzurat ceva mai tîrziu, cu mai multă ceremonie, pe cheltuiala oraşului Paris, pe-o frumoasă spînzurătoare de piatră şi de către oameni cinstiţi, continuă Clopin, netulburat. Asta e o consolare.

— Chiar aşa, răspunse Gringoire.

— Şi mai sînt şi alte avantaje. În calitate de om liber, n-o să ai de plătit bir nici pentru noroi, nici

pentru săraci, nici pentru lumini, biruri pe care trebuie să le plătească locuitorii Parisului.

— Așa să fie ! încuviință poetul. Primesc. Sînt vagabond, supus al regatului argoului, om liber, cerșetor, tot ce doriți. Și eram toate astea dinainte, domnule rege de Thunes, căci eu sînt filozof ; *et omnia in philosophia, omnes in philosopho continentur* [1], după cum știți.

Regele de Thunes se încruntă.

— Drept cine mă iei, băiete ? Ce limbă de evreu din Ungaria ne ciripești acolo ? Nu cunosc ebraica. Dacă ești tîlhar, nu înseamnă că ești și jidov. Ba eu nici nu mai fur, sînt deasupra mărunțișurilor astea, eu ucid. Ucigaș sînt, hoț nu.

Gringoire încercă să strecoare cîteva scuze printre frazele acestea scurte pe care mînia le făcea din ce în ce mai sacadate.

— Vă cer iertare, monseniore. Nu e ebraică, e latină.

— Îți spun că nu sînt jidov, continuă Clopin furios, și că am să pun să te spînzure, burtă de sinagogă ! Ca și pe negustorașul din Iudeea, care e lîngă tine și pe care trag nădejde să-l văd țintuit într-o bună zi pe-o tejghea, ca pe o monedă falsă ce este.

Și vorbind astfel, îl arătă cu degetul pe evreul ungur mărunt și bărbos, care îl acostase pe Gringoire cu *facitote caritatem* al lui și care, neînțelegînd altă limbă, privea mirat proasta dispoziție a suveranului de Thunes revărsîndu-se asupra lui.

În sfîrșit, monseniorul Clopin se potoli :

— Ticălosule, i se adresă el poetului, vrei deci să fii vagabond ?

— Nici vorbă că da, răspunse poetul.

---

[1] Filozofia cuprinde totul, filozoful cuprinde totul (lat.).

— Nu-i totul să vrei, spuse morocănosul Clopin. Bunăvoința nu adaugă nici un fir de ceapă la ciorbă și nu-i bună decît să te ducă în rai ; iar raiul e una, și argoul e alta. Ca să fii primit în argou, trebuie să dovedești că ești bun la ceva, și pentru asta să scotocești manechinul.

— Am să scotocesc tot ce doriți, spuse Gringoire.

Clopin făcu un semn. Cîțiva dintre ai lui ieșiră din cerc și se reîntoarseră aproape imediat, aducînd doi bulumaci terminați la capătul de jos cu două proptele de scîndură care îi făceau să stea lesne pe sol. La capătul de sus al bulumacilor ei potriviră o grindă transversală, și totul alcătuia o foarte drăguță spînzurătoare portativă, pe care Gringoire avu satisfacția s-o vadă ridicîndu-se în fața lui cît ai clipi din ochi. Nu lipsea nimic, nici chiar ștreangul ce se legăna grațios sub grindă.

„Unde vor să ajungă ?" se întrebă Gringoire, oarecum neliniștit. Un clinchet de clopoței pe care îl auzi chiar în clipa aceea puse capăt neliniștei lui. Era un manechin pe care vagabonzii îl prinseră cu gîtul în ștreang, un fel de sperietoare de ciori înveșmîntată în roșu, și atît de încărcată cu zurgălăi și clopoței, încît s-ar fi putut găti cu ei treizeci de catîrce castiliene. Nenumărații zurgălăi vibrară un timp la oscilațiile funiei, apoi se domoliră încet-încet și tăcură, în sfîrșit, cînd manechinul fu readus la neclintire prin legea aceea a pendulului care a detronat clepsidra și ceasul cu nisip.

Atunci Clopin, arătîndu-i lui Gringoire un scăunel vechi și care se clătina, aflat sub manechin, îi porunci :

— Urcă-te pe el.

— La naiba ! se împotrivi Gringoire. Am să-mi frîng gîtul. Scăunelul ăsta șchioapătă ca un vers de Martial : are un picior hexametru și un picior pentametru.

— Urcă ! îi porunci iar Clopin.

Gringoire se urcă pe scăunel și izbuti, nu fără cîteva legănări ale capului și ale brațelor, să-și regăsească centrul de gravitate.

— Acum, continuă regele de Thunes, încolăcește-ți piciorul drept în jurul piciorului stîng și ridică-te pe vîrful piciorului stîng.

— Monseniore, spuse Gringoire, țineți deci neapărat să-mi frîng ceva ?

Clopin clătină din cap.

— Ascultă băiete, trăncănești prea mult. Iată, în două cuvinte, despre ce e vorba. O să te înalți pe vîrful piciorului, așa cum ți-am spus ; în felul ăsta o să poți ajunge pînă la buzunarul manechinului și-o să scotocești în el, și-o să scoți punga aflată acolo ; și dacă faci asta fără să se-audă nici un clinchet de clopoțel, e bine : o să fii vagabond. Nu ne mai rămîne atunci decît să te cotonogim timp de opt zile.

— Să mă ferească Dumnezeu ! spuse Gringoire. Și dacă fac să sune clopoțeii ?

— Atunci o să fii spînzurat. Pricepi ?

— Nu pricep de loc, răspunse Gringoire.

— Ascultă încă o dată. O să scotocești manechinul și-o să-i furi punga ; dacă se clintește un singur clopoțel cît timp lucrezi, o să fii spînzurat. Asta înțelegi ?

— Bine, spuse Gringoire, asta înțeleg. Și-apoi ?

— Dacă izbutești să iei punga fără să se-audă zurgălăii, ești de-al nostru și-o să fii cotonogit opt zile la rînd. Acum înțelegi, nu-i așa ?

— Nu, monseniore, nu înțeleg. Eu cu ce m-aleg? Spînzurat într-un caz, bătut în celălalt...

— Și să fii vagabond? continuă Clopin. Să fii de-al nostru? Asta nu înseamnă nimic? E în interesul tău să te batem, ca să te călim la lovituri.

— Foarte mulțumesc! răspunse poetul.

— Hai, grăbește-te, spuse Clopin, izbind cu piciorul în butoiul care sună ca o tobă mare. Scotocește manechinul și termină odată. Te anunț pentru ultima oară că, dacă aud un singur clinchet de clopoțel, o să atîrni în locul manechinului.

Ceata de supuși aplaudă cuvintele lui Clopin și se așeză în cerc în jurul spînzurătorii, rîzînd atît de necruțător, încît Gringoire văzu că-i distra prea mult ca să n-aibă toate motivele să se teamă de ei. Nu-i mai rămînea deci nici o speranță, în afară de slaba șansă de-a reuși în greaua încercare la care era silit. Se hotărî deci să riște, dar nu fără să fi adresat mai întîi o rugăciune fierbinte manechinului pe care avea să-l jefuiască și care ar fi fost poate mai ușor de înduioșat decît tîlharii din preajmă. Nenumărații clopoței, cu micile lor limbi de aramă, i se păreau tot atîtea guri de vipere, gata-gata să muște și să șuiere.

— Oh, își zicea el încetișor, e oare cu putință ca viața să-mi depindă de cea mai ușoară vibrație a celui mai ușor dintre clopoțeii ăștia? Oh, adaugă el apoi, cu palmele împreunate, clopoțeilor, nu sunați! Zurgălăilor, tăceți! Clopoțeilor, nu vă clintiți! Și mai făcu o încercare asupra lui Trouillefou. Dar dacă suflă vîntul? îl întrebă el.

— O să fii spînzurat, îi răspunse acesta, fără să șovăie.

Văzînd că nu există nici scăpare, nici amînare, nici șiretlic posibil, Gringoire își luă inima în dinți. Își încolăci piciorul drept în jurul piciorului stîng,

se ridică pe vîrful piciorului stîng și întinse mîna, dar în clipa cînd atinse manechinul, corpul, care i se sprijinea numai pe un picior, se clătină pe scăunelul care se sprijinea numai pe trei picioare ; instinctiv, Gringoire vru să se rezeme de manechin, își pierdu echilibrul și căzu greoi la pămînt, asurzit de inevitabila vibrație a nenumăraților zurgălăi ai manechinului, care, fiind împins cu mîna, se roti mai întîi în jurul propriului său ax, apoi se legăna maiestuos între cei doi stîlpi.

— Blestem ! strigă poetul, căzînd, și rămase ca mort, cu fața la pămînt.

Deasupra capului auzea în același timp și temutul sunet al clopoțeilor, și rîsul drăcesc al tîlharilor, și vocea lui Trouillefou, care spunea :

— Ridicați-mi-l pe ticălos și spînzurați-mi-l fără milă.

Gringoire se ridică. Manechinul fusese dat jos ca să i se facă lui loc.

Supușii lui Clopin îl siliră să se urce pe scăunel. Clopin veni la el, îi trecu ștreangul pe după gît și, bătîndu-l pe umăr, îi spuse :

— Adio, băiete ! Acum nu mai poți scăpa, chiar dacă ai mistui cu mațele papei.

Cuvîntul *iertare* se stinse pe buzele lui Gringoire, care își plimbă privirile în jurul său. Nici o speranță însă : toți rîdeau.

— Bellevigne de l'Etoile, spuse regele de Thunes către un tîlhar uriaș, care ieși din rînd, urcă-te pe grindă.

Bellevigne de l'Etoile se cățără cu îndemînare pe grinda transversală și, peste o clipă, Gringoire, ridicînd ochii, îl văzu cu groază stînd pe vine deasupra capului său.

— Acum, continuă Clopin Trouillefou, imediat ce-o să bat din palme, tu, Andry le Rouge, o să

trîntești scăunelul la pămînt, cu o lovitură de genunchi ; tu, François Chante-Prune, o să te-agăți de picioarele ticălosului, iar tu, Bellevigne, o să te-arunci pe umerii lui ; toți trei o dată, auziți ?

Gringoire se cutremură.

— Gata ? îi întrebă Clopin Trouillefou pe cei trei supuși ai săi, pregătiți să se năpustească asupra lui Gringoire ca trei păianjeni asupra unei muște.

Bietul osîndit avu o clipă de așteptare cumplită, în care timp Clopin împinse liniștit cu vîrful piciorului cîteva joarde de viță pe care focul nu le atinsese încă.

— Sînteți gata ? repetă el și-și îndepărtă palmele ca să dea semnalul.

Încă o secundă și ar fi fost prea tîrziu. Dar se opri, fulgerat parcă de-o idee subită.

— O clipă ! spuse el. Uitasem !... Datina cere să nu spînzurăm un om fără să întrebăm dacă e vreo femeie care-l vrea. Băiete, e ultima ta șansă. Trebuie să te-nsori sau cu o tîlhăriță, sau cu ștreangul.

Legea aceasta țigănească, oricît de ciudată ar putea să i se pară cititorului, e scrisă și astăzi pe de-a-ntregul în vechea legislație engleză. Vezi *Burington's Observations.*

Gringoire respiră. Era a doua oară cînd revenea la viață de-o jumătate de oră încoace. De aceea nu îndrăzni să se încreadă prea mult.

— Hei ! strigă Clopin, urcat din nou pe poloboc. Hei ! Femei și femele, există printre voi, de la vrăjitoare pînă la pisica ei, vreo ticăloasă care să-l vrea pe ticălosul ăsta ? Hei, Colette, Rotăriță ! Elisabeth Trouvain ! Simone Jodouyne ! Marie Picior-de-bou ! Thonne Lungana ! Bérarde Fanonel ! Michelle Genaille ! Claude Roade-ureche ! Mathu-

rine Girorou ! Hei ! Isabeau la Thierrye ! Veniți și priviți ! Un bărbat pe gratis ! Care-l vrea ?

În situația aceasta nenorocită, Gringoire era, fără doar și poate, puțin ispititor. Tîlhărițele nu se arătară prea încîntate de propunere. Nefericitul le auzi răspunzînd :

— Nu ! Nu ! Spînzurați-l ! Așa, o să ne bucure pe toate.

Totuși, trei dintre ele ieșiră din gloată și veniră să-l privească mai îndeaproape. Una era o fată grasă, cu fața pătrată. Ea cercetă atentă îmbrăcămintea jalnică a filozofului. Veșmîntul de deasupra îi era ros și mai găurit decît o tigaie de prăjit castane. Fata se strîmbă.

— Steag, zdrențuit ! bombăni ea și, adresîndu-se lui Gringoire : Unde ție-e mantia ?

— Am pierdut-o, spuse Gringoire.

— Și pălăria ?

— Mi-au luat-o.

— Și pantofii ?

— Li s-au cam dus pingelele.

— Punga ?

— Vai ! bîigui Gringoire. Nu mai am nici o lăscaie.

— Lasă-te spînzurat și mulțumește-le ! răspunse fata, întorcîndu-i spatele.

A doua, bătrînă, oacheșă, zbîrcită, hidoasă, de-o urîțenie vădită chiar la Curtea Miracolelor, se învîrti în jurul lui Gringoire. El aproape tremura că o să-l vrea de bărbat. Dar ea spuse printre dinți :

— E prea slab — și se depărtă.

A treia era o tînără destul de curățică și nu prea urîtă.

— Salvează-mă ! îi șopti bietul nefericit.

Ea îl privi o clipă cu oarecare milă, apoi coborî ochii, își mototoli puțin fusta în palmă și rămase

nehotărîtă. El îi urmări din ochi toate mişcările; era ultima lui licărire de speranţă.

— Nu, spuse în cele din urmă fata, nu! Guillaume Falcă-lungă m-ar bate.

Şi reintră în mulţime.

— Amice, zise Clopin, n-ai baftă. Apoi, ridicîndu-se în picioare pe butoi, strigă imitînd tonul unui portărel la licitaţie, spre marea veselie a tuturor: Nimeni nu-l vrea? Nimeni nu-l vrea? O dată, de două ori, de trei ori! Şi, întorcîndu-se spre spînzurătoare, adăugă, cu un semn din cap: Vîndut prin licitaţie!

Bellevigne de l'Etoile, Andry le Rouge, François Chante-Prune se apropiară de Gringoire. În clipa aceea, un strigăt răsună din mijlocul supuşilor lui Clopin:

— *Esmeralda! Esmeralda!*

Gringoire tresări şi se întoarse spre partea de unde veneau strigătele. Mulţimea se dădu la o parte, lăsînd să treacă o fiinţă pură şi ameţitoare.

Era ţiganca.

— Esmeralda! exclamă Gringoire, uluit, printre atîtea emoţii, de felul brusc în care cuvîntul acesta magic îi lega între ele toate amintirile zilei.

Fiinţa aceea rară părea că stăpîneşte cu farmecul şi frumuseţea ei pînă şi Curtea Miracolelor. Tîlharii şi tîlhăriţele se dădeau înapoi cu blîndeţe, făcîndu-i loc, şi feţele lor brutale înfloreau parcă la ivirea ei.

Ea se apropie cu paşi uşori de cel osîndit. Frumoasa căpriţă Djali o urma. Gringoire era mai mult mort decît viu. Ţiganca îl privi o clipă în tăcere.

— O să-l spînzuraţi pe omul ăsta? îl întrebă ea, gravă, pe Clopin.

— Da, surioară, răspunse regele de Thunes, afară de cazul cînd o să-l iei tu de bărbat.

Fata făcu ușoara strîmbătură obișnuită a buzei de jos.

— Îl iau, spuse ea.

Gringoire crezu cu deplină convingere că totul, de azi-dimineață, pînă acum, nu fusese decît un vis și că acum se petrecea urmarea visului.

Într-adevăr, schimbarea situației, deși plăcută, era violentă.

Nodul ștreangului fu desfăcut, și poetul coborî de pe scăunel. Gringoire se văzu silit să stea jos, într-atît de puternic fusese șocul.

Fără să rostească un cuvînt, ducele de Egipt aduse un urcior de lut. Țiganca i-l întinse lui Gringoire.

— Dă-l de pămînt, îi spuse ea.

Urciorul se sparse în patru bucăți.

— Frate, zise atunci ducele de Egipt, punîndu-și mîinile pe fruntea lor, ea îți e soție. Surioară, el îți e soț. Pe patru ani. Cărați-vă de-aici !

VII

O NOAPTE DE NUNTĂ

După cîteva clipe, poetul nostru se pomeni într-o odăiță boltită în ogivă, bine închisă, caldă, așezat în fața unei mese care părea că nu cere altceva decît să se împrumute de la un dulăpior cu mîncare atîrnat lîngă ea ; îl aștepta un pat bun și se afla singurel cu o fată frumoasă. Aventura avea în ea ceva ca de vrajă. Poetul începea deci să se creadă într-adevăr un personaj din basm. Din cînd

în cînd, Gringoire se uita prin preajmă ca să vadă dacă nu cumva carul de foc tras de două himere înaripate, singurul care putuse să-l transporte atît de repede din infern în rai, se mai afla pe acolo. De asemenea își ațintea uneori cu încăpățînare privirea pe găurile hainei, ca să se agațe de realitate și să nu piardă cu totul pămîntul de sub picioare. Rațiunea lui, zvîrlită în spații imaginare, nu se mai ținea decît de firul acesta.

Fata nu părea să-i dea nici o atenție ; umbla de colo-colo, muta din loc vreun scăunel, vorbea cu căprița și făcea din cînd în cînd mica ei strîmbătură. În sfîrșit, se așeză lîngă masă și Gringoire putu s-o privească în voie.

Ai fost și tu copil, cititorule, și poate ai fericirea să mai fii încă. Și nu se poate să nu fi urmărit de cîteva ori, din tufă în tufă, la malul unei ape, într-o zi însorită, vreo frumoasă libelulă verde sau albastră, frîngîndu-și zborul în unghiuri brusce și sărutînd vîrfurile tuturor crenguțelor. (Eu, unul, mi-am petrecut astfel zile întregi, cele mai bine folosite din viața mea.) Îți amintești cu cîtă curiozitate amoroasă ți se legau gîndirea și privirea de vîrtejul acesta minuscul, șuierător și zîmbitor, făcut din aripi, purpură și azur, în mijlocul căruia plutea o formă de nezărit, ascunsă de însăși rapiditatea mișcării ? Ființa aeriană care abia se deslușea prin farmecul acela de aripi ți se părea himerică, imaginară, cu neputință de atins, cu neputință de văzut. Dar cînd, în sfîrșit, libelula poposea pe vîrful unei trestii, și cînd puteai să-i examinezi, ținîndu-ți răsuflarea, lungile aripi de mătase străvezie, lungul veșmînt de smalț, cele două globuri de cristal, cît erai de uimit și cît îți era de teamă să nu-i vezi din nou forma pierind în umbră și ființa redevenind himerică ! Aminteș-

te-ți impresiile acestea și-ai să-ți dai lesne seama de ceea ce simțea Gringoire, contemplînd-o în forma ei vizibilă și palpabilă pe Esmeralda, întrezărită de el pînă atunci numai în vîrtejul dansului, al cîntului și-al zarvei.

„Iată deci ce înseamnă *Esmeralda!* își spunea el din ce în ce mai pierdut în visare și urmărind-o vag cu privirea. O făptură cerească! O dansatoare de stradă! Atît de mult și atît de puțin. Ea e aceea care, azi-dimineață, a dat lovitura de grație piesei mele, și tot ea mi-a salvat viața în seara asta. Duhul meu rău! Îngerul meu bun! Frumoasă femeie, pe cinstea mea! Și care trebuie că mă iubește la nebunie dacă m-a luat de bărbat în felul ăsta. Nu, zău, spuse el, ridicîndu-se deodată, cu sentimentul acela al adevărului care îi forma esența caracterului și a filozofiei, nu prea știu cum, dar sînt soțul ei!"

Cu ideea aceasta în minte și în ochi, se apropie de fată și făcu un gest atît de milităresc și de galant, încît ea se dădu înapoi.

— Ce vrei cu mine? întrebă ea.

— Mă mai poți întreba, încîntătoare Esmeralda? răspunse Gringoire cu un ton atît de pasionat, încît se miră singur, auzindu-se vorbind.

Țiganca deschise ochii mari:

— Nu înțeleg ce vrei să spui.

— Cum?! continuă Gringoire, înflăcărîndu-se din ce în ce și gîndindu-se că, la urma urmei, n-avea a face decît cu o preacinstită de la Curtea Miracolelor. Nu sînt eu oare al tău, draga mea? Și tu nu ești a mea?

Și, cu o sinceră naivitate, o prinse de talie. Dar bluza fetei îi alunecă din mîini, ca pielea unui țipar; apoi, ajungînd dintr-o săritură la celălalt capăt al odăiței, fata se aplecă și se ridică ținînd

în mînă un mic pumnal, mai înainte ca Gringoire să fi avut timp măcar să vadă de unde scosese pumnalul ; țiganca era mînioasă și mîndră, cu buzele ei ușor umflate, cu nările larg deschise, cu obrajii roșii ca mărul domnesc și cu ochii scăpărînd fulgere. În acelați timp, căprița albă se așeză în fața ei, întinzînd spre Gringoire o frunte gata de luptă, înarmată cu două coarne drăguțe, poleite și foarte ascuțite. Toate acestea se petrecură cît ai clipi.

Libelula devenea viespe și nu aștepta decît să înțepe.

Filozoful nostru rămase încremenit, plimbîndu-și rînd pe rînd privirile năucite de la căpriță la fată.

— Sfîntă Fecioară ! rosti el, în sfîrșit, cînd uimirea îi îngădui să vorbească. Iată două neînfricate.

Țiganca rupse și ea tăcerea.

— Pesemne că ești un ticălos tare îndrăzneț !

— Iartă-mă, domnișoară, spuse Gringoire, zîmbind. Dar de ce m-ai luat de bărbat ?

— Voiai să-i las să te spînzure ?

— Așadar, n-ai avut alt gînd, măritîndu-te cu mine, decît să mă scapi de spînzurătoare ! zise poetul, oarecum dezamăgit în speranțele lui amoroase.

— Ce alt gînd ai fi vrut să am ?

Gringoire își mușcă buzele. „La naiba, își spuse el, nu sînt încă atît de triumfător în dragoste, pe cît credeam. Dar atunci, de ce-oi mai fi spart bietul urcior ?"

În acest timp, pumnalul Esmeraldei și coarnele căpriței se aflau tot în defensivă.

— Domnișoară Esmeralda, vorbi poetul, să ne lăsăm păgubași. Nu sînt ajutor de grefier la Châ-

telet și n-o să-ți fac proces fiindcă porți un pumnal la Paris, în ciuda ordinelor și a oprelișților domnului prévôt. Totuși nu se poate să nu știi că Noel Lescripvain a fost osîndit acum opt zile la zece taleri amendă fiindcă a purtat un jungher. Dar asta nu-i treaba mea, și revin la ce mă privește. Îți jur pe bucățica mea de rai să nu mă apropii de dumneata fără voia și îngăduința dumitale ; dar dă-mi ceva să mănînc.

În fond, Gringoire, ca și domnul Despréaux, era „foarte puțin voluptuos". El nu făcea parte din specia aceea de cavaleri și mușchetari care iau cu asalt fetele. În privința dragostei, ca și în toate celelalte treburi, accepta bucuros amînările și căile de mijloc ; iar o cină bună, în tovărășie plăcută, i se părea, mai ales cînd îi era foame, un antract excelent între prologul și deznodămîntul unei aventuri de dragoste.

Țiganca nu-i răspunse. Făcu mica ei schimă disprețuitoare, înălță capul ca o pasăre, apoi izbucni în rîs, iar pumnalul cel mic dispăru așa cum apăruse, fără ca Gringoire să poată vedea unde își ascundea albina acul.

Un minut mai tîrziu, el avea pe masă o pîine de secară, o felie de slănină, cîteva mere zbîrcite și-un urcior cu bere. Gringoire începu să înfulece ca apucat. Auzindu-i zăngăniturile furioase făcute cu furculița de fier în farfuria de faianță, ai fi zis că dragostea i se preschimbase în poftă de mîncare.

Așezată în fața lui, fata îl privea cum mănîncă, fără să scoată o vorbă, vădit preocupată de-un alt gînd căruia îi zîmbea din timp în timp, pe cînd mîna ei moale mîngîia căpșorul inteligent al căpriței, rezemat ușor de genunchii ei.

O lumînare de seu lumina scena aceasta de lăcomie și de visare.

Totuși, după ce-și potoli primele chiorăieli ale pîntecelui, Gringoire se simți oarecum rușinat văzînd că nu mai rămăsese decît un măr.

— Dumneata nu mănînci, domnișoară Esmeralda ?

Ea îi răspunse că nu, printr-un semn cu capul, și privirea gînditoare i se mută pe bolta încăperii.

„Unde naiba i-o fi gîndul ? se întrebă Gringoire, uitîndu-se la ce se uita și ea. Nu se poate ca strîmbătura piticului de piatră sculptat în cheia bolții să-i absoarbă într-atîta atenția. Ce dracu ! Doar n-oi arăta eu mai rău decît el !"

Și ridică glasul :

— Domniță !

Ea nu păru să-l audă.

El repetă și mai tare :

— Domniță Esmeralda !

Degeaba, mintea fetei era altundeva, și glasul lui Gringoire n-avea puterea de a o readuce. Din fericire, se amestecă și căprița, care începu să-și tragă stăpîna de mînecă.

— Ce vrei, Djali ? întrebă imediat Esmeralda, tresărind ca trezită din somn.

— Îi e foame, spuse Gringoire, încîntat că poate lega o conversație.

Esmeralda începu să rupă fărîme de pîine, pe care Djali i le mînca grațios din podul palmei.

De altfel, Gringoire nu-i lăsă timp să recadă în visare și riscă o întrebare delicată :

— Va să zică nu mă vrei ca soț ?

Fata îl privi țintă și spuse :

— Nu.

— Și nici ca ibovnic ? continuă Gringoire.

Ea făcu mutrișoara obișnuită și răspunse :

— Nu.
— Dar ca prieten? mai zise Gringoire.

Ea îl privi din nou fix și răspunse, după ce se gîndi o clipă:

— Poate.

Acest *poate*, atît de drag filozofilor, îi mai dădu curaj lui Gringoire.

— Știi ce înseamnă prietenia? întrebă el.

— Da, răspunse egipțianca. Fratele cu sora, două ființe care se apropie tare una de alta, fără să se contopească, două degete de la o mînă. Și dragostea? continuă Esmeralda. O, dragostea! spuse ea, și glasul îi tremură, iar ochii îi străluciră. Dragostea înseamnă să fii doi și să nu fii decît unul. Un bărbat și o femeie care se contopesc într-un înger. Dragostea e cerul.

Vorbind astfel, dansatoarea străzii era de-o frumusețe care îl emoționă nespus pe Gringoire și care lui i se păru perfect potrivită cu exaltarea aproape orientală a cuvintelor ei. Buzele fetei, roze și pure, zîmbeau pe jumătate; fruntea candidă și senină i se tulbura uneori sub apăsarea gîndului, ca o oglindă sub respirația cuiva; și din lungile-i gene negre și aplecate izvora un fel de lumină inefabilă, care dădea profilului ei suavitatea aceea ideală pe care Rafael a regăsit-o mai apoi la punctul de intersecție mistică a virginității, maternității și divinității.

Asta nu-l împiedică pe Gringoire să continue:

— Cum trebuie deci să fie cineva, ca să-ți placă?

— Trebuie să fie bărbat.

— Și eu, urmă el, eu ce sînt?

— Un bărbat are coif pe cap, spadă în mînă și pinteni de aur la călcîie.

— Bun, spuse Gringoire. Va să zică, fără cal, nu ești bărbat. Și-ți place vreunul ?

— Dacă iubesc ?

— Dacă iubești.

Ea rămase o clipă pe gînduri, apoi rosti cu o expresie neobișnuită :

— Asta am s-o știu curînd.

— De ce nu chiar astă-seară ? continuă cu duioșie poetul. De ce nu pe mine ?

Ea îl privi serioasă :

— N-am să pot iubi decît un bărbat care ar putea să mă ocrotească.

Gringoire se roși și nu mai insistă. Nici vorbă, fata făcea aluzie la puținul sprijin de care el dăduse dovadă cu două ore mai înainte, cînd ea se aflase în primejdie. Amintirea aceasta, ștearsă de celelalte pățanii ale serii, îi reveni în minte. Gringoire se lovi peste frunte :

— Nu, zău, domniță, de-aici ar fi trebuit să încep. Iartă-mă că sînt atît de distrat. Cum ai făcut să scapi din ghearele lui Quasimodo ?

Întrebarea o făcu pe țigancă să tresară.

— Oh ! Groaznic cocoșat ! exclamă ea, ascunzîndu-și fața în palme, și se cutremură, prinsă parcă de friguri.

— Groaznic, într-adevăr ! încuviință Gringoire, care nu-și părăsea gîndul. Dar cum ai putut să scapi din mîna lui ?

Esmeralda zîmbi, oftă și tăcu un timp.

— Știi de ce te-a urmărit ? continuă Gringoire, încercînd să revină printr-un ocol la intrebarea lui.

— Nu știu, spuse fata. Și adăugă repede : Dar dumneata, care de asemenea mă urmăreai, de ce te țineai după mine ?

— Cinstit vorbind, răspunse Gringoire, nici eu nu știu.

Tăcură amîndoi. Gringoire scrijelea masa cu cuțitul. Fata zîmbea și părea că privește ceva prin perete. Deodată ea începu să cînte cu o voce abia deslușită :

Quando las pintadas aves
Mudas están, y la tierra...

Apoi se întrerupse brusc și începu s-o mîngîie pe Djali.

— Ai o căpriță foarte drăguță, spuse Gringoire.

— E sora mea, răspunse ea.

— De ce ți se spune Esmeralda ? întrebă poetul.

— Nu știu.

— Hai, spune...

Ea scoase din sîn un fel de săculeț de formă lunguiață, atîrnat la gît cu un șirag din boabe de adrezarac. Săculețul mirosea puternic a camfor, era îmbrăcat în mătase verde și avea la mijloc o piatră mare, verde, care imita smaraldul.

— Poate din cauza asta, zise ea.

Gringoire vru să ia săculețul. Fata se trase înapoi :

— Nu-l atinge ! E un talisman. O să-i faci rău vrăjii, sau vraja ție...

Curiozitatea poetului sporea din ce în ce :

— Cine ți l-a dat ?

Ea își puse un deget pe buze și-și ascunse talismanul în sîn. El încercă să-i mai pună și alte întrebări, dar fata abia dacă îi răspunse.

— Ce înseamnă cuvîntul : *Esmeralda ?*

— Nu știu, spuse ea.

— În ce limbă e ?

— Egipțiană, cred.

— Bănuiam eu, zise Gringoire. Nu eşti din Franţa ?
— Nu ştiu.
— Ai părinţi ?
Ea începu să cînte pe-o melodie veche :

Tatăl meu e pasăre,
Mama mea e păsărică,
Trec pe ape fără luntre,
Fără barcă, fără frică.
Tata e o pasăre,
Mama e o păsărică...

— Bine, spuse Gringoire. La ce vîrstă ai venit în Franţa ?
— Eram mică de tot.
— Dar la Paris ?
— Anul trecut. Cînd intram prin Poarta Papală, am văzut zburînd pitulicea trestiilor ; era pe la sfîrșitul lui august ; şi-am spus : „O să fie iarnă grea".
— A și fost, răspunse Gringoire, încîntat de începutul acesta de conversaţie. Am petrecut-o suflîndu-mi în degete. Va să zică ai darul profeţiei ?
Ea recăzu în muţenia ei.
— Nu.
— Omul căruia îi spuneți ducele de Egipt e șeful tribului vostru ?
— Da.
— Și totuși el ne-a cununat, observă timid poetul.
Ea făcu drăgălașa mutrișoară obișnuită.
— Nici nu-ţi știu măcar numele.
— Numele meu ? Dacă vrei, iată-l : Pierre Gringoire.
— Eu știu altul, mai frumos, spuse ea.
— Răutăcioaso ! continuă poetul. Dar n-are a face, n-o să izbuteşti să mă necăjeşti. Ştii, dacă

m-ai cunoaște mai bine, poate că m-ai iubi mai mult. Și-apoi, mi-ai spus povestea dumitale cu atîta încredere, încît ți-o datorez și eu un pic pe-a mea. Află deci că mă cheamă Pierre Gringoire și că sînt fiul unui fel de încasator de biruri din Gonesse. Tata a fost spînzurat de burghezi, iar mama spintecată de picarzi, pe vremea asediului Parisului, acum douăzeci de ani. La șase ani, eram deci orfan, neavînd drept pingele decît pavajul Parisului. Habar n-am cum am trăit în răstimpul dintre șase și șaisprezece ani, ici, o fructăreasă îmi dădea o prună, colo, un brutar îmi arunca o coajă de pîine ; seara, mă lăsam cules de patrula care mă ducea la închisoare, unde găseam o mînă de paie. Toate astea nu m-au împiedicat să cresc și să slăbesc, după cum vezi. Iarna mă încălzeam la soare, sub bolta de la intrarea palatului de Sens, și mi se părea foarte caraghios că focul de Sfîntul Ioan e rezervat pentru vară. La șaisprezece ani am vrut să-mi fac un rost. Am încercat, rînd pe rînd, de toate. M-am făcut soldat, dar nu eram destul de viteaz. M-am făcut călugăr, dar nu eram destul de cuvios. Și-apoi nu prea rezist la băutură. Deznădăjduit, am intrat ucenic la niște dulgheri, cioplitori de bîrne ; dar nu eram destul de voinic. Aveam mai multă înclinație să fiu dascăl de școală ; e adevărat că nu știam să citesc, însă asta nu-i un motiv. După cîtva timp am observat că-mi lipsea ceva, pentru toate ; și văzînd că nu eram bun de nimic, m-am făcut de bună voie poet și făuritor de ritmuri. E o meserie de care te poți apuca oricînd, dacă n-ai nici un rost, și-i mai bine s-o faci decît să furi, după cum mă sfătuiau cîțiva pui de tîlhari, prieteni de-ai mei. Din fericire, într-o bună zi l-am întîlnit pe dom Claude Frollo, părintele arhidiacon de la Notre-

Dame. El mi-a purtat de grijă și, datorită lui, sînt astăzi un adevărat cărturar, cunoscînd latina de la *Oficiile*[1] lui Cicero pînă la *Mortuologul* călugărilor celestini, și nefiind ignorant nici în scolastică, nici în poetică, nici în ritmică, și nici chiar în hermetică, această înțelepciune a înțelepciunii. Eu sînt autorul misterului care a fost reprezentat astăzi, cu mare triumf și mare mulțime de oameni, în plină Sală Mare a palatului. Scriu și o carte, care va avea șase sute de file, despre cometa nemaipomenită din 1465, care a înnebunit un om. Am mai avut și alte succese. Fiind și nițeluș tîmplar de artilerie, am lucrat la bombarda aceea mare a lui Jean Mangue, care știi că a plesnit pe Pont de Charenton în ziua cînd i se făcea proba și a ucis douăzeci și patru de curioși. Vezi că nu sînt de lepădat, ca soț. Știu tot felul de șmecherii foarte plăcute și-am s-o învăț pe căprița dumitale să le facă ; de pildă, să-l imite pe episcopul Parisului, fariseul blestemat ale cărui mori îi udă pînă la piele pe cei ce trec pe Pont-aux-Meuniers. Și-apoi, piesa mea o să-mi aducă o mulțime de gologani, dacă mi se plătește. În sfîrșit, sînt la porunca dumitale, eu, cu mintea, cu știința mea, cu scrierile mele, gata să trăiesc lîngă dumneata, domniță, cum ți-o plăcea, în castitate sau veselie, ca soț și soție, dacă găsești că-i bine, sau ca frate și soră, dacă găsești că e și mai bine.

Gringoire tăcu, așteptînd efectul făcut de cuvîntarea lui asupra fetei.

Țiganca privea țintă în pămînt.

— *Phoebus*, șoptea ea. Apoi, întorcîndu-se spre poet : Ce înseamnă *Phoebus* ?

---

[1] E vorba de lucrarea scriitorului latin Cicero *De officiis (Despre datorii)*.

Fără să înțeleagă prea bine ce legătură putea să existe între cuvîntarea lui și întrebarea fetei Gringoire se simți încîntat să arate cît e de savant. Și răspunse, umflîndu-se în pene :

— E un cuvînt latin, care înseamnă *soare.*

— Soare ! șopti ea.

— E numele unui arcaș frumos, care era zeu, adăugă Gringoire.

— Zeu ! repetă țiganca.

Și-n vocea ei suna ceva visător și pătimaș.

În clipa aceea, una din brățări i se desprinse și căzu. Gringoire se aplecă imediat să i-o dea. Cînd se ridică, fata și căprița dispăruseră. Se auzi zgomotul unui zăvor. Fără doar și poate că era de la ușița care dădea într-o odaie alăturată și care se închidea de partea cealaltă.

— Mi-o fi lăsat măcar un pat ? se întrebă filozoful nostru.

Și dădu ocol odăiței. Dar nu exista acolo nici o mobilă potrivită pentru dormit, în afară de-un cufăr lung, de lemn, cu capacul sculptat, ceea ce îl făcu pe Gringoire, cînd se întinse pe el, să încerce o senzație aproape asemănătoare cu aceea pe care ar încerca-o Micromegas [1] dacă s-ar întinde, cît e de lung, pe Alpi.

„Haide ! își spuse el, cuibărindu-se cît putu mai bine. Trebuie să ne resemnăm. Dar iată o noapte de nuntă neobișnuită. Și-i păcat ! Căci exista în căsătoria asta cu urciorul spart ceva naiv și antediluvian care îmi plăcea grozav."

---

[1] Eroul și titlul unei povestiri filozofice în proză a lui Voltaire, în care doi dintre uriașii locuitori ai planetei Sirius coboară pe Terra să observe obiceiurile pămîntenilor.

CARTEA A TREIA

I

NOTRE-DAME

Biserica Notre-Dame de Paris este și astăzi, fără îndoială, o clădire măreață și sublimă. Dar, oricît de frumoasă s-a păstrat ea, îmbătrînind, e greu să nu oftezi, să nu te mînii în fața stricăciunilor, a nenumăratelor mutilări la care vremea și omul au supus simultan venerabilul monument, fără respect pentru Carol cel Mare, care i-a pus prima piatră, sau pentru Philippe-August, care i-a pus-o pe ultima.

Pe fața bătrînei regine a catedralelor noastre, lîngă un rid se găsește întotdeauna o cicatrice. *Tempus edax, homo edacior.* [1] Ceea ce bucuros aș tălmăci prin : „Vremea e oarbă, omul e neghiob".

Dacă am avea răgazul să cercetăm una cîte una, împreună cu cititorul, feluritele urme ale distrugerii imprimate străvechii biserici, am vedea că cele mai puține dintre ele sînt datorate vremii, iar cele mai multe și mai grele sînt datorate oamenilor, mai ales oamenilor de artă. Sînt nevoit să le spun *oameni de artă,* fiindcă printre

[1] Timpul e lacom (aici cu sensul de distrugător), omul e și mai lacom (și mai distrugător) (lat.).

ei au fost unii care s-au intitulat arhitecții ultimelor două secole.

Și mai întîi, ca să dau doar cîteva exemple principale, cu siguranță că puține pagini de arhitectură sînt mai frumoase decît fațada pe care cele trei portaluri tăiate în ogivă, cordonul brodat și dantelat cu douăzeci și opt de firide regale, imensa fereastră centrală în formă de roză, flancată de cele două ferestre laterale ca preotul de diacon și de sub-diacon, înalta și subțirea Galerie de arcade în treflă care ține o grea platformă pe colonetele ei fine, în sfîrșit cele două turle negre și masive cu streșinile lor de ardezie, părți armonioase ale unui falnic întreg, suprapuse în cinci etaje gigantice, se înfățișează ochilor rînd pe rînd și în același timp, laolaltă și fără neregularități, cu nenumăratele detalii ținînd de arta statuară, de sculptură și de cizelare, unindu-se puternic întru liniștita măreție a ansamblului ; vastă simfonie în piatră, ca să spunem așa ; operă uriașă a unui om și a unui popor ; una și complexă, totodată, ca *Iliadele* și *Romanceros*, cărora le este soră ; produs uimitor al dăruirii tuturor forțelor unei epoci, unde pe fiecare piatră se vede țîșnind, într-o sută de feluri, fantezia lucrătorului supusă de geniul artistului ; într-un cuvînt, fel de creație omenească puternică și fecundă, așa cum e creația divină, căreia pare că i-a răpit dublul caracter : varietatea și eternitatea.

Iar ceea ce spunem aici despre fațadă trebuie spus despre întreaga biserică ; și ceea ce spunem despre catedrala din Paris trebuie spus despre toate bisericile creștinității din evul mediu. Toate se leagă în această artă venită de la sine, logică și bine proporționată. A măsura degetul piciorului înseamnă a măsura gigantul.

Să revenim la fațada clădirii, așa cum o mai vedem încă și astăzi cînd mergem pioși să admirăm puternica și grava catedrală Notre-Dame, care înspăimîntă, după spusele cronicarilor săi : *quae mole sua terrorem incutit spectantibus*[1].

Trei lucruri importante îi lipsesc astăzi fațadei acesteia. Mai întîi, scara cu unsprezece trepte care o înălța odinioară deasupra solului ; apoi, șirul de jos al statuilor care ocupau firidele celor trei portaluri, cît și rîndul de sus cu cei douăzeci și opt de regi ai Franței, cei mai străvechi, pornind de la Childebert și pînă la Philippe-August, care împodobeau galeria primului etaj, ținînd în mîini „mărul împărătesc".

Vremea a făcut să dispară scara, înălțînd într-una, irezistibil și lent, nivelul solului din insula Cité. Dar tot făcînd prin acest flux al pavajului Parisului să fie înghițite una cîte una cele unsprezece trepte care sporeau înălțimea maiestuoasă a clădirii, vremea poate că i-a dat bisericii mai mult decît i-a luat, căci ea a răspîndit pe fațadă culoarea întunecată a veacurilor, care face din bătrînețea monumentelor vîrsta frumuseții lor.

Dar cine a dat jos cele două rînduri de statui ? Cine a lăsat firidele goale ? Cine a săpat chiar în mijlocul portalului central ogiva aceasta nouă și fără stil ? Cine a îndrăznit să încadreze acolo searbăda și greoaia ușă de lemn sculptat a lui Ludovic al XV-lea lîngă arabescurile lui Biscornette ? Oamenii, arhitecții, artiștii zilelor noastre.

Iar dacă intrăm în interiorul edificiului, cine l-a răsturnat pe uriașul Sfînt Christophe, la fel de faimos printre statui ca Sala Mare a Palatului Justiției printre săli, ca turla ascuțită din Stras-

---

[1] Care prin masivitaea ei îi umple de spaimă pe privitori (lat.).

bourg printre clopotniţe ? Iar sumedenia de statui în genunchi, în picioare, călări, bărbaţi, femei, copii, regi, episcopi, jandarmi, în piatră, în marmură, în aur, în argint, în aramă şi chiar în ceară, populînd toate spaţiile dintre coloanele navei principale şi ale părţii rezervate clerului, cine le-a măturat atît de brutal ? Nu vremea.

Şi cine a substituit vechiului altar gotic, splendid încărcat cu moaşte şi racle, greoiul sarcofag de marmură cu capete de îngeri şi cu nori, care pare o mostră rătăcită din Val-de-Grâce sau din Domul Invalizilor ? Cine a pecetluit prosteşte greoiul anacronism de piatră în pavajul carlovingian al lui Hércandus ? Oare nu Ludovic al XIV-lea, împlinind dorinţa lui Ludovic al XIII-lea ?

Şi cine a pus recile geamuri albe în locul vitraliilor „bogate în culori" care făceau ca privirea strămoşilor noştri să şovăie între roza marelui portal şi ogivele absidei ? Şi ce-ar spune cel mai neînsemnat cîntăreţ bisericesc din secolul al XVI-lea, văzînd grozava spoială galbenă cu care vandalii noştri arhiepiscopi şi-au mîzgîlit catedrala ? El şi-ar reaminti că aceasta era culoarea cu care călăul însemna clădirile *ticăloşite* ; şi-ar reaminti de palatul Petit-Bourbon, mînjit şi el cu galben din pricina trădării conetabilului, „un galben, la urma urmei, atît de trainic, spune Sauval, şi-atît de straşnic pus, încît un secol şi mai bine n-a putut să-l facă să-şi piardă culoarea". Ar crede că lăcaşul sfînt s-a ticăloşit şi ar fugi din el.

Iar dacă ne urcăm pe catedrală, fără să zăbovim la miile de barbarii de toate felurile, ce-a devenit clopotniţa mică şi încîntătoare aflată la punctul de intersecţie al mijlocului cu aripile catedralei şi care, la fel de firavă şi de îndrăzneaţă

ca și vecina ei turla în formă de săgeată (distrusă și ea) a bisericii Sainte-Chapelle, se înfigea în cer mai sus decît turlele, zveltă, ascuțită, sonoră, ajurată ? Un arhitect de bun gust (1787) a ciuntit-o și a crezut că e de ajuns să mascheze rana, cu un larg plasture de plumb care seamănă cu capacul unei oale.

Astfel a fost tratată minunata artă a evului mediu aproape pretutindeni, și mai ales în Franța. Pe ruina ei se pot desluși trei feluri de răni care o vatămă, toate trei la diferite adîncimi : timpul mai întîi, care a știrbit-o pe nesimțite ici-colo și i-a ruginit peste tot suprafața ; apoi revoluțiile politice și luptele religioase, care, oarbe și mînioase de felul lor, s-au năpustit grămadă asupra ei, i-au sfîșiat bogatul veșmînt de sculpturi și de cizeluri, i-au crăpat ferestrele în formă de roză, i-au spart șiragurile de arabescuri și de figurine, i-au smuls statuile, cînd pentru mitra, cînd pentru coroana lor ; în sfîrșit, modele, din ce în ce mai grotești și mai neghioabe, care, de la anarhicele și splendidele abateri ale *Renașterii*, s-au succedat în decăderea necesară a arhitecturii. Modele au pricinuit mult mai mult rău decît revoluțiile. Ele au tăiat în carne vie, au atacat însăși osatura artei, au retezat, au ciopîrțit, au dezorganizat, au ucis edificiul, atît în formă cît și în simbol, atît în frumusețe cît și în logică. Și apoi, ele au refăcut ; pretenție pe care măcar n-au avut-o nici timpul și nici revoluțiile. Ele și-au croit cu neobrăzare, în numele *bunului gust*, pe rănile arhitecturii gotice, nefericitele lor zorzoane de-o zi, panglicuțele de marmură, pompoanele de metal, o adevărată lepră de ove, de volute, de șiraguri, de draperii, de ghirlande, de franjuri, de flăcări din piatră, de nori din bronz, de amorași do-

lofani, de heruvimi umflați, care încep să roadă fața artei în odaia de rugăciuni a Caterinei de Medicis, și-o fac să moară, două secole mai tîrziu, chinuită și strîmbîndu-se în alcovul doamnei Dubarry.

Așadar, pentru a rezuma punctele de mai sus, trei feluri de distrugeri slujesc astăzi arhitectura gotică. Zbîrciturile și negii de pe pielea ei se datoresc vremii ; loviturile, brutalitățile, vînătăile, fracturile se datoresc revoluțiilor, de la Luther pînă la Mirabeau. Mutilările, schilodirile, dizlocările membrelor, *restaurările* sint datorate muncii grecești, romane și barbare a profesorilor de după Vitruvius și Vignole. Măreața artă produsă de vandali a fost ucisă de academii. La trecerea veacurilor, la revoluțiile care distrug cel puțin cu imparțialitate și măreție a venit să se adauge roiul de arhitecți de școală, brevetați, garantați și cu jurămîntul depus, degradînd cu discernămîntul și alegerea prostului gust, înlocuind dantelele gotice cu frunzulițele lui Ludovic al XV-lea, spre cea mai mare glorie a Parthenonului. E lovitura de copită a măgarului, dată leului în agonie. E stejarul bătrîn care își capătă coroana și care, ca o culme, e înțepat, mușcat, sfîșiat de omizi.

Cît de departe este epoca în care Robert Cenalis, comparînd Notre-Dame de Paris cu faimosul templu al Dianei din Efes, *atît de lăudat de anticii păgîni* și care l-a imortalizat pe Erostrate[1], găsea catedrala galică „mai măiestrită în lungime, lățime, înălțime și structură".

---

[1] Un oarecare locuitor din Efes, care, vrînd să devină celebru, a incendiat templul Dianei, considerat ca una din cele șapte minuni ale lumii. Indignați, locuitorii Efesului au emis un decret ce prevedea pedeapsa cu moartea pentru cel care ar fi rostit numele incendiatorului.

De altfel, Notre-Dame de Paris nu mai e de loc ceea ce s-ar putea numi un monument deplin, definit, clasat. Nu mai e o biserică romanică, și nu e nici o biserică galică. Clădirea aceasta nu constituie un tip anumit. Notre-Dame de Paris nu are, ca abația din Tournus, statura gravă și masivă, bolta rotundă și largă, nuditatea glacială, maiestuoasa simplitate a edificiilor care au ca generator bolta în plin centru. Ea nu e, ca sora ei, catedrala din Bourges, produsul minunat, ușor, multiform, stufos, zburlit, eflorescent al ogivei. E imposibil s-o pui în rîndul anticei familii de biserici sumbre, misterioase, joase și strivite parcă de bolta în plin centru ; aproape egiptiene, în afară de tavan ; toate hieroglifice, toate sacerdotale, toate simbolice ; mai încărcate, în ornamentele lor, de romburi și de zigzaguri decît de flori, de flori decît de animale, de animale decît de oameni ; mai puțin opera arhitectului decît a episcopului ; primă transformare a artei, purtînd din plin amprenta disciplinei teocratice și militare, care prinde rădăcini în secolele III-V și se oprește la Wilhelm Cuceritorul. E imposibil să pui catedrala noastră și în cealaltă familie, a bisericilor înalte, aeriene, bogate în vitralii și sculpturi, ascuțite în forme, îndrăznețe în atitudini ; comunale și burgheze, ca simboluri politice ; libere, capricioase, neînfrînate, ca operă de artă, constituind cea de-a doua transformare a arhitecturii, nu hieroglifică, imuabilă, sacerdotală, ci artistică, progresivă, populară, care începe la reîntoarcerea din cruciade și se termină sub Ludovic al XI-lea. Notre-Dame de Paris nu e de rasă romană pură, ca primele, și nici de rasă arabă pură, ca cele din a doua categorie.

Notre-Dame e o clădire de tranziție. Arhitectul saxon tocmai isprăvea de înălțat primii stîlpi ai bolții, cînd ogiva, atunci sosită din cruciadă, veni să se așeze biruitoare pe largile capiteluri romanice, care nu trebuiau să poarte decît bolți în plin centru. Ogiva, stăpînă de atunci, a construit restul bisericii. Totuși, neexperimentată și timidă la început, ea se lățește, se lărgește, se reține și nu îndrăznește să se lanseze în săgeată și în ogivă lunguiață, cum a făcut mai tîrziu în atîtea catedrale minunate. Ai zice că resimte vecinătatea greilor stîlpi romanici.

De altfel, edificiile acestea ale tranziției de la romanic la gotic sînt la fel de prețioase pentru studiu ca și tipurile pure și exprimă o nuanță a artei care ar fi pierdută fără ele. Le-am putea socoti deci grefa ogivei pe bolta în plin centru.

Notre-Dame de Paris e, îndeosebi, un curios eșantion al acestei varietăți. Fiecare față, fiecare piatră a venerabilului monument este o pagină nu numai de istorie a țării, ci chiar de istorie a științei și a artei. Astfel, ca să dăm numai amănuntele principale, pe cînd mica Poartă Roșie atinge aproape limitele gingășiei gotice din secolul al XV-lea, stîlpii dinlăuntrul catedralei, prin volumul și gravitatea lor, duc înapoi pînă la abația carlovingiană din Saint-Germain-des-Prés. Între poarta aceasta și stîlpi ai zice că sînt șase veacuri. Pînă și hermeticii găsesc în simbolurile marelui portal rezumatul satisfăcător al științei lor, biserica Saint-Jacques-de-la-Boucherie fiindu-le un hieroglif atît de complet. Astfel, abația romanică, biserica filozofală, arta gotică, arta saxonă, greul stîlp rotund care amintește de Grigore al VII-lea, simbolismul ermetic prin care Nicolas Flamel îl anunța pe Luther, unitatea papală, schisma, Saint-

Germain-des-Prés, Saint-Jacques-de-la-Boucherie, toate sînt contopite, combinate, amalgamate în Notre-Dame. Biserica aceasta centrală și generatoare este un fel de himeră printre vechile biserici ale Parisului ; ea are de la una capul, de la alta membrele, de la alta crupa ; cîte ceva din toate.

Repetăm, construcțiile acestea hibride sînt interesante pentru artist, pentru amatorul de antichități, pentru istoric. Ele fac să se simtă în ce măsură arhitectura e primordială prin faptul că ea demonstrează ceea ce demonstrează și vestigiile ciclopice, și piramidele egiptene, și giganticele pagode indiene, și anume că marile ei produse sînt mai puțin opere individuale decît opere sociale ; că ele sînt mai degrabă născute din durerile facerii ale unor popoare decît din sclipirea unor oameni de geniu ; că ele sînt moștenirea pe care o lasă o națiune ; că ele sînt straturile pe care le depun veacurile ; că ele sînt reziduurile evaporărilor succesive ale societății umane ; într-un cuvînt, că ele sînt niște specii de formații. Fiecare val al vremii își depune deasupra aluviunile, fiecare neam își depune stratul peste monument, fiecare ins își aduce piatra lui. Așa fac castorii, așa fac albinele, așa fac oamenii. Marele simbol al arhitecturii, turnul Babel, e un stup.

Marile clădiri, ca și munții cei mari, sînt opera veacurilor. Adesea, arta se transformă înainte ca ele să fie terminate : *pendent opera interrupta ;* și atunci sînt continuate în liniște după canoanele artei transformate. Arta nouă ia monumentul de unde îl găsește, se încrustează în el și-l asimilează, îl dezvoltă după fantezia ei și-l isprăvește dacă poate. Lucrul se înfăptuiește fără tulburare, fără cazně, fără reacție, după o lege firească și

liniştită. E o grefă care survine, o sevă care circulă, o vegetaţie care prinde iar vlagă. Sigur, în sudurile acestea succesive ale mai multor arte, la mai multe nivele pe un acelaşi monument, e material pentru multe tomuri groase şi, adeseori, pentru istoria universală a omenirii. Omul, artistul, individul dispar ca atare de pe aceşti uriaşi coloşi, fără să lase numele autorului ; în ele, inteligenţa umană se rezumă şi se totalizează. Arhitect e timpul, zidar e poporul.

Dacă am ţine seama aici numai de arhitectura europeană creştină, soră mai mică a marilor arte de a zidi ale Orientului, ea ni s-ar înfăţişa ca o imensă formaţie împărţită în trei zone bine distincte care se suprapun : zona romanică, zona gotică, zona Renaşterii, pe care am numi-o bucuroşi greco-romană. Stratul romanic, cel mai vechi şi mai profund dintre ele, e ocupat de bolta în plin centru, care reapare, susţinută de coloana greacă, în stratul modern şi superior al Renaşterii. Ogiva e la mijloc. Clădirile care aparţin exclusiv unuia din aceste trei straturi sînt perfect distincte, unitare şi complete. Aşa sînt abaţia de la Junieges, catedrala din Reims şi Sainte-Croix din Orléans. Dar cele trei zone se amestecă şi se contopesc la margini, aidoma culorilor în spectrul solar. De aici, monumentele complexe, edificiile de nuanţă şi de tranziţie. Unul e romanic la bază, gotic la mijloc, greco-roman la vîrf. Asta, fiindcă au trebuit şase sute de ani ca să fie clădit. O asemenea varietate e rară. Turnul cel Mare din Etampes e o dovadă. Dar monumentele de două formaţii sînt mai dese. Aşa e Notre-Dame de Paris, edificiu ogival, înfipt prin primii săi stîlpi în zona romanică, în care sînt afundate portalul Saint-Denis şi nava bisericii Saint-Germain-des-Prés. Aşa e

fermecătoarea sală capitulară semigotică de la Bocherville, căreia stratul romanic îi vine pînă la jumătatea trunchiului. Așa e catedrala din Rouen, care ar fi pe de-a-ntregul gotică, dacă nu și-ar scălda extremitatea săgeții centrale în zona Renașterii.

Altminteri, toate aceste nuanțe, toate aceste deosebiri nu ating decît suprafața edificiilor. Arta e cea care și-a schimbat pielea. Structura însăși a bisericii creștine nu e atacată. Găsim totdeauna același schelet interior, aceeași rînduire logică a părților. Oricare ar fi învelișul sculptat și brodat al unei catedrale, vom regăsi totdeauna sub el, cel puțin în stare de germene și de rudiment, bazilica romană. Ea se dezvoltă veșnic pe sol, după o aceeași lege. Vom găsi totdeauna neschimbatele două nave care se întretaie în cruce și a căror extremitate superioară, rotunjită în absidă, formează partea rezervată clerului ; vom găsi totdeauna părți laterale pentru procesiunile interioare, pentru capele, un fel de locuri de plimbare în care nava principală se desface printre șiruri de coloane. Acestea fiind stabilite, numărul capelelor, al portalurilor, al clopotnițelor, al extremităților ascuțite se modifică la infinit, după fantezia secolului, a poporului, a artei. Odată prevăzută și asigurată slujba religioasă, arhitectura face cum crede ea că e mai bine. Statui, vitralii, ferestre în formă de roză, arabescuri, dantelării, capiteluri, basoreliefuri sînt combinate de ea după logaritmul care îi convine. De aici, prodigioasa varietate exterioară a acestor edificii, la baza cărora sălășluiește atîta ordine și unitate. Trunchiul arborelui e imuabil, vegetația e capricioasă.

II

PARISUL VĂZUT DE SUS

Am încercat să reparăm, pentru cititor, admirabila biserică Notre-Dame de Paris. Am indicat sumar cea mai mare parte a frumuseţilor pe care le avea în secolul al XV-lea şi care îi lipsesc astăzi ; dar am omis-o pe cea mai importantă dintre ele, adică priveliştea Parisului văzută atunci de la înălţimea turlelor sale.

După ce bîjbîiai în bezna spiralei care străpunge perpendicular zidul gros al clopotniţelor, şi cînd te pomeneai pe neaşteptate pe una din cele două platforme înalte, scăldate în lumină şi aer, priveliştea ce ţi se desfăşura în faţa ochilor din toate părţile o dată era într-adevăr frumoasă ; un spectacol *sui generis*, despre care îşi pot face lesne o idee aceia dintre cititorii noştri care au avut fericirea să vadă un oraş gotic întreg, complet, omogen, aşa cum au mai rămas cîteva, ca Nürembergul în Bavaria sau Vitoria în Spania ; sau chiar unele eşantioane mai mici, numai dacă sînt bine păstrate, ca Vitré în Bretagne sau Nordhausen în Prusia.

Parisul de acum trei sute cincizeci de ani, Parisul secolului al XV-lea, era încă de pe atunci un oraş imens. Noi, parizienii, ne înşelăm de obicei în privinţa terenului pe care credem că l-a cîştigat de atunci. De pe vremea lui Ludovic al XI-lea, Parisul a crescut chiar cu ceva mai mult de o treime. Fireşte, oraşul a pierdut mai mult ca frumuseţe decît a cîştigat ca mărime.

După cum se ştie, Parisul s-a născut în vechea insulă a Cetăţii, în aşa-numita Cité, care are

forma unui leagăn. Plaja acestei insule i-a fost prima incintă. Sena i-a fost primul șanț de apărare. Vreme de multe veacuri Parisul a rămas o insulă cu două poduri, unul la nord, altul la miazăzi, și cu două capete de pod, care îi erau totodată și porți, și fortărețe : Grand-Châtelet (Marea Fortăreață), pe malul drept, și Petit-Châtelet (Mica Fortăreață) pe malul stîng. Apoi, încă de pe vremea primei dinastii, simțindu-se prea strîmtorat în insulă și nemaiputînd să se miște în ea, Parisul trecu peste apă. Atunci, dincolo de Grand, dincolo de Petit-Châtelet, începu să taie cîmpia, pe ambele maluri ale Senei, un prim brîu de ziduri și de turnuri. În secolul trecut mai rămăseseră cîteva urme din vechea incintă ; astăzi n-a mai rămas decît amintirea ei și, ici-colo, cîte o tradiție ca Poarta Baudets sau Baudoyer, *Poarta Bagauda*. Încetul cu încetul, valul de case, împins mereu din inima orașului în afară, se revarsă, roade, strică și șterge întăritura de ziduri. Philippe-Auguste îi face un nou dig. El închide Parisul într-un lanț circular de turnuri mari, înalte și solide. Timp de peste un secol, casele se înghesuie, se adună și-și înalță nivelul în acest bazin, ca apa într-un rezervor. Ele încep să devină adînci, pun etaje peste etaje, se urcă unele peste altele, țîșnesc în sus ca o sevă comprimată și se luptă, care mai de care, să-și scoată capul pe deasupra celor din vecinătate, ca să aibă un pic de aer. Ulița se adîncește și se îngustează din ce în ce ; orice loc gol se umple pînă la refuz și dispare. Casele sar, în sfîrșit, pe deasupra zidului lui Philippe-Auguste și se împrăștie voioase pe cîmpie, fără nici o ordine și strîmb, ca niște evadați. Acolo, ele se așază temeinic, își croiesc grădini în cîmp și stau la largul lor. Începînd de la 1367 periferia orașului, foburgul, se lățește atîta, încît e

necesară o nouă întăritură de ziduri, mai ales pe malul drept. Carol al V-lea o zidește. Dar un oraș ca Parisul e în continuă revărsare. Numai asemenea orașe devin capitale. Ele sînt niște pîlnii la care duc toate povîrnișurile geografice, politice, morale și intelectuale ale unei țări, toate pantele naturale ale unui popor; niște fîntîni ale civilizației, ca să zicem așa, dar și niște canale în care negoț, industrie, inteligență, populație, tot ce e sevă, tot ce e viață, tot ce e suflet într-o națiune se filtrează și se adună neîncetat, picătură cu picătură, veac cu veac. Incinta lui Carol al V-lea are deci soarta incintei lui Philippe-Auguste. De la sfîrșitul secolului al XV-lea, ea e trecută, depășită, și foburgul aleargă mai departe. În secolul al XVI-lea, ea pare că dă înapoi văzînd cu ochii și se înfundă din ce în ce mai mult în vechiul oraș, căci un nou oraș a și început să se îndesească în afară. Astfel, începînd din secolul al XV-lea, ca să ne oprim aici, Parisul își uzase cele trei cercuri concentrice de ziduri, care, pe vremea lui Iulian Apostatul, se aflau, ca să zicem așa, în germene în Grand-Châtelet și Petit-Châtelet. Puternicul oraș făcuse să-i crape rînd pe rînd cele patru brîuri de ziduri, ca un copil care crește și-i plesnesc hainele de anul trecut. Sub Ludovic al XI-lea se mai vedeau pe alocuri, străpungînd această mare de case, cîteva grupuri de turnuri în ruină ale vechilor întărituri, ca niște vîrfuri de coline cînd se revarsă apele, ca niște șiraguri de insule ale vechiului Paris, înecat sub noul oraș.

De atunci, Parisul s-a mai transformat încă, din nenorocire pentru ochii noștri; dar n-a trecut decît peste o întăritură în plus, aceea a lui Ludovic al XV-lea, un zid păcătos, de noroi și scuipat,

vrednic de regele care l-a clădit, vrednic de poetul care l-a cîntat :

Le mur murant Paris rend Paris murmurant[1].

În secolul al XV-lea, Parisul era încă împărțit în trei orașe cu totul distincte și separate, fiecare cu fizionomia, specialitatea, moravurile, datinile, privilegiile și istoria lui : Cetatea (la Cité), Universitatea și Orașul. Cetatea, care ocupa insula, era cea mai veche, cea mai mică, și mamă a celorlalte două, înghesuită între ele, fie-ne iertată comparația, ca o bătrînică măruntă între două fete înalte și frumoase. Universitatea acoperea malul stîng al Senei, de la Tournelle pînă la Turnul Nesle, puncte care corespund în Parisul de astăzi : unul cu Hala de vinuri, altul cu Monetăria. Incinta ei scobea destul de adînc cîmpia în care Iulian își clădise termele. Colina Sainte-Geneviève se afla cuprinsă în ea. Punctul culminant al acestei curbe de ziduri era Poarta Papală, adică aproximativ actualul loc al Panteonului. Orașul (la Ville), care constituia cea mai mare dintre cele trei bucăți ale Parisului, stăpînea malul drept. Cheiul său, rupt odinioară sau întrerupt în mai multe locuri, mergea de-a lungul Senei, de la Turnul Billy la Turnul du Bois, adică din locul unde se află astăzi le Grenier d'Abondance pînă la locul unde sînt astăzi Tuileriile. Cele patru puncte în care Sena tăia incinta capitalei, la Tournelle și Turnul Nesle, pe stînga, Turnul Billy și Turnul du Bois pe dreapta, erau numite îndeobște *cele patru turnuri ale Parisului.* Orașul pătrundea în cîmpie și mai adînc decît Universitatea. Punctul

---

[1] Joc de cuvinte care s-ar traduce prin : „Zidul împrejmuind Parisul face Parisul să murmure".

culminant al întăriturii Orașului (cea a lui Carol al V-lea) se afla la porțile Saint-Denis și Saint-Martin, a căror amplasare nu s-a schimbat.

După cum am spus, fiecare dintre cele trei mari împărțiri ale Parisului era un oraș, dar un oraș prea special ca să fie complet, un oraș care nu se putea lipsi de celelalte două. De aceea, înfățișarea lor era cu totul deosebită. În Cité abundau bisericile, în Oraș palatele, în Universitate colegiile. Lăsînd la o parte aici caracteristicile mai puțin importante ale vechiului Paris și toanele urbanismului, vom spune, dintr-un punct de vedere general și neluînd decît ansamblul și masele din haosul jurisdicțiilor comunale, că insula aparținea episcopului, malul drept starostelui negustorilor, malul stîng rectorului. Domnul prévôt al Parisului, ofițer regal și nu municipal, era mai mare peste toți. Cité-ul avea catedrala Notre-Dame, Orașul avea Luvrul și Primăria, Universitatea avea Sorbona. Orașul avea Halele, Cité-ul avea spitalul Hôtel-Dieu, Universitatea avea promenada Pré-aux-Clercs (Pajiștea Clericilor). Delictul săvîrșit de studenți pe malul stîng, în Pré-aux-Clercs al lor, era judecat în insulă, la Palatul Justiției, și pedepsit pe malul drept, la Montfauçon. Asta, dacă nu cumva intervenea rectorul, simțind că Universitatea e puternică și regele e slab ; căci studenții se bucurau de privilegiul de a fi spînzurați pe teritoriul lor.

(Cele mai multe dintre privilegiile acestea — și, în treacăt fie spus — existau și altele mai bune — fuseseră smulse regilor prin răscoale și răzvrătiri. Acesta e drumul dintotdeauna. Regele nu dă decît atunci cînd poporul îi smulge. Există o veche chartă care, în mod naiv, referindu-se la fidelitate, spune același lucru : *Civibus fidelitas in*

reges, quae tamen aliquoties seditionibus interrupta, multa peperit privilegia [1].)

În secolul al XV-lea, Sena scălda cinci insule în incinta Parisului : insula Louviers, unde se găseau pe atunci copaci, iar acum nu e decît lemn ; insula Vacilor și insula Notre-Dame, amîndouă pustii, în afară de cîteva cocioabe, amîndouă fiefuri ale episcopului (în secolul XVII, din aceste două insule s-a făcut una singură, care a fost clădită și căreia noi îi spunem insula Saint-Louis) ; în sfîrșit, Cité, și în vîrful ei insulița Podarul Vacilor, care s-a prăbușit mai apoi sub umplutura de pămînt a Podului Nou (Pont-Neuf). Insula Cité avea pe atunci cinci poduri ; trei la dreapta, Podul Notre-Dame și Pont-au-Change (Podul Zarafilor), din piatră, Pont-aux-Meuniers (Podul Morarilor) din lemn ; două la stînga : Podul Mic (Petit-Pont), din piatră, și Podul Sfîntul Mihail (Pont-Saint-Michel), din lemn : toate pline de case. Universitatea avea șase porți clădite de Philippe-Auguste : acestea erau, începînd de la Tournelle, Poarta Saint-Victor, Poarta Bordelle, Poarta Papală, Poarta Saint-Jacques, Poarta Saint-Michel, Poarta Saint-Germain. Orașul avea șase porți clădite de Carol al V-lea ; acestea erau, pornind de la Turnul Billy, Poarta Saint-Antoine, Poarta Templului, Poarta Saint-Martin, Poarta Saint-Denis, Poarta Montmartre, Poarta Saint-Honoré. Toate aceste porți erau solide, dar și frumoase, căci frumusețea nu vatămă puterea. Un șanț lat și adînc, cu apă vijelioasă la vremea inundațiilor de iarnă, spăla picioarele zidurilor de jur împrejurul Parisului ; Sena îi procura apa. Noaptea, porțile erau închise, fluviul era barat la

[1] Fidelitatea cetățenilor față de regi, deși cîteodată întreruptă de răzmerițe, a dobîndit multe privilegii (lat.).

cele două capete ale orașului cu lanțuri groase de fier, și Parisul dormea liniștit.

Văzute de sus, aceste trei burguri, Cité, Universitatea și Orașul, înfățișau fiecare o împletitură încîlcită, formată din ulițe neobișnuit de întortocheate. Totuși se putea recunoaște de la prima ochire că toate trei fragmentele de oraș alcătuiau un singur trup. Se vedeau îndată două străzi lungi și paralele, fără întreruperi, fără abateri, aproape în linie dreaptă, străbătînd, amîndouă, cele trei orașe de la un capăt la altul, de la sud spre nord, perpendiculare pe Sena, legîndu-le, amestecîndu-le, turnînd, vărsînd, pritocind neîncetat locuitorii dintre zidurile unuia între zidurile altuia și făcînd din trei orașe unul singur. Prima din aceste străzi, mergînd de la Poarta Saint-Jacques la Poarta Saint-Martin, se numea strada Saint-Jacques în Universitate, strada Juiverie în Cité, strada Saint-Martin în Oraș; și trecea apa de două ori, sub numele de Petit-Pont și de Podul Notre-Dame. A doua, care se numea strada Harpei pe malul stîng, strada Dogăriei în insulă, strada Saint-Denis pe malul drept, Pont-Saint-Michel pe un braț al Senei, Pont-au-Change pe celălalt braț, mergea de la Poarta Saint-Michel în Universitate, la Poarta Saint-Denis în Oraș. Altminteri, sub atîtea nume diferite, ele erau tot numai două străzi, dar cele două străzi-mame, cele două străzi generatoare, cele două artere ale Parisului. Toate celelalte vene ale triplului oraș se adăpau sau se deșertau în ele.

Independent de aceste două străzi principale, diametrale, străpungînd Parisul dintr-o parte în alta în lărgime, comune întregii capitale, Orașul și Universitatea își mai avea fiecare marea stradă principală, care mergea în sensul lungimii lor,

paralel cu Sena și, trecînd, tăia în unghi drept cele două străzi *arteriale*. Astfel, în Oraș, strada principală cobora în linie dreaptă de la Poarta Saint-Antoine la Poarta Saint-Honoré ; în Universitate, de la Poarta Saint-Victor la Poarta Saint-Germain. Aceste două mari căi, încrucișate cu cele două de mai înainte, formau urzeala pe care stătea, legată și strînsă în toate direcțiile, rețeaua labirintică a ulițelor Parisului. În afară de ele, la o cercetare mai atentă deslușeai, în desenul încîlcit al acestei rețele, ca două jerbe lărgite, una în Universitate, cealaltă în Oraș, două mănunchiuri de străzi mari care mergeau deschizîndu-se de la poduri la porți. Ceva din planul acesta geometric mai există încă și astăzi.

Și acum, ce aspect avea ansamblul acesta, văzut de la înălțimea turlelor catedralei Notre-Dame, în 1482 ? Iată ce vom încerca să arătăm.

Privitorul care ajungea sus gîfîind era mai întîi orbit de mulțimea acoperișurilor, a hornurilor, a ulițelor, a podurilor, a piețelor, a săgeților, a clopotnițelor. Toate îți izbeau ochii dintr-o dată, crestele tăiate ale caselor, acoperișurile ascuțite, foișoarele suspendate pe colțurile zidurilor, piramida de piatră din secolul al XI-lea, obeliscul de ardezie din secolul al XV-lea, turla rotundă și golașă a turnului mare, turla pătrată și dantelată a bisericii, senzația de mare, mic, masiv, aerian. Privirea se pierdea multă vreme, cît putea mai adînc, în acest labirint, unde nu exista nimic care să nu-și aibă originalitatea, rațiunea, geniul, frumusețea sa, nimic care să nu fie datorat artei, începînd cu cea mai neînsemnată căsuță, cu fațada ei pictată și sculptată, cu lemnăria ei exterioară, cu intrarea ei boltită, cu etajele ei ieșite în afară,

și pînă la regescul Luvru, care avea atunci o colonadă de turnuri. Dar iată principalele grupuri pe care le deslușeai cînd ochii începeau să ți se deprindă.

Mai întîi Cité. Insula Cité, cum spune Sauval, în al cărui stil confuz se găsesc uneori și fraze frumoase, *insula Cité e făcută ca o navă mare, împotmolită și înțepenită pe firul apei, spre mijlocul Senei.* Am explicat mai adineauri că în secolul al XV-lea nava aceasta era legată de cele două maluri ale fluviului prin cinci poduri. Forma de corabie îi izbise și pe scribii heraldici ; căci de la ea, și nu de la asediul normanzilor, se trage, după Favyn și Pasquier, nava zugrăvită pe vechea stemă a Parisului. Pentru cine știe să-l descifreze, blazonul e o algebră, blazonul e o limbă. Întreaga istorie a celei de-a doua jumătăți a evului mediu e scrisă pe blazon, după cum prima jumătate e scrisă în simbolismul bisericilor romanice. Acestea sînt hieroglifele feudalismului, după cele ale teocrației.

Așadar, întîi se înfățișa Cité-ul, cu pupa spre răsărit și cu prova spre apus. Întors spre provă, aveai în față o turmă nenumărată de vechi acoperișuri, peste care se rotunjea, largă și plumbuită, partea dinapoi a Sfintei Capele, asemenea spinării unui elefant, cu turla așezată deasupra. Doar că aici turla era săgeata cea mai îndrăzneață, cea mai lucrată, cea mai meșteșugită, cea mai mărunțită dintre cele prin al căror con de dantelă s-a văzut vreodată cerul. Peste drum de Notre-Dame, în imediata apropiere, trei străzi se revărsau în piața din fața catedralei, o piață frumoasă, cu case vechi. Pe partea de miazăzi a pieței acesteia se pleca fațada zbîrcită și posacă a spitalului Hôtel-Dieu, cu un acoperiș ce părea plin de bube, puroi

și negi. Apoi, la dreapta, la stînga, la răsărit, la apus, în incinta atît de îngustă totuși a Cité-ului, se înălțau clopotnițele a douăzeci și una de biserici din toate timpurile, de toate formele, de toate mărimile, de la scunda și găunoasa campanulă romanică a bisericii Saint-Denis-du-Pas, *carcer Glaucini*, pînă la acele fine ale bisericilor Saint-Pierre-aux-Boeufs și Saint-Landry. În dosul catedralei Notre-Dame se întindea, spre nord, mînăstirea cu galeriile ei gotice, spre sud, palatul semiromanic al episcopului, la răsărit, vîrful pustiu al Terenului. În îngrămădirea aceasta de case, ochiul mai deslușea, după înaltele tiare de piatră ajurată care încununau pe atunci, chiar pe acoperiș, ferestrele cele mai de sus ale clădirilor, palatul dăruit de Oraș, sub Carol al VI-lea, lui Juvénal des Ursins ; ceva mai încolo, barăcile gudronate ale Tîrgului Palus (Marché-Palus) ; altundeva, absida nouă a bisericii Saint Germain-le-Vieux, prelungită în 1458 cu un capăt al străzii Fierarilor ; și apoi, din loc în loc, cîte o răspîntie mișunînd de oameni, cîte un stîlp al infamiei ridicat la vreun colț de stradă, cîte o frumoasă porțiune din pavajul lui Philippe-Auguste, cu minunate dale în dungi, așternute în mijlocul drumului pentru copitele cailor și atît de prost înlocuite în secolul al XVI-lea cu nefericitul strat de pietriș zis *pavaj al Ligii* ; apoi o curte interioară pustie, cu unul din diafanele turnuri ale scării cum se făceau în secolul al XV-lea și cum se mai poate încă vedea unul pe strada Bourdonnais. În sfîrșit, la dreapta Sfintei Capele, spre apus, Palatul Justiției își ațintea pe malul apei grupul de turle. Copacii înalți ai grădinilor regelui, care acopereau capătul răsăritean al Cité-ului, mascau ostrovul Podarului. Cît despre fluviu, de la înălțimea turlelor catedralei Notre-Dame, nu-l vedeai pe nici una din cele două

părți ale Cité-ului. Sena dispărea sub poduri, podurile dispăreau sub case.

Și cînd treceai de podurile acestea, ale căror acoperișuri băteau în verde, mucegăite pretimpuriu de aburii fluviului, dacă îți îndreptai privirea spre stînga, spre Universitate, prima clădire care te izbea era un snop îndesat și stufos de turle, Petît-Châtelet, a cărui intrare boltită, larg deschisă, înghițea capătul Petit-Pont-ului ; apoi, dacă străbăteai cu privirea rîul, de la răsărit spre apus, de la Tournelle la Turnul Nesle, vedeai un lung șirag de case cu grinzi sculptate, cu geamuri colorate, cu fiecare etaj ieșit în afară deasupra pavajului ; vedeai un interminabil zigzag de creste ale acoperișurilor caselor înstărite, tăiat adesea de capătul unei străzi și, din cînd în cînd, tăiat, de asemenea, de fața sau de cotul vreunei mari clădiri de piatră, întinzîndu-și în voie curțile și grădinile, aripile și grupurile de locuințe, prin sumedenia de case strînse și înghesuite, ca un mare senior într-o gloată de oameni de rînd. Pe chei se aflau cinci sau șase clădiri de acest fel, de la locuința familiei de Lorraine, care împărțea cu bernardinii marele teren îngrădit de la Tournelle, și pînă la palatul familiei Nesle, al cărui turn principal mărginea Parisul și ale cărui acoperișuri țuguiate erau în stare, timp de trei luni pe an, să scobească cu triunghiurile lor negre discul roșu al soarelui în amurg.

De altfel, partea aceasta a Senei era cea mai puțin negustorească dintre amîndouă, aici studenții făceau mai mult zgomot și erau mai numeroși decît meseriașii, iar cheiul propriu-zis nu exista decît de la Pont-Saint-Michel pînă la Turnul Nesle. Restul malului Senei era cînd un prundiș gol, ca dincolo de bernardini, cînd o îngră-

mădire de case cu talpa în apă, ca între cele două poduri. Acolo spălătoresele făceau mare zarvă, strigau, vorbeau, cîntau din zori și pînă seara de-a lungul malului și-și băteau cu putere rufele, ca și în zilele noastre. Priveliștea aceasta e una dintre cele mai vesele din Paris.

Universitatea părea croită dintr-o singură bucată. De la un capăt la altul, ea forma un grup omogen și compact. Nenumăratele acoperișuri, dese, colțuroase, lipite unele de altele, compuse aproape toate din același element geometric, ofereau, văzute de sus, aspectul cristalizării unei aceleiași substanțe. Linia capricioasă a străzilor tăia grupul de case în porțiuni destul de echilibrate. Cele patruzeci și două de colegii erau risipite destul de egal și aflai, mai pretutindeni, cîte unul din ele ; coamele variate și plăcute ale acestor frumoase clădiri erau făurite cu aceeași artă ca și acoperișurile obișnuite, pe care le depășeau, și nu însemnau, la urma urmei, decît ridicarea la pătrat sau la cub a unei aceleiași figuri geometrice. Ele complicau deci ansamblul fără să-l tulbure, îl completau fără să-l încarce. Geometria e o armonie. Ici-colo, cîteva palate frumoase formau și ele minunate reliefuri peste podurile pitorești ale clădirilor de pe malul stîng : palatul de Nevers, de Rome, de Reims, astăzi dispărute ; palatul Cluny, care mai dăinuiește încă, spre consolarea artistului, și căruia acum cîțiva ani i s-a luat atît de prostește coroana de pe turn. Lîngă Cluny, palatul acela roman, cu frumoase bolți arcuite, erau Termele lui Iulian. Mai existau, de asemenea, și multe abații de o frumusețe mai cucernică, de o măreție mai gravă decît a palatelor, dar la fel de frumoase, la fel de mari. Mai întîi atrăgea privirile cea a bernardinilor, cu trei clopotnițe ;

apoi Sainte-Geneviève, a cărei turlă pătrată, existentă încă, face ca restul să fie atît de regretat ; Sorbona, jumătate colegiu, jumătate mînăstire, din care mai dăinuiește încă o navă atît de admirabilă, frumoasa mînăstire în formă de patrulater a mathurinilor ; vecina ei, mînăstirea Saint-Benoît, între ale cărei ziduri s-a avut timp să se înjghebeze un teatru între a șaptea și a opta ediție a acestei cărți ; mînăstirea cordelierilor, cu cele trei uriașe creste ale ei, puse una peste alta; mînăstirea augustinilor, al cărei ac grațios forma, după Turnul Nesle, a doua dantelărie din această parte a Parisului, pornind dinspre apus. Colegiile, care sînt de fapt verigi de legătură între mînăstire și lume, țineau, în seria monumentelor, media între palate și abații : cu o severitate plină de eleganță, cu o sculptură mai puțin veselă decît a palatelor, cu o arhitectură mai puțin gravă decît a abațiilor. Din nefericire nu ne-a mai rămas aproape nimic din monumentele acestea în care arta gotică întretăia cu atîta precizie bogăția și economia. Bisericile (care erau numeroase și splendide în Universitate și se eșalonau și ele în toate epocile arhitecturii, de la bolțile semicirculare ale lui Saint-Julien pînă la ogivele lui Saint-Severin), bisericile dominau totul și, ca o armonie în plus în mănunchiul de armonii, străpungeau clipă de clipă silueta multiplă a crestelor clădirilor cu turle în formă de săgeți, cu clopotnițe ajurate, cu ace zvelte, a căror linie era și ea o minunată exagerare a unghiului ascuțit al acoperișurilor.

Solul Universității era deluros. Colina Sainte-Geneviève forma la sud-est o movilă enormă, și merita să vezi de sus, de pe Notre-Dame, mulțimea ulițelor înguste și întortocheate *(astăzi țara*

latină), ciorchinii de case risipiți în toate sensurile, începînd din creștetul movilei și năpustindu-se în dezordine și aproape perpendicular pe pantele ei pînă la malul Senei, unele părînd că se prăbușesc, altele că se cațără, toate că se țin unele de altele. Un flux continuu de mii de puncte negre care se încrucișau pe pavaj făcea ca toate să-ți joace în fața ochilor : așa arăta mulțimea locuitorilor, văzută de sus și departe.

În sfîrșit, în intervalele dintre aceste acoperișuri, săgeți, accidente ale nenumăratelor clădiri care îndoiau, răsuceau și dantelau într-un fel atît de ciudat linia limită a Universității, se zărea din loc în loc un rest de zid acoperit cu mușchi, un turn gros și rotund, o poartă de oraș crenelată închipuind locul fortăreței : era incinta lui Philippe-Auguște. Dincolo de ea înverzeau pajiștile, dincolo de ea alergau drumurile, în lungul cărora se mai tîrau cîteva case de foburg, cu atît mai rare, cu cît se depărtau mai mult. Cîteva din foburgurile acestea aveau oarecare importanță. Așa era, mai întîi, pornind de la Tournelle, burgul Saint-Victor, cu podul dintr-o arcadă peste Bièvre, cu abația unde se putea citi epitaful lui Ludovic cel Gros, *epitaphium Ludovici Grossi,* și cu biserica a cărei turlă octogonală în formă de săgeată era flancată de patru clopotnițe mici datînd din secolul al XI-lea (se mai poate vedea una asemănătoare la Etampes ; ea n-a fost încă doborîtă) ; apoi burgul Saint-Marceau, care avea încă pe atunci trei biserici și o mînăstire. Apoi, lăsînd la stînga moara Gobelins cu cele patru ziduri albe ale ei, dădeai de foburgul Saint-Jacques cu frumoasa cruce sculptată de la răspîntie, cu biserica Saint-Jacques-du-Haut-Pas, pe-atunci gotică, ascuțită și încîntătoare, Saint-Magloire, frumoasă

biserică din secolul al XIV-lea, preschimbată de Napoleon în pod pentru fîn, și Notre-Dame des Champs, unde se aflau mozaicuri bizantine. În sfîrșit după ce lăsa în plin cîmp mînăstirea chartrezilor (clădire bogată, contemporană cu Palatul Justiției, împrejmuită de grădinițe compartimentate), după ce trecea peste ruinele rău famate ale lui Vauvert, ochiul întîlnea, spre apus, cele trei turle romanice de la Saint-Germain-des-Prés. Burgul Saint-Germain, comună mare încă de pe atunci, cuprindea cincisprezece sau douăzeci de ulițe în dosul bisericii. Clopotnița ascuțită de la Saint-Sulpice marca unul din colțurile burgului; alături se deslușea incinta dreptunghiulară a tîrgului Saint-Germain, pe locul unde astăzi se află piața; apoi stîlpul infamiei pentru cei osîndiți de abate, un foișor rotund și plăcut la vedere, acoperit bine cu un con de plumb. Mai încolo se afla țiglăria și strada Cuptorului, care ducea la cuptorul public de pîine, și moara, pe colina ei, și spitalul de leproși, o căsuță izolată și prost văzută. Dar ceea ce atrăgea mai ales privirea și-o fixa multă vreme era abația însăși. Nici vorbă că mînăstirea, măreață și ca biserică, și ca seniorie, palatul abațial în care episcopii de Paris se socoteau fericiți dacă dormeau o noapte, sala de mese căreia arhitectul îi dăduse aerul, frumusețea și splendida fereastră în formă de roză a unei catedrale, eleganta capelă a Fecioarei, dormitorul monumental, grădinile întinse, grilajul cu țepi, podul care se ridica și se cobora la intrare, șirul de creneluri care se profila pe verdeața cîmpiei împrejmuitoare, curțile în care străluceau militari laolaltă cu clerici în veșminte aurii, totul grupat și adunat în jurul celor trei turle înalte în formă de săgeată, cu boltă în plin centru, so-

lid așezate pe o absidă gotică, alcătuiau o măreață siluetă la orizont.

Cînd, în sfîrșit, după ce priveai îndelung Universitatea, te întorceai spre malul drept, spre Oraș, priveliștea își schimba brusc caracterul. Într-adevăr, Orașul, cu mult mai mare decît Universitatea, era și mai puțin unitar. La prima vedere ți se părea împărțit în mai multe secțiuni mari și ciudat de distincte. Mai întîi, spre răsărit, în partea aceea a Orașului care își trage și astăzi numele de la mlaștina în care Camulogène l-a înnămolit pe Cezar, se afla o îngrămădeală de palate. Îngrămădeala aceasta ajungea pînă la malul Senei. Patru palate aproape lipite unul de altul, Jouy, Sens, Barbeau și locuința Reginei, își oglindeau în Sena acoperișurile de ardezie tăiate de turle zvelte. Cele patru clădiri umpleau spațiul dintre strada Nonaindières și abația celestinilor, a cărei turlă reliefa grațios linia acoperișurilor și a crenelurilor. Cele cîteva cocioabe verzui, plecate spre apă în fața clădirilor somptuoase, nu te împiedicau să le vezi frumoasele unghiuri ale fațadelor, ferestrele largi și pătrate, cu pervazuri de piatră, intrările boltite în ogivă, încărcate cu statui, liniile foarte drepte ale zidurilor totdeauna tăiate precis, și toate acele încîntătoare jocuri de arhitectură care fac ca arta gotică să pară că-și reîncepe, cu fiecare monument, combinările. Înapoia palatelor se întindea, în toate direcțiile, cînd despicată, împrejmuită cu palisade și crenelată ca o fortăreață, cînd acoperită de copaci înalți, ca o mînăstire, incinta imensă și multiformă a miraculosului palat Saint-Pol, unde regele Franței avea loc să adăpostească cît se poate de bine douăzeci și doi de prinți de talia moștenitorului și a ducelui de Bourgogne, cu slugile și cu suita lor, fără să-i mai punem la socoteală pe marii seniori,

pe împărat, cînd venea să vadă Parisul, și leii care își aveau locuința aparte în palatul regal. Se cuvine să spunem că un apartament de prinț se compunea pe atunci din nu mai puțin de unsprezece săli, de la camera de paradă pînă la camera de rugăciune, fără să mai vorbim de galerii, băi, băi de aburi și alte „locuri de prisos“ aflate în fiecare apartament ; fără să mai vorbim de grădinile particulare ale fiecărui oaspete regal ; fără să mai vorbim de bucătăriile, cămările, oficiile și sufrageriile comune ale casei ; fără să mai vorbim de ogrăzile unde se aflau douăzeci și două de locuri pentru pregătirea hranei și băuturii pentru toți, de la magaziile cu furaje pînă la crame; fără să mai pomenim jocurile de-o mie de feluri, cu mingea, cu racheta, cu ineluşul ; coliviile cu păsări, heleșteiele cu pește, menajeriile, grajdurile, staulele ; bibliotecile, arsenalele și turnătoriile. Iată ce era pe-atunci un palat regal, un Luvru sau un Saint-Pol. O cetate într-o cetate.

De pe turla unde ne aflăm, palatul Saint-Pol, ascuns aproape pe jumătate de cele patru mari clădiri despre care am vorbit mai sus, părea încă uriaș și era minunat de privit ; se desluşeau cît se poate de bine, deși erau iscusit unite cu clădirea centrală prin niște galerii lungi, cu vitralii și colonete, cele trei palate alipite de Carol al V-lea la palatul său ; palatul Petit-Muce, cu balustrada dantelată înconjurîndu-i grațios acoperișul : palatul abatelui de Saint-Maur, cu siluetă de fortăreață, cu un turn mare, cu platforme pentru proiectile, cu ochiuri de metereze, cu gheare de fier pentru susținerea zidurilor și cu larga poartă saxonă purtînd stema abatelui între cele două crestături ale punții mobile ; palatul contelui d'Etampes, al cărui turn de pază, ruinat la

vîrf, se rotunjea în fața ochilor, zimțat ca o creastă de cocoș. Ici-colo, pîlcuri de cîte trei sau patru stejari bătrîni păreau niște conopide uriașe; lebedele se zbenguiau în apele limpezi ale heleșteielor, și apele aveau cute de umbră și de lumină ; numeroase curți din care se zăreau porțiuni pitorești ; palatul Leilor cu ogivele joase așezate pe stîlpi scurți, saxoni, cu grilaje de fier și cu răgete necontenite ; dincolo de întregul ansamblu se vedea turla în formă de săgeată scorojită de la Ave-Maria ; la stînga, locuința domnului prévôt al Parisului, flancată de patru turle decupate cu multă finețe ; la mijloc, spre fund, palatul Saint-Pol propriu-zis, cu fațadele lui multiple, cu adausurile lui succesive de la Carol al V-lea încoace, cu excrescențele lui hibride cu care fantezia arhitecților îl încărca de două veacuri, cu toate absidele capelelor, cu toate crestele galeriilor, cu miile de moriști de vînt și cu cele două turnuri înalte și învecinate, ale căror acoperișuri conice, înconjurate la bază de creneluri, păreau niște pălării cu vîrful ascuțit și cu borurile ridicate.

Continuînd să urce etajele acestui palat ca un amfiteatru, întins pînă departe pe pămînt, după ce trecea de o rîpă adînc săpată în acoperișurile Orașului, care marca trecerea străzii Saint-Antoine, ochiul — și ne vom mărgini numai la monumentele principale — dădea de palatul d'Angoulême, o vastă construcție a mai multor epoci, unde existau părți întregi cu totul noi și foarte albe, care se potriveau cu ansamblul cum s-ar potrivi un petic roșu pe o haină albastră. Totuși acoperișul neobișnuit de ascuțit și de înalt al palatului modern, încărcat de jgheaburi cizelate, acoperit cu plăci de plumb în care se rostogoleau,

în o mie de arabescuri fanteziste, strălucitoarele încrustații de aramă aurită, acoperișul acesta atît de curios damaschinat se înălța grațios în mijlocul ruinelor întunecate ale vechii clădiri, ale cărei turnuri bătrîne și groase, pe care vîrsta le umflase ca pe niște butii, pleoștite de bătrînețe și crăpate de sus în jos, semănau cu niște pîntece mari, dezgolite. Înapoia lor se înălța pădurea de ace a palatului Tournelles. Nicăieri pe lume, nici la Chambord, nici la Alhambra, nu exista priveliște mai plină de vrajă, mai aeriană, mai minunată decît desișul acesta de săgeți, de clopotnițe mici, de hornuri, de moriști de vînt, de spirale, de șuruburi, de turnulețe străpunse de lumină și care păreau găurite la ștanță, de pavilioane, de turnuri în formă de fus, sau, cum li se spunea pe-atunci, de foișoare, fiecare cu altă formă, altă înălțime și altă poziție. Ai fi zis că ai în față o gigantică tablă de șah făcută din piatră.

La dreapta palatului Tournelles, snopul de turle uriașe, negre ca cerneala, intrînd unele în altele și legate, ca să zicem așa, printr-un șanț circular, cu donjonul străpuns mai mult de ochiurile meterezelor decît de ferestre, cu puntea de la intrare totdeauna ridicată, cu grilajul de fier totdeauna coborît, e Bastilia. Ciocurile negre ieșite dintre creneluri și pe care, de departe, le-ai lua drept jgheaburi, sînt turnuri.

Sub bătaia lor, la picioarele uriașei clădiri, iată poarta Saint-Antoine, ascunsă între cele două turnuri ale ei.

Dincolo de Tournelles, pînă la zidul lui Carol al V-lea, se desfășura, cu bogate compartimente de iarbă și flori, un covor catifelat de ogoare și de parcuri regale, în mijlocul cărora puteai recunoaște, după labirintul de copaci și de alei, fai-

moasa grădină Dedalus, dăruită de Ludovic al XI-lea lui Coictier[1]. Observatorul doctorului se înălța deasupra acestui labirint ca o enormă coloană izolată avînd o căsuță drept capitel. În oficina aceasta s-au făcut cumplite preziceri astrologice.

Acolo e astăzi Piața Regală.

După cum am spus, cartierul palatului, despre care am încercat să-i facem o idee cititorului, neindicîndu-i totuși decît ce avea mai important, umplea unghiul pe care incinta lui Carol al V-lea îl făcea cu Sena, la răsărit. Centrul Orașului era ocupat de-o îngrămădire de case pentru popor. Acolo, într-adevăr, se revărsau pe malul drept cele trei poduri din Cité, iar podurile zămislesc mai întîi case și apoi palate. Grămada aceasta de locuințe citadine, înghesuite ca niște celule într-un stup, își avea farmecul ei. Acoperișurile unei capitale se aseamănă cu valurile unei mări, și deci sînt ceva măreț. Mai întîi ulițele, încrucișate și încurcate, făceau o sută de figuri interesante înlăuntrul grămezii de case. În jurul Halelor ai fi zis că vezi o stea cu o mie de raze. Străzile Saint-Denis și Saint-Martin, cu nenumăratele lor ramificații, urcau una după alta, ca doi copaci mari ale căror crengi se amestecau. Apoi, liniile strîmbe ale străzilor Ipsosului, Sticlăriei, Țesătoriei etc. șerpuiau pe întreaga înălțime. Se mai aflau acolo și clădiri frumoase, care străpungeau unduirea împietrită a mării acesteia de acoperișuri. La capătul Podului Zarafilor, după care se vedea spumegînd Sena sub roțile Podului Morarilor, se afla Châtelet, care nu mai era

[1] Medicul lui Ludovic al XI-lea. Crezîndu-l în stare să-i prelungească viața, regele îl copleșea pe Coictier cu nenumărate daruri.

turnul roman de pe vremea lui Iulian Apostatul, ci un turn feudal din secolul al XIII-lea, dintr-o piatră atît de dură, încît în trei ore tîrnăcopul nu reușea să scoată din el nici măcar un pumn. Urma apoi bogata clopotniță pătrată de la Saint-Jacques-de-la-Boucherie, cu muchiile ei acoperite de sculpturi, admirabilă încă de pe atunci, deși în secolul al XV-lea nu era încă terminată. Pe atunci, îi lipseau mai ales cei patru monștri care, și astăzi, cocoțați în unghiurile acoperișului, par patru sfincși meniți să-i dea Parisului nou să dezlege enigma Parisului vechi ; Rault, sculptorul, i-a pus acolo abia în 1526 și a căpătat douăzeci de franci pentru muncă. Urma apoi Casa cu Stîlpi, deschisă spre Piața Grève, despre care i-am oferit o idee cititorului. Apoi Saint-Gervais, pe care un portal de *bun gust* l-a stricat mai tîrziu ; Saint-Mary, ale cărei vechi ogive mai erau încă apropiate de bolta în plin centru ; Saint-Jean a cărui săgeată ascuțită devenise proverbială ; și mai erau alte douăzeci de monumente care nu se sfiau să-și îngroape frumusețile în haosul acesta de ulițe negre, înguste și adînci. Mai adăugați crucile de piatră sculptată, mai des întîlnite pe la răspîntii decît spînzurătorile ; cimitirul Inocenților, căruia i se zărea de departe, peste acoperișuri, incinta arhitecturală ; stîlpul infamiei din Hale, căruia i se vedea coama între două hornuri din strada Cossonnerie ; scara de la Croix-du-Trahoir așezată la o răspîntie mereu plină de lume ; colibele rotunde ale Halei de grîu ; crîmpeile vechii incinte a lui Philippe-Auguste din care se zăreau ici-colo, înecate printre case, turnuri roase de iederă, porți ruinate, porțiuni de ziduri schilodite și gata să se năruiască ; cheiul

cu sumedenia lui de dughene și de zahanale însîngerate ; mai adăugați Sena plină de corăbii, de la Port-au-Foin la Fort-l'Evêque, și veți avea imaginea confuză a ceea ce era în 1482 trapezul central al Orașului.

Odată cu cele două cartiere, unul al palatelor, altul al caselor obișnuite, Orașul oferea privirilor un al treilea element, alcătuit dintr-o lungă zonă de mînăstiri care îl mărginea aproape de jur împrejur, de la răsărit la apus, formîndu-i, în dosul incintei fortificate ce închidea Parisul, o a doua incintă interioară de mînăstiri și capele. Astfel, imediat lîngă parcul Tournelles, între strada Saint-Antoine și vechea stradă a Templului, se afla Sainte-Catherine cu imensul ei ogor mărginit numai de zidul Parisului. Între vechea și noua stradă a Templului, se afla Templul, un sinistru mănunchi de turnuri, înalt, drept și izolat în mijlocul unei vaste îngrădiri crenelate. Între strada Nouă a Templului și strada Saint-Martin se afla abația Saint-Martin, în mijlocul grădinilor, superbă biserică fortificată al cărei brîu de turnuri, ca și tiara de clopotnițe, nu erau întrecute, ca forță și splendoare, decît de biserica Saint-Germain-des-Prés. Între cele două străzi, Saint-Martin și Saint-Denis, se întindea curtea mare a bisericii Trinité. În sfîrșit, între strada Saint-Denis și strada Montorgueil, se afla biserica Filles-Dieu. Alături se zăreau acoperișurile putrezite și incinta cu pavajul scos al Curții Miracolelor. Aceasta era singura verigă profană amestecată în cucernicul lanț al mînăstirilor.

În sfîrșit, al patrulea compartiment care se desena de la sine în aglomerarea acoperișurilor de pe malul drept, ocupînd colțul apusean al incin-

tei și malul apei în aval, era un nou ghem de palate și de locuințe bogate, adunate la poalele Luvrului. Bătrînul Luvru al lui Philippe-Auguste, uriașa clădire al cărei turn principal reunea în jurul său douăzeci și trei de turnuri mari, fără să mai socotim turnulețele, părea de departe încastrat în culmile gotice ale palatului d'Alençon și ale Micului Bourbon. Hidra aceasta de turnuri, paznic gigant al Parisului, cu cele optzeci de capete mereu ridicate, cu crupele sale monstruoase, plumbuite și acoperite cu solzi de ardezie, strălucind toate de reflexe metalice, încheia spre apus, într-un fel uimitor, configurația Orașului.

Așadar, o imensă îngrămădire de case orășenești, ceea ce romanii numeau *insula*, flancate la dreapta și la stînga de două blocuri de palate încununate unul de Luvru, celălalt de Tournelles, înconjurate la nord de-un lung brîu de abații și de îngrădituri cultivate, totul amalgamat și contopit dinaintea ochilor : pe această mulțime de clădiri ale căror acoperișuri de țiglă și de ardezie profilau, unele peste altele, atîtea lanțuri ciudate, clopotnițele tatuate, gofrate și gravate ale celor patruzeci și patru de biserici de pe malul drept, miliardele de ulițe care le străbăteau, iar ca limită, de o parte o împrejmuire de ziduri înalte, cu turnuri pătrate (cea a Universității avea turnuri rotunde), de cealaltă parte Sena, tăiată de poduri și purtînd mulțime de corăbii : iată Orașul în secolul al XV-lea.

Dincolo de ziduri, cîteva foburguri se îngrămădeau la porți, dar mai puțin numeroase și mai risipite decît cele ale Universității. În dosul Bastiliei, se aflau douăzeci de cocioabe înghesuite în jurul curioasei sculpturi de la Croix-Faubin și a arcadelor exterioare de susținere ale abației Saint-

Antoine-des-Champs ; apoi Popincourt, pierdut în grîu ; apoi Courtille, vesel sat al crîşmelor ; burgul Saint-Laurent cu biserica a cărei clopotniţă părea, de departe, că se adaugă la turnurile ascuţite ale Porţii Saint-Martin ; foburgul Saint-Denis cu vasta îngrăditură de la Saint-Landre ; dincolo de Poarta Montmartre, Hambarul Corăbierilor înconjurat de ziduri albe ; în dosul lui, Montmartre cu pantele sale de cretă, care avea pe-atunci aproape tot atîtea biserici cîte mori şi care n-a păstrat decît morile, căci lumea nu mai cere acum decît hrană trupească. În sfîrşit, dincolo de Luvru se vedea întinzîndu-se în cîmpie foburgul Saint-Honoré, încă de pe atunci foarte mare ; se mai vedeau cîmpia înverzită de la Petit-Bretagne şi, desfăşurîndu-se, Tîrgul de Purcei, în centrul căruia se înălţa forma rotundă a groaznicei vetre unde erau fierţi falsificatorii de bani. Între Courtille şi Saint-Laurent aţi fi zărit, pe vîrful unei movile aflate în cîmpia goală, un fel de clădire care semăna de departe a colonadă ruinată, dar rămasă în picioare pe o temelie şubrezită. Acolo nu era nici vreun Parthenon, nici vreun templu al lui Jupiter Olimpianul. Era Montfaucon.

Acum, dacă enumerarea atîtor clădiri, oricît de sumară am fi dorit-o, n-a şters din mintea cititorului imaginea vechiului Paris pe măsură ce o construiam, o vom rezuma în cîteva cuvinte. În centru, insula Cité, semănînd prin forma ei cu o uriaşă broască ţestoasă şi scoţîndu-şi podurile, acoperite cu solzii ţiglelor, ca pe nişte labe, de sub carapacea gri a acoperişurilor. La stînga, trapezul monolit, ferm, dens, strîns, ţepos, al Universităţii, La dreapta, vastul semicerc al Oraşului, mult mai bogat în grădini şi monumente.

Cele trei ansambluri, Cité, Universitatea, Orașul, brăzdate de nenumărate ulițe. De-a curmezișul, Sena, „maica Sena" cum spune părintele du Breul, împănată de ostroave, de poduri și de corăbii. De jur împrejur, o cîmpie imensă, peticită cu mii de soiuri de culturi, presărată cu sate frumoase ; la stînga, Issy, Vanvres, Vaugirard, Montrouge, Gentilly cu turnul său rotund și turnul său pătrat etc. ; la dreapta, douăzeci de alte sate, de la Conflans pînă la Ville-l'Evèque. În zare, un șir de coline așezate în cerc ca marginile unui bazin. În sfîrșit, departe, spre răsărit, Vincennes, cu cele șapte turnuri dreptunghiulare ; la sud, Bicêtre cu turlele lui ascuțite ; la nord, Saint-Denis cu săgeata sa ; la apus, Saint-Cloud cu donjonul său. Iată Parisul pe care îl vedeau de la înălțimea turlelor catedralei Notre-Dame corbii viețuitori în 1482.

Și totuși, despre orașul acesta Voltaire a spus că, *înainte de Ludovic al XIV-lea, nu avea decît patru monumente frumoase ;* domul Sorbonei, Val-de-Grâce, Luvrul modern și un al patrulea, pe care nu-l mai știu, poate Luxemburgul. Din fericire, tot Voltaire a mai scris și *Candide*, și tot el a fost, dintre toți oamenii născuți de cînd există omenirea, cel care a purtat cel mai bine pe buze rîsul diabolic. De altfel, aceasta dovedește că poți să fii un adevărat geniu fără să pricepi o iotă dintr-o artă de care ești străin. Nu credea oare Molière că-i cinstea grozav pe Rafael și pe Michelangelo numindu-i *Mignarzi* [1] *ai epocii lor ?*

Dar să revenim la Paris și la secolul al XV-lea.

---

[1] Pierre Mignard (1610—1695) — pictor francez ; a lucrat la decorarea mînăstirii Val-de-Grâce din Paris.

Pe atunci, Parisul nu era numai un oraş frumos, era şi un oraş omogen, un produs arhitectural şi istoric al evului mediu, o cronică de piatră. Era o cetate formată numai din două straturi, stratul arhitecturii cu bolta în plin centru şi stratul gotic, căci stratul roman dispăruse de multă vreme, în afară de Termele lui Iulian, unde mai străpungea încă crusta groasă a evului mediu. Cît despre stratul celtic, nu i se găseau urmele nici cînd se săpau fîntîni.

Cincizeci de ani mai tîrziu, Renaşterea veni să-şi amestece, în unitatea aceasta atît de severă şi totuşi atît de variată, luxul orbitor al fanteziilor şi al sistemelor proprii, abuzul ei de bolţi romane în plin centru, de coloane greceşti şi de bolţi turtite gotice, sculptura ei atît de gingaşă şi de ideală, gustul ei deosebit pentru arabescuri şi acante, păgînismul ei arhitectural contemporan cu Luther, iar Parisul deveni poate şi mai frumos, deşi mai puţin armonios pentru ochi şi gîndire. Dar momentul acesta splendid nu ţinu mult. Renaşterea n-a fost imparţială ; ea nu s-a mulţumit numai să clădească, a vrut să şi dărîme. E adevărat că avea nevoie de spaţiu. De aceea Parisul gotic n-a fost întreg decît un minut. Abia se termina Saint-Jacques-de-la-Boucherie, că se şi începea dărîmarea Luvrului vechi.

De atunci, marelui oraş i-a fost dat să se deformeze din zi în zi. Parisul gotic, sub care se ştergea Parisul roman, s-a şters şi el la rîndul lui. Dar se poate oare spune care Paris l-a înlocuit ?

Există Parisul Catherinei de Medicis, la Tuilerii, şi Parisul lui Henric al II-lea, la Hôtel de Ville, două clădiri încă de mare gust ; Parisul lui Henric al IV-lea, la Place Royale ; faţade de că-

rămidă cu muchii de piatră, cu acoperişuri de ardezie, case tricolore ; există Parisul lui Ludovic al XIII-lea, la Val-de-Grâce : o arhitectură turtită şi îndesată, bolţi ca nişte mînere de coş, un nu ştiu ce umflat în coloane şi ghebos în boltă ; există Parisul lui Ludovic al XIV-lea, la Invalizi : mare, bogat, aurit şi rece ; Parisul lui Ludovic al XV-lea, la Saint-Sulpice : volute, noduri de panglici, nori, fidea şi cicoare, toate din piatră ; Parisul lui Ludovic al XIII-lea, la Panteon : Sfîntul-Petru din Roma, prost copiat (clădirea a fost îndesată stîngaci, ceea ce nu i-a înfrumuseţat liniile) ; Parisul Republicii, la Şcoala de Medicină: un biet gust grec şi roman, care aduce cu Coliseul sau cu Parthenonul pe cît aduce Constituţia Anului III cu legile lui Minos, şi care poartă în arhitectură numele de *gust messidor ;* Parisul lui Napoleon, cu Place Vendôme : acesta e sublim, o coloană de bronz făurită din tunuri; Parisul Restauraţiei, la Bursă : o colonadă foarte albă suportînd o friză foarte netedă — totul e pătrat şi a costat douăzeci de milioane.

De fiecare dintre aceste monumente caracteristice se leagă, printr-o similitudine de gust, de aspect şi de atitudine, un număr oarecare de case, risipite în diverse cartiere şi pe care ochiul cunoscătorului le deosebeşte şi le datează cu uşurinţă. Cînd ştii să vezi, regăseşti spiritul unui secol şi fizionomia unui rege pînă şi în ciocanul clopotului unei porţi.

Parisul actual nu mai are deci o fizionomie unitară. El e o colecţie de eşantioane a mai multor secole, şi cele mai frumoase dintre ele au dispărut. Capitala nu sporeşte decît în case, şi ce case ! Aşa cum se dezvoltă, Parisul se va reînnoi la fiecare cincizeci de ani. De aceea sem-

nificația istorică a arhitecturii sale se șterge de la o zi la alta. Monumentele se răvășesc din ce în ce și pare că le vezi pierind puțin cîte puțin înecate în case. Părinții noștri aveau un Paris de piatră, fiii noștri vor avea un Paris de ghips.

Cît despre monumentele moderne ale Parisului nou, ne scutim bucuroși de a vorbi despre ele. Și nu fiindcă nu le-am admira cum se cuvine. Sainte-Geneviève a domnului Soufflot e cu siguranță cel mai frumos pandișpan făcut vreodată din piatră. Palatul Legiunii de Onoare e, de asemenea, o lucrare de patiserie foarte distinsă. Domul de la Hala de grîu e o șapcă de jocheu englez, la scară mare. Turnurile Saint-Sulpice sînt două clarinete enorme, și forma aceasta este și ea o formă ; telegraful sucit și strîmb arată admirabil pe acoperișurile lor. Biserica Saint-Roch are un portal care nu se poate compara în splendoare decît cu biserica Sfîntul Toma din Aquino. Are și ea un calvar în ronde-bosse, într-un beci, și un soare de lemn poleit. Acestea sînt lucruri cu totul minunate. Cupola așezată în labirintul Grădinii Plantelor e și ea foarte ingenioasă. Cît despre palatul Bursei, care e grec prin colonadă, roman prin bolta în plin centru a porților și a ferestrelor, și renascentist prin marea lui boltă turtită, nici vorbă că e un monument grozav de corect și foarte pur. O dovedește faptul că este încununat cu un etaj atenian cum nu se vede nici la Atena, avînd o frumoasă linie dreaptă, tăiată grațios ici-colo parcă de burlanele unor sobe. Mai adăugăm că, dacă e o regulă ca arhitectura unei clădiri să fie adaptată destinației în așa fel încît destinația să reiasă de la sine la simpla privire a edificiului, nu poți decît să te minunezi în fața unui monument care

poate fi, indiferent ce, palat regal, cameră a comunelor, primărie, școală, manej, academie, magazie, tribunal, muzeu, cazarmă, mormînt, templu, teatru. Pînă una alta, e Bursă. În afară de asta, un monument trebuie să fie potrivit climatului. Bursa e, fără doar și poate, construită special pentru cerul nostru rece și ploios. Are un acoperiș apíoape plat, ca în orient, ceea ce face ca iarna, cînd ninge, acoperișul să nu poată fi măturat ; și nici vorbă că un acoperiș e făcut ca să fie măturat. Cît despre destinația despre care vorbeam mai adineaori și-o împlinește de minune : e bursă în Franța tot așa cum ar fi fost templu în Grecia. E adevărat că arhitectul a avut destulă bătaie de cap să ascundă cadranul orologiului, care ar fi distrus puritatea frumoaselor linii ale fațadei ; dar, în schimb, avem colonada care circulă în jurul monumentului și sub care, în zilele marilor solemnități religioase, se poate desfășura cu măreție cortegiul agenților de schimb și al samsarilor.

Acestea sînt, fără îndoială, monumente superbe. Să le mai adăugăm numeroasele străzi frumoase, distractive și variate, ca strada Rivoli, și nu-mi pierd nădejdea că Parisul văzut din balon va înfățișa într-o bună zi ochilor bogăția de linii, belșugul de detalii, diversitatea de aspecte, acel nu știu ce grandios în simplitate și neașteptat în frumusețe, care caracterizează o tablă de șah.

Totuși, oricît de admirabil vi se pare Parisul de astăzi, refaceți Parisul secolului al XV-lea, reconstituiți-l în minte ; priviți-l prin gardul uimitor al turlelor în formă de ac, al turnurilor și al clopotnițelor ; împrăștiați-l în mijlocul imensului oraș, rupeți-l la capătul insulelor, plisați la arcurile podurilor Sena cu largile ei ochiuri verzi

şi galbene, mai schimbătoare decît pielea şarpelui ; decupaţi pe-un cer de azur profilul gotic al vechiului Paris, faceţi să-i plutească conturul într-o ceaţă de iarnă aninată de nenumăratele lui hornuri. Înecaţi-l într-o beznă adîncă şi priviţi jocul bizar al tenebrelor şi al razelor de lumină în acest întunecat labirint de clădiri ; aruncaţi peste el o rază de lună care să-l deseneze vag şi faceţi să iasă din ceaţă creştetele mari ale turnurilor ; luaţi din nou silueta aceasta neagră, reînviaţi-i cu umbre nenumăratele unghiuri ascuţite ale săgeţilor şi ale acoperişurilor şi faceţi-o să ţîşnească, mai dantelată decît o falcă de rechin, pe cerul arămiu al amurgului. Şi-apoi, comparaţi.

Iar dacă vreţi să primiţi de la vechiul oraş o impresie pe care oraşul modern n-ar mai fi în stare să v-o dea, urcaţi-vă, într-o dimineaţă de sărbătoare, la ivirea zorilor, în ziua de Paşti sau de Rusalii, pe vreun punct ridicat de unde puteţi cuprinde întreaga capitală, şi asistaţi la trezirea clopotelor. Priviţi sumedenia de biserici, tresărind toate o dată, la un semnal pornit din cer, căci soarele e cel care îl dă ; mai întîi se-aud dangăte risipite, mergînd de la o biserică la alta, ca atunci cînd muzicienii se anunţă între ei că începe ; apoi, deodată, vedeţi, căci în anumite clipe se pare că şi urechea îşi are văzul ei, vedeţi înălţîndu-se în acelaşi moment din fiecare clopotniţă o coloană de sunet ca un abur de armonie. Mai întîi, vibraţia fiecărui clopot urcă dreaptă, pură şi, ca să zic aşa, izolată de celelalte, spre cerul splendid al dimineţii. Apoi, puţin cîte puţin, crescînd, ele se topesc, se amestecă, se şterg una în alta, se contopesc într-un măreţ concert. Nu mai e decît o masă de vibraţii so-

nore care se desprinde neîncetat din nenumăratele clopote, care plutește, unduiește, sare, se învîrtește peste oraș și-și prelungește mult, dincolo de orizont, cercul asurzitor al oscilațiilor. Totuși, marea aceasta de armonie nu e un haos. Oricît de intimă și de adîncă ar fi, ea nu și-a pierdut transparența. Priviți cum șerpuiește acolo, separat, fiecare grup de note scăpat din dangăte ; veți putea urmări dialogul, cînd grav, cînd strident, al dangătului subțire cu dangătul clopotului mare ; veți vedea zburînd octavele, de la un clopot la altul ; le veți privi înălțîndu-se înaripate, ușoare și șuierătoare din clopotul de argint, căzînd sparte și șchioape din clopotul de lemn ; veți admira în mijlocul lor bogata gamă care urcă și coboară neîncetat din cele șapte clopote de la Saint-Eustache ; veți vedea alergînd printre ele note limpezi și repezi, care fac trei sau patru zigzaguri luminoase și pier ca niște fulgere. Colo e abația Saint-Martin, cîntăreață cu glas acru și dogit ; ici e vocea sinistră și ursuză a Bastiliei ; la capătul celălalt e marele turn al Luvrului, cu vocea lui de bas. Muzica clopotelor regale de la palat aruncă neîncetat, de pretutindeni, triluri strălucitoare, pe care cad la intervale egale dangătele grele ale clopotului de alarmă de la Notre-Dame, făcîndu-le să scînteieze ca nicovala sub ciocan. Din cînd în cînd veți vedea trecînd sunete de toate formele, venite din tripla bătaie de la Saint-Germain-des-Prés. Și mai apoi, din timp în timp, grămada aceasta de sunete sublime se întredeschide făcînd loc unei părți din Ave Maria, care izbucnește și licărește ca o jerbă de stele. Dedesubt, în străfundul concertului, veți desluși vag cîntecul lăuntric al bisericilor, care răzbate prin porii vibranți ai bolților. Desigur,

e o operă care merită să fie ascultată. De obicei, ziua, în zarva de pe străzile Parisului, vorbește orașul ; noaptea, orașul respiră ; aici, orașul cîntă. Ascultați deci ansamblul acesta al clopotnițelor ; presărați peste el murmurul unei jumătăți de milion de oameni, vaietul veșnic al fluviului, adierile infinite ale vîntului, cuartetul grav și depărtat al celor patru păduri așezate pe colinele din zare ca niște imense foale de orgă ; stingeți, ca într-o culoare potolită, tot ce muzica centrală a clopotelor ar avea prea aspru sau prea ascuțit și spuneți dacă există pe lume ceva mai bogat, mai vesel, mai auriu, mai orbitor decît zarva clopotelor mari și mici, decît vîlvătaia aceasta de muzică, decît cele zece mii de glasuri de bronz cîntînd toate o dată din flaute de piatră, înalte de trei sute de picioare, spuneți dacă există pe lume ceva mai minunat decît cetatea aceasta preschimbată în orchestră, decît simfonia aceasta cu zgomot de furtună.

CARTEA A PATRA

I

SUFLETE BUNE

Cu șaisprezece ani în urmă, pe vremea cînd se petreceau cele povestite aici, în frumoasa dimineață din duminica lui Quasimodo, o făptură vie fusese depusă, după slujba de la Notre-Dame, pe armătura de lemn a patului fixat în piatra bisericii, pe stînga, peste drum de imaginea Sfîntului Christophe, pe care chipul cioplit în piatră al lui messire Antoine des Essarts, cavaler, o privea în genunchi din 1413, cînd oamenilor li s-a năzărit să-i dea jos pe sfînt, și pe credincios. Pe patul acesta se obișnuiește să fie înfățișați milei publice copiii găsiți. De acolo îi lua cine voia. În fața patului se afla un vas de aramă pentru pomeni.

Făptura vie care zăcea pe scîndura aceea în dimineața zilei de Quasimodo din anul Domnului 1467 părea că stîrnește din plin curiozitatea unui grup destul de numeros, adunat în jurul patului. Grupul era format în mare parte din femei. Și aproape toate erau bătrîne.

În primul rînd se remarcau patru dintre ele, cele mai aplecate peste pat și a căror cagulă cenușie, un fel de sutană, arăta că fac parte din vreo tagmă de cuvioase. Nu văd de ce istoria n-ar

transmite posterității numele acestor patru discrete și venerabile domnițe. Ele erau Agnès la Herme, Jehanne de la Tarme, Henriette la Gaultière, Gauchière la Violette, toate patru văduve și toate patru slujitoare ale capelei Etienne-Haudry, ieșite cu voia stăpînei lor și potrivit statutelor lui Pierre d'Ailly, ca să vină să asculte predica.

Altminteri, dacă aceste pioase femei respectau pentru moment statutele lui Pierre d'Ailly, ele călcau, nici vorbă, cu mare plăcere statutele lui Michel de Brache și ale cardinalului de Pisa, care le poruncea în mod atît de neomenos tăcerea.

— Ce-i asta, soră ? spunea Agnès către Gauchère, privind micuța creatură expusă, care se smiorcăia și se sucea pe patul de lemn, înspăimîntată de atîtea priviri.

— Unde o s-ajungem dacă așa fac ei copii acum ? spunea Jehanne.

— Eu nu mă pricep la copii, continua Agnès, dar pe ăsta trebuie că e păcat să-l privești.

— Nu e un copil, Agnès.

— E o maimuță nerușinată, observă Gauchère.

— E un miracol, adăugă Henriette la Gaultière.

— Atunci, continuă Agnès, e al treilea de la duminica de *Laetare* încoace. Căci nu sînt nici opt zile de cînd s-a petrecut miracolul cu cel care îi batjocorea pe pelerini, pedepsit dumnezeiește de Maica Domnului de la Aubervilliers, și era al doilea miracol din luna asta.

— Copilul ăsta, așa-zis găsit, e un adevărat monstru de urîțenie, reluă Jehanne.

— Zbiară de-ar asurzi și-un dascăl, urmă Gauchère.

— Mai tacă-ți gura, urlătorule !

— Cînd te gîndești că domnul episcop de Reims e cel ce trimite grozăvia asta domnului episcop de Paris ! adăugă Gaultière, împreunîndu-și palmele.

— Eu cred, spuse Agnès la Herme, că e o vită, un animal, ieșit din împreunarea unui evreu cu o scroafă. În sfîrșit, ceva necreștinesc și care trebuie zvîrlit în apă sau în foc.

— Sper că n-o să fie cerut de nimeni, adăugă Gaultière.

— Doamne ! strigă Agnès, ce s-ar face bietele doici de la casa copiilor găsiți, din josul ulicioarei cînd cobori pe malul apei, chiar alături de monseniorul episcop, dacă li s-ar aduce monstrul ăsta la alăptat ? Eu mai degrabă aș da unui vampir să sugă.

— Ce naivă e, biata Herme ! vorbi Jehanne. Nu vezi, soră, că monstrul ăsta mic are pe puțin patru ani și că ar rîvni mai degrabă la o frigare decît la sînul tău ?

Într-adevăr, „micul monstru" (căci nici noi nu l-am putea numi altfel) nu era un prunc. Era un ghemotoc foarte colțuros și foarte vioi, prins într-un sac de pînză pecetluit cu însemnele lui messire Guillaume Chartier, pe atunci episcop al Parisului. Din ghemotocul acesta ieșea un cap destul de diform, din care nu se vedea decît o claie de păr roșu, un ochi, o gură și niște dinți. Ochiul plîngea, gura țipa, iar dinții păreau că nu cer decît să muște. Totul se zbătea în sac, spre marea uimire a publicului care sporea și se schimba mereu în jurul lui.

Doamna Aloïse de Gondelaurier, o femeie bogată și nobilă, care ținea de mînă o fetiță frumoasă de vreo șase ani și care își tîra după ea vălul prelung prins la cornul de aur de pe cap, se opri din mers în fața patului de lemn și privi un moment

nefericita creatură, pe cînd încîntătoarea ei fetiță, Fleur-de-Lys de Gondelaurier, îmbrăcată din cap pînă-n picioare în mătase și catifele, silabisea arătînd cu degetul ei drăgălaș cele scrise pe tăblița fixată pe patul de lemn : *Copii găsiți.*

— Zău, spuse doamna, întorcîndu-se cu dezgust, credeam că aici se expun numai copii !

Și întoarse spatele, aruncînd în vas un florin de argint care răsună printre gologanii mărunți, făcîndu-le pe bietele slujitoare ale capelei Etienne-Haudry să caște ochii mari.

O clipă mai tîrziu, gravul și savantul Robert Mistricolle, protonotar [1] al regelui, trecu ducînd sub un braț un ceaslov cît toate zilele, iar cu celălalt braț ținîndu-și nevasta (jupîneasa Guillemette la Mairesse) și avîndu-și astfel cu el pe cei doi îndrumători : cel ceresc și cel lumesc.

— Copil găsit ! spuse el după ce examină obiectul. Găsit, pesemne, pe malul fluviului Flegeton [2].

— Nu i se vede decît un ochi, observă jupîneasa Guillemette. Peste celălalt are un neg mare.

— Nu e neg, vorbi jupîn Robert Mistricolle. E un ou care conține un alt diavol aidoma ăstuia și care, la rîndul lui, are și el un oușor, cu un alt diavol, și așa mai departe.

— De unde știi ? întrebă Guillemette la Mairessse.

— Știu fără greș, îi răspunse protonotarul.

— Domnule protonotar, întrebă Gauchère, ce-i preziceți acestui așa-zis copil găsit ?

---

[1] Protonotar, adică arhicancelar, în evul mediu.
[2] Rîu în infern care, în loc de apă, rostogolea vîlvătăi de foc.

— Cele mai mari nenorociri, răspunse Mistricolle.

— Vai, Doamne! exclamă o bătrînă din mulțimea adunată acolo. Unde pui că a mai fost și ciuma cea mare de anul trecut și că se spune că au să debarce englezii, cu oaste mare, la Harefleu.

— Te pomenești că pocitania asta ar putea s-o împiedice pe regină să vină la Paris în septembrie, spuse alta. Negoțul merge de pe-acum destul de slab!

— Părerea mea, zise cu glas tare Jehanne de la Tarme, e că pentru poporul din Paris ar fi mai bine dacă vrăjitorul ăsta mic s-ar afla pe-un maldăr de lemne și nu pe-o scîndură.

— Pe-un maldăr zdravăn, bine aprins, adăugă bătrîna.

— Ar fi mai prudent, spuse Mistricolle.

De cîteva minute, un tînăr preot asculta părerile cuvioaselor și sentințele protonotarului. Preotul avea o față severă, o frunte largă, o privire profundă. Tăcut, el dădu mulțimea la o parte, îl privi pe *micul vrăjitor* și întinse mîna deasupra lui. Era și timpul, căci preacucernicele femei și începuseră să-și lingă buzele, cu gîndul la *focul bine aprins*.

— Îl iau eu de suflet pe copilul acesta, spuse preotul.

Apoi îl acoperi cu sutana și-l duse de-acolo. Cei de față îl priviră uluiți. Peste o clipă, tînărul preot dispăruse prin Poarta Roșie, care ducea pe-atunci de la biserică la mînăstire.

După ce își reveni din prima uimire, Jehanne de la Tarme se plecă spre urechea Gaultièrei:

— Ți-am spus eu, soră, că preotul ăsta tînăr, domnul Claude Frollo, e vrăjitor.

II

CLAUDE FROLLO

Într-adevăr, Claude Frollo nu era un om oarecare.

El aparținea uneia din familiile acelea de mijloc cărora, în limbajul nepotrivit al secolului trecut, li se spunea fie înaltă burghezie, fie mică nobilime. Familia lui moștenise de la frații Paclet fieful Tirechappe, care ținea de episcopul Parisului și ale cărui douăzeci de una de case făcuseră, în secolul al XIII-lea, obiectul atîtor procese în fața tribunalului. Ca posesor al acestui fief, Claude Frollo era unul din cei o sută patruzeci și unu de seniori cu drepturi de bir în Paris și în foburgurile sale ; și numele lui a putut fi văzut multă vreme înscris, în această calitate, între palatul familiei Tancarville, aparținînd lui jupîn François Le Rez, și colegiul de Tours, în hrisoavele bisericești depuse la Saint-Martin-des-Champs.

Claude Frollo fusese hărăzit de părinți încă din copilărie să devină preot. Fusese învățat să citească latinește. Fusese învățat să stea cu ochii plecați și să vorbească în șoaptă. Încă de mic copil, taică-său îl dăduse intern la colegiul Torchi, ținînd de Universitate.

Acolo crescuse Claude, între ceaslov și lexicon.

De altfel, fusese un copil trist, grav, serios, care studia cu înflăcărare și prindea repede. În recreații nu prea i se auzea glasul, nu se prea amesteca în chefurile zgomotoase de pe strada Fouarre, nu știa ce înseamnă *dare alapas et capillos laniare* [1]

[1] A da palme și a rupe părul (lat.).

şi nu se amestecase de loc în mica răzvrătire din 1463, pe care cronicarii au înregistrat-o grav sub titlul de „A şasea tulburare a Universităţii". Rareori i se întîmpla să-şi bată joc de bieţii elevi de la Montaigu pentru veşmintele de la care îşi trăgeau numele, sau de bursierii colegiului Dormans pentru creştetul lor ras şi pentru surtucurile lor tricolore din postav de culoare azurie, albastră şi violetă, *azurini coloris et bruni*, cum spune charta cardinalului celor Patru Coroane.

În schimb, era nelipsit de la marile şi micile şcoli de pe strada Saint-Jean-de-Beauvais. Primul şcolar pe care abatele Saint-Pierre-de-Val, în clipa cînd îşi începea lectura de drept canonic, îl zărea totdeauna lipit în faţa catedrei de-un stîlp al şcolii Saint-Vendregesile era Claude Frollo înarmat cu călimările lui de corn, mestecîndu-şi pana, scriind de zor pe genunchiul său ros şi suflîndu-şi în degete, iarna. Primul auditor pe care messire Miles d'Islier, doctor în Decret, îl vedea cum soseşte în fiecare luni dimineaţă, gîfîind de alergătură, la deschiderea porţilor şcolii Chef-Saint-Denis, era Claude Flollo. De aceea, la şaisprezece ani, tînărul învăţăcel ar fi putut ţine piept, în teologie mistică, unui părinte al bisericii ; în teologie canonică, unui părinte al sinoadelor ; în teologie scolastică, unui doctor de la Sorbona.

Cînd depăşise teologia, Claude Frollo se pornise pe studierea Decretului. De la *Maître des Sentances*, ajunsese la *Capitulariile lui Carol cel Mare*. Şi, în setea lui de ştiinţă, înghiţise rînd pe rînd scrisoare papală după scrisoare papală, cele ale lui Théodore, episcop de Hispale, ale lui Boucharel, episcop de Worms, ale lui Yves, episcop de Chartres ; apoi Decretul lui Gratien, care urmă la Ca-

pitulariile lui Carol cel Mare ; apoi culegerea lui Grigore al IX-lea ; apoi epistola *Super specula* a lui Honorius al III-lea. Își limpezi și deveni bun cunoscător al vastei și furtunoasei epoci a dreptului civil și a dreptului canonic în luptă și zămislire în haosul evului mediu, pe care episcopul Théodore o deschide în 618, iar papa Grigore o închide în 1227.

După ce își însuși Decretul, se năpusti asupra medicinei și a științelor liberale. Studie știința ierburilor, știința alifiilor. Deveni specialist în febre și în vînătăi pricinute de loviri, în răni și în inflamații. Jacques d'Espars l-ar fi primit ca medic fizician, Richard Hellain, ca medic chirurg. Claude mai parcurse, de asemenea, toate treptele de licențiat, de maestru și de doctor în științe. Studie limbile — latina, greaca, ebraica, triplu sanctuar, pe-atunci destul de puțin frecventat. Avea o adevărată patimă de a dobîndi și a acumula cunoștințe. La optsprezece ani absolvise cele patru facultăți. Tînărului acestuia i se părea că viața n-are decît un scop : știința.

Cam pe vremea aceea se întîmplă ca vara neobișnuită din 1466 să ducă la izbucnirea marii epidemii de ciumă care a răpit peste patruzeci de mii de vieți în vicomitatul Parisului și, între alții, după cum spune Jean de Troyes, „pe maestrul Arnoul, astrolog al regelui, carele era om de bine, înțelept și plăcut". În Universitate se răspîndi zvonul că strada Tirechappe fusese îndeosebi lovită de molimă. Acolo locuiau, în fieful lor, părinții lui Claude. Tînărul student alergă foarte alarmat la casa părintească. Cînd pătrunse înăuntru, taică-său și maică-sa muriseră din ajun. Frățiorul pe care îl avea în fașă mai trăia încă și plîngea părăsit în leagăn. Numai el îi mai rămăsese lui Claude

din întreaga familie. Tînărul luă copilul în brațe și ieși gînditor. Pînă atunci nu trăise decît în știință ; acum începea să trăiască în viață.

Nenorocirea aceasta însemnă o criză în existența lui Claude. Orfan, fiu mai mare, cap de familie la nouăsprezece ani, el se simți rechemat cu asprime de la visarea școlii la realitățile lumii acesteia. Și atunci, cuprins de milă, îndrăgi cu patimă și devotament copilul, frățiorul său ; ciudat și plăcut lucru o dragoste omenească, pentru el, care nu iubise pînă atunci decît cărțile.

Dragostea aceasta atinse o treaptă neobișnuită. Pentru un suflet atît de proaspăt ca al lui, ea era ca o primă iubire. Despărțit din copilărie de părinți, pe care abia și-i cunoscuse, închis și zidit parcă între cărțile lui, avid în primul rînd să studieze și să învețe, atent pînă atunci numai la inteligența care îi sporea prin știință, la imaginația care i se dezvolta prin lectură, bietul student nu avusese încă timp să-și simtă locul inimii. Frățiorul fără tată și fără mamă, copilașul care îi picase pe neașteptate din cer în brațe făcu din el un om nou. Claude își dădu seama că mai exista pe lume și altceva decît speculațiile de la Sorbona și decît versurile lui Homer, că omul avea nevoie și de dragoste, că viața fără duioșie și fără iubire nu era decît un mecanism uscat, scîrțîitor și sfîșietor; atîta doar că-și închipui, fiindcă se afla la vîrsta cînd iluziile sînt înlocuite tot de iluzii, că dragostea dictată de sînge și de familie e singura necesară și că dragostea pentru un frățior poate umple o întreagă viață.

Claude se aruncă deci în dragostea aceasta pentru frățiorul său Jehan cu patima unei firi încă de pe atunci profundă, înflăcărată, concentrată. Biata ființă firavă, drăguță, bălaie, trandafirie și cu pă-

rul buclat, orfanul fără alt sprijin decît al unui orfan, îl mişca pînă în adîncul inimii; şi, ca un gînditor serios ce era, Claude începu să cugete asupra lui Jehan cu o nesfîrşită milă. Îşi făcu griji şi-i purtă de grijă ca unui lucru foarte fragil şi foarte deosebit. Şi-i fu copilului mai mult decît un frate, îi deveni o mamă.

Micul Jehan îşi pierduse mama pe cînd mai sugea încă. Claude îl dădu la o doică. În afară de fieful Tirechappe, el mai moştenise de la taică-său fieful du Moulin, care ţinea de turnul pătrat din Gentilly. Fieful acesta era o moară aşezată pe-o colină, lîngă castelul Wischestre (Bicêtre). Morăriţa de-acolo avea un prunc frumos la sîn; moara nu era departe de Universitate. Claude i-l duse el însuşi morăriţei pe micuţul său Jehan.

De atunci simţind că are o povară pe umeri, Claude luă viaţa foarte în serios. Gîndul la frăţiorul său îi deveni nu numai o recreare, ci şi scopul studiilor pe care le făcea. Hotărî să se consacre în întregime unui viitor, de care răspundea în faţa lui Dumnezeu, şi să n-aibă niciodată altă soţie, alt copil decît fericirea şi soarta fratelui său. Se legă deci mai mult decît oricînd de vocaţia sa clericală. Meritul, ştiinţa, calitatea sa de vasal imediat al episcopului de Paris îi deschideau larg porţile bisericii. La douăzeci de ani, prin dispensa specială a Sfîntului Scaun, Claude era preot şi, fiind cel mai tînăr dintre capelanii catedralei Notre-Dame, slujea la altarul căruia i se spune, din cauza liturghiei tîrzii citite în faţa lui, *altare pigrorum* [1].

Acolo, fiind adîncit mai mult ca oricînd în scumpele lui cărţi, pe care nu le părăsea decît ca să dea fuga pentru o oră la fieful du Moulin, amestecul

---

[1] Altarul leneşilor (lat.).

acesta de știință și de austeritate, atît de rar la vîrsta lui, îi aduseră repede respectul și admirația mînăstirii. Din mînăstire, faima lui de savant trecuse în mulțime, unde se cam preschimbase, lucru des întîlnit pe atunci, în faimă de vrăjitor.

Și astfel, în ziua de Quasimodo, pe cînd se reîntorcea de la slujba leneșilor, oficiată la altarul de lîngă ușa dinspre navă a corului, la dreapta chipului Fecioarei, atenția îi fusese atrasă de grupul bătrînelor care lătrau în jurul patului copiilor găsiți.

Atunci se apropiase de mica și nefericita ființă atît de urîtă și de amenințată. Mizeria, slutenia, părăsirea, gîndul la frățiorul său, ideea care-i trecu deodată prin minte că, dacă el ar muri, s-ar putea prea bine ca iubitul și micuțul lui Jehan să fie aruncat în mod jalnic pe scîndura copiilor găsiți, toate acestea îi năpădiră inima ; și, cuprins de o milă adîncă, el luase copilul.

Cînd îl scoase din sac, îl găsi, într-adevăr, tare slut. Bietul omuleț avea un neg peste ochiul stîng, capul vîrît între umeri, șira spinării încovoiată, coșul pieptului scos în afară, picioarele strîmbe ; dar părea vioi ; și, cu toate că lui Claude îi fu imposibil să-și dea seama ce limbă bîiguie copilul, țipătul lui dovedea o oarecare forță și sănătate. Urîțenia copilului făcu să sporească și mai mult mila lui Claude ; și el își jură să-l crească din dragoste pentru fratele său, astfel încît, orice păcate ar săvîrși în viitor micul Jehan, să aibă înainte milostenia aceasta făcută pentru el. Era un fel de plasament al milosteniilor lui Claude pe numele frățiorului său ; o sumă de false fapte bune, pe care ținea să le agonisească din vreme pe numele lui, pentru cazul cînd micul ștrengar ar simți într-o

bună zi lipsa monedei acesteia, singura primită la vama raiului.

Claude își boteză copilul adoptiv Quasimodo, fie pentru că ținu să sublinieze astfel ziua cînd îl găsise, fie pentru că vru să caracterizeze prin numele lui cît de neisprăvită și de abia schițată era sărmana și micuța făptură. Căci, într-adevăr, Quasimodo, chior, ghebos, cu picioarele strîmbe, nu era decît un *aproape ceva.*

III

IMMANIS PECORIS CUSTOS, IMMANIOR IPSE[1]

Firește, în 1482, Quasimodo se făcuse mare. De cîțiva ani el devenise clopotar al catedralei Notre-Dame, grație tatălui său adoptiv Claude Frollo, care devenise arhidiacon de Josas, grație suzeranului său, messir Louis de Beaumont, care devenise episcop în 1478, la moartea lui Guillaume Chartier, grație ocrotitorului său Olivier le Daim, bărbier al regelui Ludovic al XI-lea prin grația lui Dumnezeu.

Quasimodo era deci clopotar al catedralei Notre-Dame.

Cu timpul, se crease nu știu ce legătură intimă care îl lega de biserică. Izolat de lume pentru vecie prin dubla fatalitate a nașterii necunoscute și a fizicului său diform, închis încă din copilărie în acest dublu cerc de netrecut, bietul nefericit se

[1] Păstor al unei sălbatice turme, el însuși și mai sălbatic (lat.).

deprinsese să nu vadă nimic pe lume dincolo de sfintele ziduri care îl adăpostiseră la umbra lor. Pentru el Notre-Dame fusese, rînd pe rînd, pe măsură ce creștea și se dezvolta, oul, cuibul, casa, patria, universul.

Și e sigur că exista un fel de armonie misterioasă și preexistentă între ființa aceasta și clădirea aceasta. Cînd, încă mic de tot, se tîra întortocheat și parcă prin zvîcniri pe sub beznele bolților, Quasimodo, cu fața lui omenească și cu trupul lui animalic, părea reptila firească a dalelor umede și întunecate pe care umbra capitelurilor romanice proiecta atîtea forme bizare.

Mai tîrziu, cînd se prinse, fără să-și dea seama, de funia turlelor, cînd rămase agățat de ea și cînd puse clopotul în mișcare, acest lucru îi făcu lui Claude, taică-său adoptiv, impresia că copilului i se dezleagă limba și că Quasimodo începe să vorbească.

Astfel, încetul cu încetul, dezvoltîndu-se mereu în spiritul catedralei, trăind și dormind în ea, neieșind aproape niciodată de-acolo, simțindu-i în permanență influența misterioasă, Quasimodo ajunse să-i semene, să se încrusteze, ca să zic așa, în ea, să facă parte integrantă din ea. Formele lui ieșite în afară se îmbucau, fie-ne iertată expresia, în unghiurile scobite ale clădirii ; clopotarul părea nu numai că locuiește în catedrală, dar că e și conținutul ei firesc. Aproape s-ar putea spune că îi luase forma, așa cum melcul ia forma cochiliei. Catedrala îi era locuință, vizuină, înveliș. Între vechea biserică și el exista o simpatie instinctivă atît de profundă, existau atîtea afinități magnetice, atîtea afinități materiale, încît el adera oarecum la ea, ca broasca țestoasă la carapace. Catedrala zgrunțuroasă îi era carapace.

E inutil să-i atragem atenția cititorului să nu ia într-un sens prea direct figurile de stil pe care sîntem nevoiți să le folosim aici pentru a exprima această îmbinare ciudată, simetrică, imediată, aproape consubstanțială, dintre un om și o clădire. De asemenea, e inutil să spunem cît de familiară îi devenise lui Quasimodo întreaga catedrală, după o conviețuire atît de îndelungată și de intimă. Locuința aceasta îi era proprie. Nu exista în ea scobitură în care Quasimodo să nu fi pătruns, nu exista înălțime pe care el să n-o fi urcat. De cîteva ori, cocoșatul se cățărase pînă sus, pe fațadă, ajutîndu-se numai de asperitățile sculpturilor. Turlele, pe a căror suprafață exterioară era văzut tîrîndu-se ca o șopîrlă ce alunecă pe un zid vertical, cele două gemene uriașe, atît de înalte, de amenințătoare și de înfricoșătoare nu-i produceau nici amețeli, nici spaimă, nici leșin ; văzîndu-le cît îi erau de supuse, cu cîtă ușurință se cățăra pe ele, ai fi zis că le domesticise. Tot sărind, urcîndu-se pe ziduri și zbenguindu-se printre hăurile uriașei catedrale, Quasimodo devenise oarecum maimuță și capră de munte, așa cum copiii din Calabria înoată înainte de-a umbla și se joacă cu marea încă de pe cînd sînt abia de-o șchioapă.

De altfel, nu numai trupul părea că i se modelase după catedrală, ci și sufletul. Ar fi greu de spus în ce stare se afla sufletul acesta, ce aspect căpătase, ce formă luase sub învelișul lui noduros, în viața lui sălbatică. Quasimodo era chior, ghebos și șchiop din naștere. Cu mare caznă și cu multă răbdare Claude Frollo izbutise să-l învețe să vorbească. Dar o soartă nefericită părea că-l urmărește pe bietul copil găsit. La paisprezece ani, ajuns clopotar la Notre-Dame, o nouă nenorocire se abătu asupra lui ; clopotele îi sparseră timpa-

nul ; Quasimodo rămase surd. Singura poartă pe care natura i-o lăsase larg deschisă spre lume i se închise brusc, pentru totdeauna.

Închizîndu-se, ea opri și singura rază de bucurie și de lumină care mai pătrundea încă în sufletul lui Quasimodo. Sufletul acesta se prăbuși într-o beznă adîncă. Tristețea nefericitului deveni de nelecuit și totală ca și diformitatea lui. Să mai adăugăm că surzenia îl făcu, într-o oarecare măsură, și mut. Căci, ca să nu le dea motive de rîs altora, din clipa cînd se văzu surd, el se hotărî să păstreze o tăcere pe care n-o rupea decît atunci cînd se afla singur. Și își legă de bunăvoie limba, pe care Claude Frollo se căznise atîta să i-o dezlege. Din pricina aceasta se întîmplă că, atunci cînd nevoia îl silea să vorbească, limba îi era greoaie, stîngace și ca o poartă cu balamale ruginite.

Dacă am încerca acum să pătrundem în sufletul lui Quasimodo, străbătînd scoarța aceasta groasă și tare, dacă am putea sonda adîncurile acestui organism prost alcătuit, dacă ne-ar fi dat să privim cu o făclie îndărătul acestor organe fără transparență, să explorăm interiorul întunecos al creaturii acesteia opace, să-i deslușim cutele obscure, înfundările absurde și să aruncăm deodată o lumină puternică asupra sufletului înlănțuit în văgăuna aceasta, l-am găsi fără doar și poate pe nefericit în vreo poziție jalnică, chircită și rahitică, asemenea deținuților din temnițele Veneției, care îmbătrîneau încovoiați într-o cutie de piatră prea scundă și prea scurtă.

E sigur că, într-un corp diform, spiritul se atrofiază. Quasimodo abia simțea mișcîndu-i-se orbește înlăuntrul trupului un suflet făcut după chipul său. Impresiile obiectelor sufereau o defor-

mare importanţă înainte de a-i ajunge la gîndire. Creierul lui era un mediu deosebit : ideile care îl străbăteau ieşeau din el complet răsucite. Reflexia provenită din refracţia aceasta era neapărat divergentă şi deviată.

De aici, mulţimea de iluzii optice, de aberaţii ale judecăţii, de rătăciri în care i se pierdea gîndirea, cînd de nebun, cînd de idiot.

Prima urmare a acestei alcătuiri funeste era de a-i tulbura lui Quasimodo privirea pe care el o arunca asupra lucrurilor. Quasimodo nu primea de la ele aproape nici o percepţie imediată. Lumea exterioară i se părea mult mai departe decît nouă.

A doua urmare a nenorocirii e că îl făcea să fie rău.

Quasimodo era rău, într-adevăr, pentru că era sălbatic ; şi era sălbatic pentru că era slut. În firea lui, ca şi în a noastră, exista o logică.

Forţa lui, dezvoltată într-un mod atît de neobişnuit, constituia o cauză în plus a răutăţii. *Malus puer robustus* [1], spune Hobbes.

Altminteri, ca să fim drepţi, răutatea poate că nu era înnăscută în el. De la primii paşi printre oameni, Quasimodo se simţise, apoi se văzuse, dispreţuit, înfierat, alungat. Pentru el, vorba omenească era totdeauna batjocură sau blestem. Crescînd, găsise numai ură în jurul lui. Şi o luase. Dobîndise răutatea înconjurătoare. Apucase arma cu care fusese rănit.

La urma urmei, nu-şi întorcea decît cu părere de rău faţa spre oameni. Catedrala îi era de ajuns. În ea se aflau chipuri de marmură, regi, sfinţi, episcopi, care cel puţin nu-i rîdeau în nas şi n-aveau pentru el decît o privire liniştită şi bine-

---

[1] Copilul robust e un copil rău (lat.).

voitoare. Celelalte statui, ale monştrilor şi ale demonilor, nu se uitau nici ele cu ură la Quasimodo. Îi semănau prea mult ca să-l poată urî. Ele îşi rîdeau mai degrabă de ceilalţi oameni. Sfinţii îi erau prieteni şi-l binecuvîntau; monştrii îi erau prieteni şi-l păzeau. De aceea avea cu ei convorbiri intime şi îndelungi, în care îşi revărsa amarul. De aceea petrecea uneori ceasuri întregi ghemuit în faţa vreunei statui, vorbind singur cu ea. Iar dacă cineva trecea atunci pe neaşteptate pe lîngă el, Quasimodo fugea ca un amant surprins cînd face o serenadă.

Pentru el, catedrala nu-i înlocuia numai pe oameni, ci şi universul şi întreaga natură. Quasimodo nu visa alţi pomi decît vitraliile veşnic în floare, alt umbrar decît al frunzelor de piatră care înmugureau, pline de păsări, în mănunchiul capitelurilor saxone, alţi munţi decît turlele gigantice ale bisericii, alt ocean decît Parisul care vuia la picioarele lor.

Ceea ce iubea în primul rînd în clădirea-mamă, ceea ce îi trezea sufletul şi-l făcea să-şi deschidă bietele aripi pe care le ţinea atît de jalnic strînse în văgăuna sa, ceea ce îl făcea cîteodată fericit erau clopotele. El le iubea, le mîngîia, le vorbea, le înţelegea. De la clopotele mici aflate în turla-săgeată de la mijlocul catedralei şi pînă la clopotul mare din portal, le îndrăgea pe toate. Clopotniţa din mijlocul catedralei şi cele două turle i se păreau trei colivii mari ale căror păsări, crescute de el, nu cîntau decît pentru el. Şi erau totuşi aceleaşi clopote care îl surziseră; dar mamele îşi iubesc adeseori mai mult copiii de la care au avut mai multe de îndurat.

E drept că glasul lor era singurul pe care Quasimodo îl mai putea auzi încă. De aceea, clopotul

cel mare era iubita lui [1]. Pe el îl prefera în familia aceasta de fete gălăgioase care-i zburdau în preajmă în zilele de sărbătoare. Clopotul cel mare se numea Marie. Și stătea singur în turla dinspre miazăzi, alături de soră-sa Jacqueline, un clopot mai modest ca mărime, închis într-o colivie ceva mai mică, aflată lîngă colivia Mariei. Jacqueline era numită astfel după numele nevestei lui Jean de Montagu [2], care l-a dăruit bisericii, ceea ce nu l-a împiedicat să se arate fără cap la Montfauçon. În turla a doua se aflau alte șase clopote și, în sfîrșit, cele șase mai mici locuiau în clopotnița de la mijlocul catedralei, împreună cu clopotul de lemn care nu toca decît în Joia Mare, de după-masă și pînă în dimineața din ajunul Paștilor. Quasimodo avea deci cincisprezece clopote în haremul său, dar favorita lui era Marie cea mare.

Nici nu se poate închipui cît era de fericit în zilele cînd trebuia să tragă clopotul mare. Din momentul cînd arhidiaconul îl îndemna spunîndu-i : „Du-te !", el urca scara în spirală a clopotniței mai repede decît ar fi putut cineva s-o coboare ; intra gîfîind în camera aeriană a clopotului mare, îl privea o clipă cu pioșenie și cu dragoste, apoi îi vorbea blînd, îl mîngîia cu palma, ca pe un cal bun care are de făcut un drum lung. Îl căina pentru osteneala pe care avea s-o îndure. După aceste prime alintări, le striga ajutoarelor aflate la etajul de jos al turlei să înceapă. Ajutoarele se atîrnau de funii, scripeții scîrțîiau, și uriașa capsulă de metal se punea încet în mișcare. Quasimodo o ur-

---

[1] În limba franceză, *la cloche* (clopotul) este de genul feminin.

[2] *Jean de Montagu* (1349—1409) — subintendent al finanțelor în timpul lui Carol al VI-lea ; a fost decapitat din ordinul lui Ioan fără Frică.

mărea cu privirea, fremătînd. Prima ciocnire dintre limba clopotului şi peretele de bronz făcea să tremure schelăria pe care se afla cocoţat. Quasimodo vibra o dată cu el. „Vau !" striga el, izbucnind într-un hohot de rîs nebunesc. Între timp, mişcarea clopotului mare se accelera şi, pe măsură ce clopotul străbătea un unghi mai larg, ochiul lui Quasimodo se deschidea şi el din ce în ce mai fosforescent şi mai înflăcărat. În sfîrşit, începea marele dangăt ; întreaga turlă se cutremura ; schelăriile, plumbul, pietrele construcţiei, tunau toate odată, de la stîlpii temeliei pînă la treflele care împodobeau partea de sus a catedralei. Atunci Quasimodo era în mare fierbere ; umbla de colo-colo, tremura o dată cu turla, din creştet pînă în tălpi. Clopotul, dezlănţuit şi furios, le arăta pe rînd celor doi pereţi ai turlei imensa lui gură de bronz din care ţîşnea vuietul de vijelie ce se aude pînă la patru leghe. Quasimodo se aşeza în faţa acestei guri căscate, se lăsa şi se ridica după mişcările clopotului, aspira suflul doborîtor, privea rînd pe rînd cînd piaţa adîncă mişunînd de lume la două sute de picioare sub el, cînd uriaşa limbă de aramă care venea din secundă în secundă să-i urle în ureche. Era singura vorbă pe care o auzea, singurul sunet care tulbura pentru el tăcerea universală. Şi se simţea la largul lui, ca o pasăre în soare. Apoi, deodată, frenezia clopotului punea stăpînire pe el ; privirea îi devenea neobişnuită ; aştepta clopotul mare, cum aşteaptă păianjenul musca, şi se arunca brusc asupra lui, fără să se mai gîndească la nimic. Şi-atunci, suspendat în abis, aruncat în balansul formidabil al clopotului, apuca de toarte monstrul de bronz, îl strîngea cu

genunchii, îi dădea pinteni cu călcîiele și dubla cu toată puterea de lovire și cu toată greutatea corpului său furia dangătului. În acest timp, turla se clătina ; Quasimodo striga și scrîșnea din dinți, claia de păr roșu i se zburlea, pieptul lui făcea un zgomot ca de foale, ochiul lui arunca flăcări, monstruosul clopot necheza istovit sub el, și-atunci nu mai exista nici clopotul mare de la Notre-Dame, nici Quasimodo, totul era vis, vîrtej, furtună, era amețeala călare pe zgomot, era un duh încleștat pe-o crupă zburătoare, era un centaur ciudat, jumătate om, jumătate clopot, un soi de Astolfo [1], oribil, purtat de un uimitor cal înaripat, făurit din bronz viu.

Prezența ființei acesteia extraordinare făcea să circule nu știu ce suflu de viață în întreaga catedrală. Din el părea că iese, cel puțin după spusele mulțimii superstițioase care exagera lucrurile, o emanație misterioasă care însuflețea toate pietrele Notre-Dame-ului și făcea să palpite măruntaiele profunde ale bătrînei biserici. Era de ajuns ca lumea să-l știe acolo, ca să fie încredințată că și vede trăind și mișcîndu-se mulțimea de statui de prin galerii și portaluri. Și, într-adevăr, catedrala părea o ființă supusă și ascultătoare sub mîna lui; ea aștepta să vrea el, ca să-și înalțe puternica voce ; biserica era bîntuită și plină de Quasimodo ca de un duh familiar. S-ar fi zis că el făcea să respire imensa clădire. Cocoșatul era, într-adevăr, pretutindeni, se multiplica în toate punctele catedralei. Uneori zăreai cu groază pe partea cea mai înaltă a vreuneia din turle un pitic ciudat care se cățăra, șerpuia, se tîra în patru labe, cobora în

[1] Erou al poemului eroi-comic *Orlando furioso* al scriitorului italian Ariosto (1474—1533). Astolfo este unul dintre cei mai îndrăzneți aventurieri ai poemului.

afară deasupra golului, sărea din piatră în piatră şi se ducea să scotocească în pîntecele vreunei gorgone sculptate : era Quasimodo, pornit să distrugă cuiburile de ciori. Alteori te ciocneai în vreun ungher întunecat al bisericii de-un fel de himeră vie, chircită şi posomorîtă: era Quasimodo, adîncit în gînduri. Cîteodată se zăreau sub vreo clopotniţă un cap enorm şi un maldăr de membre dezordonate bălăbănindu-se cu furie la capătul unei funii : era Quasimodo sunînd vecernia sau slujba de dimineaţă. Adeseori, noaptea, vedeai rătăcind o formă hidoasă pe firava balustradă dantelată care încununează turlele şi formează marginea absidei : era tot cocoşatul de la Notre-Dame. Atunci, spuneau vecinele, întreaga biserică dobîndea un aer fantastic, supranatural, oribil ; ici-colo se deschideau ochi şi guri, se auzeau lătrînd cîinii, şerpii fantastici, iazmele de piatră care veghează zi şi noapte, cu gîtul întins şi cu botul căscat, în jurul monstruoasei catedrale ; şi dacă era noaptea Crăciunului, cînd clopotul cel mare, care părea că horcăie, îi chema pe credincioşi la slujba de la miezul nopţii, faţada sumbră a bisericii avea un asemenea aer, încît ai fi zis că marele portal înghiţea mulţimea, iar fereastra în formă de roză o privea. Şi toate acestea se trăgeau de la Quasimodo. Egiptul l-ar fi socotit zeul acestui templu ; evul mediu îl credea diavolul ; el era sufletul ei.

Şi asta într-atîta, încît, pentru cei care ştiu că el a existat, catedrala Notre-Dame e astăzi pustie, neînsufleţită, moartă. Simţi că i-a dispărut ceva. Acest trup imens e gol ; e un schelet ; sufletul l-a părăsit ; i se mai vede doar locul, şi atît. E ca o ţeastă care mai are încă găvanele ochilor, dar nu şi privirea.

IV

CÎINELE ŞI STĂPÎNUL SĂU

Exista totuşi o fiinţă omenească pe care Quasimodo n-o cuprindea în răutatea și în ura lui față de ceilalți și pe care o iubea tot atît, dacă nu chiar mai mult decît își iubea catedrala : ființa aceea era Claude Frollo.

Lucru simplu de înțeles. Claude Frollo îl luase, îl adoptase, îl hrănise, îl crescuse. De mic copil, Quasimodo se obișnuise să se adăpostească între genunchii lui Claude Frollo cînd cîinii și copiii lătrau după el. Claude Frollo îl învățase să vorbească, să citească, să scrie. Claude Frollo, în sfîrșit, îl făcuse clopotar. Iar a-l uni pe Quasimodo cu clopotul cel mare era totuna cu a i-o da lui Romeo pe Julieta.

De aceea recunoștința lui Quasimodo era profundă, pasionată, nemărginită ; și cu toate că fața tatălui său adoptiv era adeseori întunecată și severă, deși vorba îi era de obicei scurtă, aspră, poruncitoare, recunoștința aceasta nu se dezmințise nici măcar o clipă. Arhidiaconul avea în Quasimodo sclavul cel mai supus, sluga cea mai docilă, cîinele de pază cel mai atent. Cînd bietul clopotar surzise, între el și Claude Frollo se stabilise o limbă a semnelor, misterioasă și înțeleasă numai de ei doi. În felul acesta, arhidiaconul era singura ființă umană cu care Quasimodo mai comunica. Pe cocoșat nu-l mai legau de lume decît două lucruri : Notre-Dame și Claude Frollo.

Nimic nu se putea compara cu puterea arhidiaconului asupra clopotarului, cu atașamentul clopo-

tarului față de arhidiacon. Un semn al lui Claude, și ideea că-i face plăcere i-ar fi fost de-ajuns lui Quasimodo ca să se arunce de la înălțimea turlelor catedralei. Forța fizică, neobișnuit de dezvoltată la Quasimodo și pusă orbește de el la dispoziția altuia, era un lucru vrednic de luat în seamă. Fără îndoială că se aflau în joc și dragostea filială, și devotamentul față de stăpîn, dar se mai afla, de asemenea, și fascinația exercitată de o minte omenească asupra unei alte minți. O biată ființă neajutorată și stîngace stătea cu fruntea plecată și cu ochi rugători în fața unei minți înalte și profunde, puternice și superioare. În sfîrșit, mai presus de toate, se afla recunoștința. Recunoștință împinsă pînă la o asemenea limită, încît n-am avea cu ce s-o comparăm. Virtutea aceasta nu e dintre cele ale căror pilde înalte se află printre oameni. Vom spune deci că bietul Quasimodo îl iubea pe arhidiacon așa cum niciodată un cîine, niciodată un cal, niciodată un elefant nu și-a iubit stăpînul.

V

URMARE LA CLAUDE FROLLO

În 1482, Quasimodo avea cam douăzeci de ani, iar Claude Frollo vreo treizeci și șase ; unul crescuse, celălalte îmbătrînise.

Claude Frollo nu mai era simplul student al colegiului Torchi, duiosul ocrotitor al unui copilaș, tînărul și visătorul filozof care știa multe și

ignora multe. Era un preot auster, grav, mohorît; un duhovnic; era domnul arhidiacon de Josas, al doilea ajutor al episcopului, avînd în grijă cele două decanate, din Montlhéry și din Châteaufort, și cei o sută șaptezeci și patru de preoți rurali. Era un personaj impunător și posac în fața căruia tremurau copiii din cor în stiharele și hăinuțele lor, diaconii mărunți ai catedralei, călugării din tagma Sfîntului Augustin și preoții care citeau utreniile de la Notre-Dame, cînd el trecea agale pe sub înaltele ogive ale corului, măreț, gînditor, cu brațele încrucișate și cu capul plecat într-atîta, încît nu i se mai vedea din toată figura decît fruntea largă și pleșuvă.

Altminteri, dom Claude Frollo nu lăsase în părăsire nici știința și nici creșterea fratelui său mai mic, cele două ocupați ale vieții sale. Dar, cu vremea, în lucrurile acestea atît de plăcute se strecurase o oarecare amărăciune. Pînă la urmă, spune Paul Diacre, și cea mai bună slănină se rîncezește. Micul Jehan Frollo, poreclit *du Moulin* din pricina locului unde fusese alăptat, nu apucase pe drumul vroit de Claude. Fratele mai mare l-ar fi dorit școlar, pios, supus, învățat și cinstit. Iar frățiorul, asemenea copăceilor care înșeală așteptările și munca grădinarului și se întorc îndărătnici spre partea de unde le vine aerul și soarele, frățiorul, deci, nu creștea, nu dădea roade și nu întindea crengi frumoase și bogate decît spre trîndăvie, ignoranță și desfrîu. Jehan era un adevărat drac, foarte dezordonat, lucru care îl făcea pe dom Claude să-și încrunte sprîncenele, dar foarte hazliu și isteț, ceea ce îl făcea pe fratele mai mare să zîmbească. Claude îl încredințase aceluiași colegiu Torchi, unde își petrecuse și el primii ani de învățătură și reculegere; și

era o durere pentru el faptul că sanctuarul acesta, pe care odinioară numele de Frollo îl cinstise, era acum scandalizat de el. De aceea îi ţinea uneori lui Jehan predici grozav de lungi şi de aspre, pe care frăţiorul le îndura cu mult curaj. La urma urmei, mica puşlama avea inimă bună, aşa cum vedem în toate comediile. Dar, după ce predica se termina, Jehan îşi relua netulburat drumul răzvrătirilor şi al grozăviilor sale. Uneori, potrivit preţioasei tradiţii păstrate cu grijă pînă în zilele noastre, cotonogea în semn de bun-venit un *ageamiu* (aşa li se spunea noilor veniţi la Universitate) ; alteori se afla în fruntea unei cete de studenţi, care se năpusteau în mod clasic asupra unei cîrciumi, *quasi classico excitati,* apoi, îl snopeau pe cîrciumar cu „ciomege ofensive" şi prădau cu voioşie cîrciuma, spărgînd pînă şi butiile cu vin din beci. Şi apoi urma reclamaţia în latină, pe care sub-monitorul de la Torchi i-o aducea în mod jalnic lui dom Claude, avînd pe margine dureroasa notaţie : *Rixa, prima causa vinum optimum potatum*[1] În sfîrşit, se spunea, lucru îngrozitor pentru un copil de şaisprezece ani, că nelegiuirile lui îl duceau adeseori pînă în strada Glatigny.

Din aceste pricini, Claude, mîhnit şi descurajat în sentimentele lui omeneşti, se aruncase cu şi mai mult avînt în braţele ştiinţei, surioara care, cel puţin, nu-ţi rîde în nas şi-ţi plăteşte totdeauna, deşi în monedă uneori cam stearpă, pentru grija pe care i-o porţi. El deveni deci din ce în ce mai savant şi, în acelaşi timp, printr-o urmare firească, din ce în ce mai rigid ca preot, din ce în

[1] Încăierare ; cea dintîi pricină : prea mult vin băut (lat.).

ce mai trist ca om. Există, pentru fiecare dintre noi anumite paralelisme între inteligența, moravurile și caracterul nostru, care se dezvoltă necontenit și nu se rup decît în momentele de mare tulburare ale vieții.

Cum Claude Frollo străbătuse încă din tinerețe aproape întregul cerc al cunoștințelor umane pozitive, exterioare și îngăduite de lege, se văzu nevoit, dacă nu voia să se oprească *ubi defuit orbis*[1], să meargă mai departe și să caute altă hrană pentru nesățioasa activitate a inteligenței sale. Străvechiul simbol al șarpelui care își mușcă coada i se potrivește mai ales științei. Claude Frollo se pare că simțise asta pe propria lui piele. Mai multe persoane serioase afirmau că, după ce epuizase întregul *fas*[2] al științei omenești, cutezase să pătrundă în *nefas*. Se spunea că, după ce gustase unul după altul din toate merele arborelui cunoștinței, dom Claude, împins de foame sau de silă, sfîrșise prin a mușca din fructul oprit. Arhidiaconul participase, rînd pe rînd, după cum au văzut cititorii, la conferințele teologilor de la Sorbona, la adunările studenților facultății de limbi vechi și filozofie puși sub oblăduirea Sfîntului Ilarion, la disputele decretiștilor puși sub oblăduirea Sfîntului Martin, la congregațiile medicilor de la aghiazmatarul catedralei Notre-Dame, *ad cupam Nostrae-Dominae* ; toate mîncărurile îngăduite și aprobate, pe care aceste patru mari bucătării, numite cele patru facultăți, le puteau prepara și servi unei minți, el le înghițise și i se făcuse lehamite de ele mai înainte de a-și fi potolit foamea ; atunci săpase mai departe,

---

[1] Unde se sfîrșește lumea (lat.).

[2] *Fas, nefas* — ceea ce este îngăduit ; ceea ce nu este îngăduit (de zei) (lat.).

mai adînc, sub toată această știință finită, materială, limitată ; își riscase poate sufletul și se așezase în peșteră, la misterioasa masă a alchimiștilor, a astrologilor, a hermeticilor, masă în capul căreia se aflau în evul mediu Averroes, Guillaume de Paris și Nicolas Flamel, și care se prelungește în Orient, la luminile sfeșnicului cu șapte brațe, pînă la Solomon, Pitagora și Zoroastru.

Așa se bănuia cel puțin, pe drept sau pe nedrept.

Lucru sigur e că arhidiaconul vizita adesea cimitirul Sfinților Inocenți, unde se aflau înmormîntați tatăl și mama sa, e drept, laolaltă cu celelalte victime ale ciumei din 1466 ; dar că părea mult mai puțin smerit în fața crucii de la groapa lor decît în fața figurilor ciudate care împodobeau din belșug mormîntul lui Nicolas Flamel și al lui Claude Pernelle, construit alături.

Lucru sigur e că fusese văzut adeseori străbătînd strada Lombarzilor și intrînd pe furiș într-o căsuță aflată la colțul dintre strada Scriitorilor și strada Marivault. Acolo era casa pe care Nicolas Flamel o clădise și unde murise pe la 1417 ; mereu pustie de-atunci, casa începea să se ruineze, căci hermeticii și alchimiștii din toate țările îi stricaseră pereții numai zgîriindu-și numele pe ei. Cîțiva vecini afirmau chiar că-l văzuseră odată, printr-un ochi de pivniță, pe arhidiaconul Claude, săpînd, mutînd din loc și scormonind pămîntul din cele două beciuri ale căror ziduri de sprijin fuseseră zmîngălite cu nenumărate versuri și hieroglife chiar de către Nicolas Flamel. Se bănuia că Flamel ascunsese piatra filozofală în aceste beciuri, și alchimiștii, timp de două veacuri, de la Magistri pînă la părintele Pacifique, n-au încetat să frămînte solul decît atunci cînd casa,

atît de cumplit scotocită și răsturnată, s-a prefăcut în pulbere sub tălpile lor.

Și mai e sigur că arhidiaconul fusese cuprins de o patimă ciudată pentru portalul simbolic de la Notre-Dame, această pagină de grimoar scrisă în piatră de episcopul Guillaume de Paris, care fără doar și poate că s-a ales cu afurisenia pentru faptul că a pus un frontispiciu atît de diavolesc la sfîntul poem cîntat de-a pururi de restul clădirii. Despre arhidiaconul Claude se mai spunea de asemenea că studiase cu de-amănuntul colosul Sfîntului Cristof și statuia cea lungă și enigmatică, pe atunci aflată încă la intrarea catedralei și pe care poporul, în glumele lui, o numea *Monsieur Legris*. Dar ceea ce toată lumea putuse să observe erau nesfîrșitele ceasuri pe care dom Claude le petrecea adesea stînd pe parapetul intrării, contemplînd sculpturile portalului, examinînd cînd fecioarele nebune cu lămpile lor răsturnate, cînd fecioarele cuminți cu lămpile lor drepte ; alteori, calculînd unghiul privirii corbului care ține de portalul din stînga și privește în biserică un punct misterios, unde cu siguranță că e ascunsă piatra filozofală, dacă ea nu se află cumva în beciul lui Nicolas Flamel. În treacăt fie zis, pentru biserica Notre-Dame însemna o soartă ciudată, la epoca aceea, să fie iubită astfel, în două feluri diferite și cu atîta evlavie, de două ființe atît de puțin asemănătoare, cum era dom Claude și Quasimodo ; să fie iubită de unul, care era un fel de jumătate-om, instinctiv și sălbatic, pentru statura, pentru armoniile desprinse din mărețul ei ansamblu ; să fie iubită de celălalt, om cu imaginație savantă și pătimașă, pentru semnificația, pentru mitul ei, pentru sensul cuprins în ea, pentru simbolul aflat sub sculpturile de pe fațada ei, ca literele primului text sub cele ale tex-

tului scris deasupra lor, într-un palimpsest ; într-un cuvînt, pentru enigma pe care ea o propune veşnic minţii.

E sigur, în sfîrşit, că arhidiaconul îşi aranjase, în una din cele două turle care privesc spre Grève, chiar lîngă colivia cu clopote, o chilioară foarte tainică unde nimeni nu pătrundea fără voia lui, nici chiar episcopul, după cît se spunea. Chilia aceasta fusese clădită pe vremuri chiar lîngă vîrful turlei, printre cuiburile de ciori, de episcopul Hugo de Besançon, care, la vremea lui, săvîrşise acolo fapte necurate. Ce cuprindea chilia, nu ştia nimeni ; dar noaptea, din prundişurile de pe Terrain, fusese văzută la fereastra cea mică din spatele turlei, apărînd, dispărînd şi reapărînd la intervaluri scurte şi egale, o pîlpîire roşie, intermitentă, ciudată, care părea că urmăreşte suflul gîfîitor al unor foale şi că vine mai degrabă de la o flacără decît de la o lumină. În întuneric, la înălţimea aceea, pîlpîirea făcea o impresie neobişnuită, şi cumetrele spuneau : „Iată-l pe arhidiacon suflînd, iată iadul pîlpîind colo sus".

La urma urmei, în toate acestea nu existau dovezi de vrăjitorie prea serioase ; dar atîta fum cît să bănuieşti că există şi foc tot era ; şi arhidiaconul avea o faimă destul de proastă. Trebuie spus totuşi că ştiinţele Egiptului, că necromanţia, magia, chiar cea mai albă şi mai nevinovată, nu-şi aflau duşman mai înverşunat, denunţător mai fără milă decît el faţă de domnii din tribunalul catedralei. Fie că era vorba de oroare sinceră, fie că era un simplu joc al hoţului care strigă : „*Hoţii !*", arhidiaconul tot era privit de savantele capete ale soborului ca un suflet intrat în anticamera infernului, pierdut în văgăunile cabalei, bîjbîind în beznele ştiinţelor oculte. Şi

nici mulţimea nu se înşela ; în faţa oricărui om cu niţică agerime de minte, Quasimodo trecea drept diavolul, Claude Frollo drept vrăjitorul. Era vădit că clopotarul trebuia să-l slujească pe arhidiacon un anumit timp, după care avea să-i ia sufletul drept plată. De aceea, cu toată viaţa nespus de austeră pe care o ducea, arhidiaconul nu era privit cu ochi buni de sufletele cuvioase ; şi nu exista nas de credincios, oricît de nepriceput ar fi fost el, care să nu-l adulmece ca vrăjitor.

Şi dacă vîrsta săpase hăuri adînci în ştiinţa sa, ea i le săpase şi în suflet. Cel puţin aşa erai îndreptăţit să crezi cercetîndu-i chipul, pe care sufletul nu se vedea licărind decît ca printr-un nor întunecat. De ce avea oare arhidiaconul fruntea înaltă şi pleşuvă, de ce-şi ţinea capul mereu plecat, de ce pieptul i se umfla mereu de suspine ? Ce gînd tainic îi punea pe buze un zîmbet plin de amărăciune în aceeaşi clipă cînd sprîncenele încruntate i se apropiau ca doi tauri gata de luptă ? De ce puţinul păr pe care îl mai avea îi şi încărunţise ? Ce foc lăuntric îi izbucnea uneori în privire, în aşa fel încît ochii lui păreau două găuri scobite în peretele unui cuptor ?

Aceste semne ale unei puternice frămîntări morale atinseseră un înalt grad de intensitate mai ales în perioada cînd se petreceau cele povestite aici. Nu o dată vreun copil din cor fugise înspăimîntat, văzîndu-l singur în biserică, într-atît de ciudată şi de aprinsă era privirea arhidiaconului. Nu o dată, în altar, la ora liturghiei, vecinul său îl auzise amestecînd în plain-chantul *ad omnen tonum* nişte paranteze ininteligibile. Nu o dată spălătoreasa din Terrain, tocmită să „le spele preoţilor", observase cu spaimă urme de unghii

şi de degete crispate pe stiharul alb al domnului arhidiacon de Josas.

De altfel, arhidiaconul devenea tot mai sever şi niciodată nu fusese mai vrednic de-a fi dat ca pildă. Atît pentru situaţia sa cît şi datorită caracterului, el se ţinuse totdeauna departe de femei; acum părea că le urăşte mai mult ca oricînd. Foşnetul unei fuste de mătase era de ajuns ca să-l facă să-şi lase gluga pe ochi. În privinţa aceasta era atît de auster şi de retras, încît atunci cînd doamna de Beaujeu, fiică a regelui, veni în luna decembrie 1481 să viziteze mînăstirea de la Notre-Dame, el se împotrivi cu toată gravitatea să i se dea drumul, amintindu-i episcopului statutul Cărţii Negre, datat din ajunul Sfîntului Bartolomeu 1334, care interzice intrarea oricărei femei în mînăstire, „fie ea bătrînă sau tînără, stăpînă sau slugă". La care, episcopul fusese nevoit să-i citeze porunca legatului papal Odo, care le excepta pe unele doamne de neam mare, *aliquae magnates mulieres, quae sine scandalo vitari non possunt*[1]. Dar arhidiaconul tot protestă, obiectînd că porunca legatului, care data din 1207, era anterioară cu o sută douăzeci şi şapte de ani Cărţii Negre şi, prin urmare, abrogată de fapt prin aceasta. Şi refuzase să apară în faţa prinţesei.

Se remarca printre altele faptul că oroarea lui faţă de egiptiene şi ţigănci părea să sporească de cîtva timp. El ceruse episcopului un edict care interzicea cu străşnicie ţigăncilor să vină să danseze şi să cînte din tamburină în piaţa din faţa catedralei, şi scotocea tot de pe atunci arhivele mucegăite ale tribunalului bisericesc, ca să adune

---

[1] Unele femei de neam mare, care nu pot fi oprite fără scandal (lat.).

cazuri de vrăjitorii și de vrăjitoare osîndiți la ardere și la ștreang pentru vrăji săvîrșite cu țapi, scroafe sau capre.

VI

NEPOPULARITATE

După cum am spus, arhidiaconul și clopotarul nu prea erau iubiți de gloata mare și măruntă din vecinătatea catedralei. Cînd Claude și Quasimodo ieșeau împreună, ceea ce se întîmpla destul de adesea, și cînd erau văzuți traversînd amîndoi, sluga în urma stăpînului, ulițele reci, înguste și întunecoase înghesuite în jurul catedralei Notre-Dame, cuvinte de ocară, bolboroselile ironice sau glumele batjocoritoare îi hărțuiau în trecere, dacă nu cumva, lucru rar întîmplat, Claude Frollo nu mergea cu capul sus, arătîndu-și fruntea severă și aproape augustă și făcîndu-i să încremenească pe glumeții care cutezau să rîdă de ei.

Cei doi erau în cartierul lor ca „poeții“ despre care vorbește Régnier :

Și tot felul de oameni se țin după poeți,
Ca după buhă glasuri de vrăbii și sticleți.

Ici, un puștan șiret își risca pielea și oasele ca să aibă plăcerea nespusă de-a înfige un ac în cocoașa lui Quasimodo. Colo, o fată frumoasă, îndrăzneață și mai neobrăzată decît s-ar fi cuvenit se atingea de sutana neagră a preotului și-i cînta sub nas cîntecul de batjocură : „*Cuib, cuib, dia-*

volul e prins". Uneori, cîte un pîlc colţos de babe, înşiruite şi ghemuite în umbră pe treptele vreunei intrări, bombăneau zgomotos la trecerea arhidiaconului şi a clopotarului şi le aruncau în batjocură binevoitorul salut : „Hm ! Uite unu care are sufletul aidoma cu trupul celuilalt !" Sau vreo ceată de studenţi şi de ştrengari care jucau şotron se ridicau grămadă şi-l salutau clasic cu cîteva huiduieli latineşti : *Eia ! Eia ! Claudius cum claudo* [1] *!*

Dar cel mai adesea, ocara trecea neluată în seamă şi de preot, şi de clopotar. Ca să poată auzi toate aceste drăgălaşe lucruri, Quasimodo era prea surd, iar Claude prea adîncit în gînduri.

---

[1] Claudius cu şchiopul (joc de cuvinte : în latineşte *claudus* înseamnă şchiop).

CARTEA A CINCEA

I

ABBAS BEATI MARTINI

Faima lui dom Claude se întinsese pînă departe. Ei îi datoră arhidiaconul, cam pe vremea cînd refuzase s-o vadă pe doamna de Beaujeu, o vizită pe care n-avea s-o uite mult timp.

Era într-o seară. Dom Claude tocmai se retrăsese după slujbă în chilia lui canonicală din mănăstirea Notre-Dame. Chilia, în afara unor vase de sticlă aruncate într-un colț și pline de-o pulbere destul de îndoielnică semănînd foarte mult a pulbere explozivă, n-avea nimic ciudat și nici misterios. Se mai aflau ici-colo cîteva inscripții pe pereți, dar ele nu erau decît sentințe științifice sau religioase, extrase din autori consacrați. Arhidiaconul tocmai se așezase la lumina unui sfeșnic de aramă cu trei brațe, în fața unui imens dulap plin cu manuscrise. Își rezemase cotul de cartea larg deschisă a lui Honorius d'Autun : *De praedestinatione et libero arbitrio* [1] și răsfoia, adîncit în gînduri, un in-folio tipărit pe care și-l adusese atunci, singurul produs al tiparniței aflat în chilia sa. In mijlocul gîndurilor îl trezi o bătaie în ușă.

---

[1] Despre predestinare și liberul arbitru (lat).

— Cine e acolo? întrebă savantul, cu tonul plăcut al unui cîine hămesit care e stingherit de la osul lui.

Un glas de afară îi răspunse:

— Prietenul dumneavoastră, Jacques Coictier.

Arhidiaconul se duse să deschidă.

Era într-adevăr medicul regelui; un personaj de vreo cincizeci de ani a cărui înfățișare aspră nu era corijată decît de-o privire vicleană. Medicul mai era însoțit de un bărbat. Amîndoi purtau robe lungi de culoarea ardeziei, îmblănite cu jder, prinse la brîu și închise de sus pînă jos, și bonete din aceeași pînză, de aceeași culoare. Degetele, vîrîte în mîneci, nu li se zăreau, poalele robelor le ascundeau picioarele, iar ochii le dispăreau sub bonete.

— Domnul mă aibă în pază, messires! spuse arhidiaconul, dîndu-le drumul în chilie. Nu mă așteptam la o vizită care să-mi facă atîta cinste, la o asemenea oră.

Și tot vorbindu-le în felul acesta curtenitor, își plimba, de la medic la însoțitorul său, privirea neliniștită și cercetătoare.

— Niciodată nu e prea tîrziu ca să vizitezi un savant de seama lui dom Claude Frollo de Tirechappe, răspunse doctorul Coictier, pe care accentul de băștinaș din Franche-Comté îl făcea să tîrîie toate frazele cu măreția unei rochii cu coadă.

Apoi între medic și arhidiacon începu unul din prologurile acelea pline de urări care precedau pe-atunci, după obicei, orice convorbire între savanți și care nu-i împiedicau de loc să se urască din toată inima. De altfel, așa e și azi, oricare gură de savant pornită să măgulească un alt savant fiind un vas cu fiere îndulcită.

Complimentele lui Claude Frollo către Jacques Coictier se refereau mai ales la numeroasele foloase lumești pe care vrednicul medic știuse să le extragă, în decursul carierei sale atît de invidiate, din fiecare boală a regelui, operație a unei alchimii mai bună și mai sigură decît căutarea pietrei filozofale.

— Credeți-mă, domnule doctor Coictier, că m-am bucurat tare mult, aflînd despre numirea ca episcop a nepotului dumneavoastră, cucernicul meu senior Pierre Versé. Nu e oare episcop de Amiens ?

— Ba da, domnule arhidiacon. Domnul s-a milostivit, în marea sa bunătate.

— Știți că arătați minunat în ziua de Crăciun, în fruntea celor de la Camera de Conturi, domnule președinte.

— Vicepreședinte, dom Claude. Vai ! Numai atît.

— Ce se mai aude cu superba dumneavoastră casă de pe strada Saint-André-des-Arts ? E un adevărat Luvru. Îmi place grozav zarzărul sculptat pe poartă, cu jocul de cuvinte plin de duh : *à l'abri-cotier* [1].

— Vai, maestre Claude, toată clădirea mă costă bani grei ! Pe măsură ce ea se înalță, eu mă ruinez.

— Cum ?! N-aveți veniturile de la Temniță, de la bailliage-ul [2] Palatului și renta tuturor caselor, măcelăriilor, dughenelor și maghernițelor din cartierul la Clôture ? Asta-i o vacă bună de muls.

---

[1] Joc de cuvinte intraductibil : *abricotier* (zarzăr, fr.) — *à l'abri-cotier* s-ar traduce „La adăpostul de pe coastă."
[2] Jurisdicția unui *bailli*.

— Moşia mea de la Poissy nu mi-a adus nimic anul acesta.

— Dar vămuirile de la Triel, Saint-James şi Saint-Germain-en-Laye tot aduc...

— O sută douăzeci de livre, nici măcar pariziene.

— Aveţi slujba de consilier al regelui. Asta e fixă.

— Da, confrate Claude, dar afurisita seniorie de Poligny, despre care se vorbeşte atîta, nu-mi aduce nici măcar şaizeci de scuzi de aur, una peste alta.

În complimentele pe care dom Claude i le adresa lui Jacques Coictier se simţea tonul acela sardonic, acru şi uşor ironic, zîmbetul trist şi crud al unui om superior şi nefericit care se joacă o clipă, din distracţie, cu îndestulata prosperitate a unui om de rînd. Celălalt nu-şi dădea seama de asta.

— Pe sufletul meu, spuse, în sfîrşit, dom Claude, strîngîndu-i mîna, îmi face plăcere să vă văd atît de sănătos.

— Mulţumesc, maestre Claude.

— Şi, fiindcă veni vorba, ce mai face regescul dumneavoastră pacient ?

— Nu-şi plăteşte îndeajuns medicul, răspunse Jacques Coictier, aruncînd o privire spre însoţitorul său.

— Aşa socoţi, cumetre Coictier ? întrebă acesta.

Întrebarea, rostită pe un ton de mirare şi de reproş, îndreptă din nou asupra necunoscutului atenţia arhidiaconului, care, cinstit vorbind, nu-l uitase cu totul nici o clipă de cînd necunoscutul îi trecuse pragul chiliei. Ba chiar fuseseră necesare nenumăratele motive pe care le avea de a-l menaja pe doctorul Jacques Coictier, atotputer-

nicul medic al regelui Ludovic al XI-lea, ca să-l primească astfel însoțit. De aceea chipul lui n-avea nimic prietenos cînd Jacques Coictier îi spuse :

— Știți, dom Claude, vă aduc un confrate care a ținut să vă vadă pentru faima dumneavoastră.

— Domnul e tot medic ? întrebă arhidiaconul, ațintindu-și privirea pătrunzătoare asupra însoțitorului lui Coictier.

Dar sub sprîncenele necunoscutului întîlni o privire la fel de străpungătoare și de bănuitoare ca și a lui.

Necunoscutul, pe cît îngăduia să vezi slaba lumină a sfeșnicului, era un bătrîn de vreo șaizeci de ani, de statură mijlocie, care părea destul de bolnav și de dărîmat. Profilul lui, deși cu o linie foarte obișnuită, avea în el ceva puternic și sever ; lumina ochiului îi licărea în orbitele foarte adîncite, ca un foc în fundul unei peșteri ; iar sub boneta pleoștită care îi cădea pe nas, se simțeau rotunjindu-se formele unei frunți de geniu.

Necunoscutul se hotărî să răspundă el însuși la întrebarea arhidiaconului.

— Cucernice maestre, spuse el cu o voce gravă, faima dumneavoastră a ajuns pînă la mine și-am vrut să vă cer o consultație. Nu sînt decît un biet gentilom de provincie, care se descalță înainte de a intra la savanți. Trebuie să-mi știți numele. Mă cheamă jupîn Tourangeau.

„Ciudat nume pentru un gentilom !" gîndi arhidiaconul. Totuși se simțea în fața unui om puternic și serios. Instinctul inteligenței lui superioare îl făcea să bănuiască o inteligență la fel de superioară sub boneta îmblănită a lui jupîn Tourangeau ; și, cercetîndu-i figura gravă, strîmbătura ironică pe care prezența lui Jacques Coic-

tier o stîrnise pe fața mohorîtă a arhidiaconului se stinse încetul cu încetul, ca amurgul la un capăt al nopții. Dom Claude se așeză iar, întunecat și tăcut, în jilțul său mare ; cotul lui își reluă locul obișnuit pe masă, fruntea i se rezemă, ca de obicei, în palmă. După cîteva momente de gîndire, el le făcu semn celor doi vizitatori să ia loc și i se adresă lui jupîn Tourangeau.

— Veniți pentru o consultare, jupîne ? Și în ce ramură a științelor ?

— Prea cucernice, răspunse jupîn Tourangeau, eu sînt bolnav, foarte bolnav. Despre dumneavoastră se spune că sînteți un mare Esculap, și-am venit să vă cer un sfat medical.

— Medical ! zise arhidiaconul, clătinînd din cap. Apoi păru că se reculege o clipă și continuă : Jupîne Tourangeau, fiindcă așa vă numiți, intoarceți capul. Îmi veți găsi răspunsul, gata scris pe perete.

Jupîn Tourangeau se supuse și citi deasupra capului său inscripția aceasta gravată pe zid : *Medicina e fiica închipuirii. Jamblique.*

Doctorul Jacques Coictier ascultase vorbele însoțitorului său, cu o ciudă pe care răspunsul lui dom Claude o sporise încă pe atîta. El se plecă la urechea lui jupîn Tourangeau și-i șopti destul de încet ca să nu poată fi auzit de arhidiacon :

— V-am spus dinainte că e nebun. Dumneavoastră ați vrut să-l vedeți !

— Nebunul s-ar putea prea bine să aibă dreptate, doctore Jacques ! răspunse jupîn Tourangeau cu același ton și cu un zîmbet amar.

— Cum doriți ! zise Coictier, sec. Apoi, adresîndu-se arhidiaconului : Vă cam grăbiți, dom Claude, și vă împiedicați de Hipocrate cît se îm-

piedică o maimuță de-o alună. Medicina, o închipuire! Cred că spițerii și maeștrii medici v-ar ucide cu pietre dacă s-ar afla aici. Negați deci influența filtrelor asupra sîngelui, a alifiilor asupra cărnii! Negați farmacia eternă a florilor și a metalelor numită lume și făcută dinadins pentru veșnicul bolnav numit om!

— Nu neg nici farmacia și nici bolnavul, spune dom Claude, rece. Eu îl neg pe medic.

— Deci, continuă Coictier, aprins, nu-i adevărat că guta ar fi o pecingine lăuntrică, nu-i adevărat că o rană pricinuită de focul unei arme se lecuiește prin aplicarea unui șoarece fript, nu-i adevărat că un sînge tînăr, introdus cum trebuie, redă tinerețea venelor îmbătrînite, nu-i adevărat că doi și cu doi fac patru și că emprostathonos urmează după opistathonos!

Arhidiaconul răspunse fără să se tulbure:

— Sînt anumite lucruri despre care eu gîndesc într-un anumit fel.

Coictier se roși de mînie.

— Hai, hai, dragă Coictier, să nu ne supărăm, spuse jupîn Tourangeau. Domnul arhidiacon e prietenul nostru.

Coictier se domoli, bombănind cu jumătate glas:

— La urma urmei, e un nebun!

— Pe legea mea, maestre Claude, continuă jupîn Tourangeau după o clipă de tăcere; tare mă mai încurcați. Venisem să vă cer două consultații, una privind sănătatea, alta privind steaua mea.

— Domnule, spuse arhidiaconul, dacă ăsta v-a fost gîndul, ați fi făcut mai bine să nu vă osteniți urcînd treptele scării mele. Nu cred în medicină. Nu cred în astrologie.

— Aşa ! făcu jupîn Tourangeau, mirat.

Coictier rîdea cu un rîs silit.

— Vedeţi bine că e nebun, îi şopti el lui jupîn Tourangeau. Nu crede în astrologie !

— Cum aş putea oare să-mi închipui, continuă dom Claude, că fiecare rază de stea e un fir legat de capul unui om !

— Atunci în ce credeţi ? exclamă jupîn Tourangeau.

Arhidiaconul şovăi o clipă, apoi lăsă să-i scape un zîmbet posomorît care părea că-i dezminte răspunsul.

— *Credo in Deum* [1].

— *Dominum nostrum* [2], adăugă jupîn Tourangeau, făcîndu-şi semnul crucii.

— *Amen !* rosti Coictier.

— Cucernice maestre, reîncepu jupînul, mi se bucură inima, văzîndu-vă atît de credincios. Dar, mare savant cum sînteţi, aţi ajuns oare să nu mai credeţi în ştiinţă ?

— Nu, spuse arhidiaconul, apucîndu-l de braţ pe jupîn Tourangeau, şi un fulger de entuziasm i se aprinse în pupilele stinse, nu, nu neg ştiinţa. Nu m-am tîrît îndeajuns pe pîntece, înfigîndu-mi unghile în pămînt prin nenumăratele încăperi ale peşterii, fără să zăresc, departe, în faţa mea, la capătul întunecatei galerii, o lumină, o flacără, ceva, fără îndoială răsfrîngerea orbitorului laborator central în care cei răbdători şi înţelepţii l-au văzut pe Dumnezeu.

— Atunci, îl întrerupse jupîn Tourangeau, ce lucru socotiţi drept sigur şi adevărat ?

— Alchimia.

Coictier strigă :

---

[1] Cred în Dumnezeu (lat.).
[2] Stăpînul nostru (lat.).

— Nu zău, dom Claude, alchimia își are rațiunea ei, fără doar și poate, dar de ce să hulești medicina și astrologia ?

— Știința voastră despre om e un neant ! Știința voastră despre cer e un neant !

— Asta înseamnă că iei în derîdere Epidarul și Caldeea, răspunse medicul, rînjind.

— Ascultați, messire Jacques. Vorbesc cinstit. Eu nu sînt medicul regelui, și maiestatea sa nu mi-a dat grădina Dedalus ca să observ din ea constelațiile. Nu vă supărați și ascultați-mă. Ce adevăr ați scos, nu spun din medicină, care e lucru prea nebunesc, ci din astrologie ? Spuneți-mi, care sînt virtuțile bustrofedonului vertical și ce-au adus numărul ziruph și numărul zephirod ?

— Negați cumva forța simpatică a *claviculei* și faptul că știința cabalistică derivă din ea ? întrebă Coictier.

— Eroare, messire Jacques ! Nici una din formulele dumneavoastră nu duce la realitate. Pe cîtă vreme alchimia își are descoperirile ei. O să contestați oare rezultate ca acestea ? Gheața închisă sub pămînt timp de o mie de ani se transformă în cristal de sticlă. Plumbul e strămoșul tuturor metalelor. (Căci aurul nu e un metal, aurul e lumina.) Plumbului nu-i trebuiesc decît patru epoci a cîte două sute de ani fiecare pentru a trece succesiv de la starea de plumb la starea de arsenic roșu, de la arsenic roșu la cositor, de la cositor la argint. Acestea sînt sau nu fapte ? Dar a crede în claviculă, în linia plină și în stele e la fel de ridicol cu a crede, ca locuitorii din Marele Cathay [1] că grangurul se preschimbă în cîrtiță și grăunțele de grîu în pești din genul ciprin !

---

[1] Așa era denumită China în evul mediu.

— Am studiat hermetica, strigă Coictier, și afirm că...

Aprigul arhidiacon nu-l lasă să termine.

— Iar eu am studiat medicina, astrologia și hermetica. Numai aici e adevărul (și vorbind astfel, luă de pe dulap o fiolă plină cu pulberea despre care am pomenit mai sus), numai aici e lumina! Hipocrate e o iluzie. Urania e o iluzie. Hermes e un gînd Aurul e soarele; a face aur înseamnă a fi Dumnezeu! Iată știința unică. Vă spun că am cercetat medicina și astrologia! Ele nu înseamnă nimic, nimic! Corpul omenesc — beznă! Astrele — beznă!

Și recăzu pe jilțul său într-o atitudine plină de vigoare și inspirată. Jupîn Tourangeau îl privea tăcut. Coictier se sili să rînjească, ridicînd imperceptibil din umeri, și repetă încet:

— Un nebun!

— Și ați atins scopul mirific? întrebă deodată jupîn Tourangeau. Ați făcut aur?

— Dacă aș fi făcut, răspunse arhidiaconul, rostind rar cuvintele, ca un om care cugetă, regele Franței s-ar numi Claude și nu Ludovic.

Jupînul își încruntă sprîncenele.

— Ce-am spus? întrebă dom Claude, cu un zîmbet disprețuitor. La ce mi-ar folosi tronul Franței, cînd aș putea să reclădesc imperiul Orientului?

— Așa, da! încuviință jupînul.

— Oh! Bietul nebun! șopti Coictier.

Părînd că nu răspunde decît propriilor sale gînduri, arhidiaconul continuă:

— Dar nu, eu mă tîrîi încă; îmi zdrelesc fața și genunchii de pietricelele căii subterane. Zăresc, nu privesc în voie! Silabisesc, nu citesc.

— Şi cînd o să ştiţi să citiţi, o să faceţi aur ? întrebă jupînul.

— Cine se îndoieşte de asta ? zise arhidiaconul.

— În acest caz, Sfînta Fecioară ştie că am mare nevoie de bani şi că aş vrea tare mult să învăţ să citesc în cărţile dumitale. Spuneţi-mi, cucernice maestre, ştiinţa dumneavoastră e oare potrivnică sau neplăcută Sfintei Fecioare ?

La întrebarea aceasta a jupînului Tourangeau, dom Claude se mulţumi să răspundă cu un calm plin de superioritate :

— Al cui arhidiacon sînt eu ?

— E adevărat, maestre. Ei bine, n-aţi vrea să mă iniţiaţi ? Ajutaţi-mă să silabisesc împreună cu dumneavoastră.

Claude luă atitudinea maiestuoasă şi pontificală a unui Samuel.

— Bătrîne, trebuiesc ani îndelungaţi, pe care nu-i mai ai, ca să faci călătoria aceasta printre lucrurile tainice. Capul dumitale a încărunţit de tot ! Din peşteră nu se iese decît cu părul albit, dar nu se intră în ea decît cu părul negru. Ştiinţa se pricepe prea bine şi singură să sape, să veştejească şi să usuce feţele omeneşti ; ea n-are nevoie ca bătrîneţea să-i aducă feţe gata zbîrcite. Dacă totuşi te stăpîneşte dorinţa de a începe învăţătura la vîrsta dumitale şi de a descifra temutul alfabet al înţelepţilor, bine, vino la mine, am să încerc. N-am să-ţi spun dumitale, un biet bătrîn, să te duci să vizitezi camerele mortuare ale piramidelor despre care vorbeşte anticul Herodot, nici turnul de cărămizi al Babilonului, nici uriaşul altar de marmură albă al templului din Eklinga. Ca şi dumneata, nici eu n-am văzut zidurile caldeene clădite după forma sacră a lui Sikra, nici templul lui Solomon, care e nimicit,

nici porţile de piatră ale mormîntului regilor lui Israel, care sînt sfărîmate. Ne vom mulţumi cu fragmente din cartea lui Hermes, pe care o avem aici. Am să-ţi explic statuia Sfîntului Cristof, simbolul Semănătorului şi al celor doi îngeri aflaţi la intrarea Sfintei Capele, dintre care unul îşi ţine o mînă într-un vas, iar celălalt într-un nor...

Aici, Jacques Coictier, pe care aprigele replici ale arhidiaconului îl doborîseră, sări din nou şi-l întrerupse cu tonul triumfător al unui savant care îl corijează pe un altul :

— *Erras, amice Claudi* [1]. Simbolul nu e o numărul. Îl iei pe Orfeu drept Hermes.

— Dumneata greşeşti, răspunse grav arhidiaconul. Dedal e temelia, Orfeu e zidul, Hermes e clădirea. El e totul. Dumneavoastră puteţi veni cînd doriţi, continuă el, întorcîndu-se spre Tourangeau. Vă voi arăta firişoarele de aur rămase pe fundul creuzetului lui Nicolas Flamel şi le veţi compara cu aurul lui Guillaume de Paris. Am să vă învăţ virtuţile tainice ale cuvîntului grec *peristera*. Dar, mai întîi de toate, am să vă ajut să citiţi, una după alta, literele de marmură ale alfabetului, paginile de granit ale cărţii. Vom merge de la portalul episcopului Guillaume şi al lui Saint-Jean-le-Rond pînă la Sfînta Capelă, apoi la casa lui Nicolas Flamel, pe strada Marivault, la mormîntul lui, aflat în cimitirul Sfinţilor Inocenţi, la cele două spitale ale lui de pe strada Montmorency. Am să vă ajut să citiţi hieroglifele cu care sînt acoperite cele patru lanţuri groase de fier de la intrarea spitalului Saint-

---

[1] Greşeşti, prietene Claude (lat.).

Gervais şi a străzii Fierarilor. Şi vom mai silabisi împreună faţadele de la Saint-Côme, Sainte-Geneviève-des-Ardents, Saint-Martin şi Saint-Jacques-de-la-Boucherie...

Trecuse mult de cînd Tourangeau, oricît de inteligentă îi era privirea, părea că nu-l mai înţelege pe dom Claude. De aceea îl întrerupse.

— Pe legea mea, despre ce cărţi vorbiţi ?

— Iată una din ele, spuse arhidiaconul.

Şi deschizînd fereastra chiliei, arătă cu degetul imensa biserică Notre-Dame, care, desenîndu-şi pe un cer înstelat silueta neagră a celor două turle, a coapselor ei de piatră şi a crupei monstruoase, părea un enorm sfinx cu două capete aşezat în mijlocul oraşului.

Arhidiaconul privi cîtva timp în tăcere giganticul edificiu, apoi îşi întinse, cu un suspin, mîna dreaptă spre cartea tipărită care se afla deschisă pe masă şi mîna stîngă spre Notre-Dame. Şi spuse, plimbîndu-şi privirea tristă de la carte la biserică :

— Vai ! Aceasta o va ucide pe aceea.

Coictier, care se apropiase grăbit de carte, nu se putu împiedica să nu exclame :

— Nu, zău ! Dar ce-o fi atît de temut în asta : GLOSSA IN EPISTOLA D. PAULI. *Norimbergae, Antonius Koburger,* 1474. Doar nu-i ceva nou. E o carte de Pierre Lombard, Maestrul Sentinţelor. Oare fiindcă e tipărită ?

— Precum spui, răspunse dom Claude, care părea pierdut într-o adîncă meditaţie şi stătea în picioare, apăsîndu-şi degetul arătător, îndoit pe volumul ieşit din faimoasele tiparniţe de la Nüremberg. Apoi adăugă aceste cuvinte miste-

rioase : Vai ! Vai ! Lucrurile mărunte le nimicesc pe cele mari : un dinte biruie un uriaş. Şoarecele de Nil ucide crocodilul, peştele-spadă ucide balena, cartea va ucide edificiul !

La mînăstire bătu semnalul de stingere în clipa cînd doctorul Jacques îi repeta în şoaptă însoţitorului său veşnicul refren : „*E nebun !*“ la care, de data aceasta, însoţitorul îi răspunse :

— Cred că da.

Era ora cînd nici un străin nu mai putea rămîne în mînăstire. Cei doi vizitatori se retraseră.

— Maestre, spuse jupîn Tourangeau, luîndu-şi rămas bun de la arhidiacon, îmi plac savanţii şi oamenii cu minte aleasă, iar pe dumneavoastră vă stimez îndeosebi. Veniţi mîine la palatul Tournelles şi întrebaţi de abatele Saint-Martin de Tours.

Arhidiaconul reintră în chilie uluit, înţelegînd, în fine, cine era jupîn Tourangeau şi amintindu-şi acest pasaj din Cartularul Sfîntului Martin de Tours : *Abbas beati Martini, SCILICET REX FRANCIAE, est canonicus de consuetudine et habet parvam proebendam quam habet sanctus Venantius et debet sedere in sede thesaurarii*[1].

De atunci se zvoni că arhidiaconul avea dese convorbiri cu Ludovic al XI-lea, cînd maiestatea sa venea la Paris, şi că trecerea de care se bucura dom Claude îi punea în umbră pe Olivier le Daim şi pe Jacques Coictier, care, după cum îi era felul, se purta foarte aspru cu regele.

---

[1] Abatele fericitului Martin, cu siguranţă cel dintîi din Franţa, are venituri mai mici decît Sfîntul Venantius şi trebuie să-şi aibă reşedinţa acolo unde e sediul vistieriei (lat.).

II

ACEASTA O VA UCIDE PE ACEEA

Cititorii ne vor ierta dacă vom zăbovi o clipă cercetînd gîndul care se ascundea sub cuvintele enigmatice ale arhidiaconului : *Aceasta o va ucide pe aceea. Cartea va ucide edificiul.*

După părerea noastră, gîndul acesta avea două aspecte. Mai întîi, era gîndul unui preot. Era spaima clerului în fața unui element nou : tiparul. Erau spaima și amețeala slujitorului altarului în fața tiparniței luminoase a lui Gutenberg. Erau amvonul și manuscrisul, cuvîntul vorbit și cuvîntul scris speriindu-se de cuvîntul tipărit ; era ceva asemănător cu uluirea unei vrăbii care l-ar vedea pe îngerul Legion deschizîndu-și cele șase milioane de aripi. Era strigătul profetului cînd începe să audă foșnind și mișunînd omenirea emancipată, cînd vede în viitor inteligența dărîmînd religia, opinia detronînd credința, lumea scuturînd jugul Romei. Era prorocirea filozofului care vede gîndirea omenească, volatilizată de tiparniță, evaporîndu-se din recipientul teocratic. Era groaza ostașului care cercetează berbecul de bronz și spune : „Turnul se va prăbuși". Cuvintele acestea însemnau că o putere avea să urmeze altei puteri. Cuvintele acestea voiau să spună : „Tiparnița va ucide biserica".

Dar sub acest gînd, primul și cel mai simplu, fără doar și poate, se afla, după părerea noastră, un altul, mai nou, un corolar al celui dintîi, mai greu de zărit și mai greu de contestat, o părere, la fel de filozofică, nu numai a preotului, ci și a

savantului și a artistului. Era presentimentul că gîndirea omenească, schimbîndu-și forma, avea să-și schimbe și modul de expresie, că ideea capitală a fiecărei generații nu se va mai scrie cu același material și în același fel, că marea carte de piatră, atît de solidă și de durabilă, avea să facă loc cărții de hîrtie, și mai solidă, și mai durabilă decît ea. Sub raportul acesta, formula vagă a arhidiaconului avea un al doilea sens : ea însemna că o artă avea să detroneze o altă artă. Ea voia să spună : „Tiparul va ucide arhitectura".

Într-adevăr, de la obîrșia lucrurilor pînă în veacul al XV-lea al erei creștine, inclusiv, arhitectura e cartea mare a omenirii, expresia principală a omului în diversele lui stadii de dezvoltare, fie ca forță, fie ca inteligență.

Cînd memoria primelor neamuri se simți supraîncărcată, cînd bagajul de amintiri al speciei umane deveni atît de greoi și de încîlcit, încît cuvîntul, gol și zburător, risca să piardă unele dintre ele pe drum, omul le-a transcris pe sol, în felul cel mai vizibil, cel mai trainic și cel mai firesc totodată. Fiecare tradiție fu pecetluită într-un monument.

Primele monumente au fost simple bucăți de stîncă *neatinse de fier, spune Moise.* Arhitectura începu ca orice scriere. Ea fu mai întîi alfabet. Se punea în picioare o piatră, și era o literă, și fiecare literă era o hieroglifă, și pe fiecare hieroglifă ședea un grup de idei, ca un capitel pe o coloană. Așa făcură primele neamuri, pretutindeni, în același moment, pe toată fața pămîntului. *Piatra ridicată* a celților poate fi găsită în Siberia asiatică, în pampasul Americii.

Mai tîrziu au fost făurite cuvinte. A fost așezată piatră peste piatră, silabele acestea de granit

au fost împerecheate, verbul a încercat unele combinări. Dolmenul și cromlechul celt, tumulusul etrusc, galgalul ebraic sînt cuvinte. Cîte unele, tumulusul mai ales, sînt nume proprii. Ba uneori, cînd se aflau la îndemînă destule pietre și o plajă întinsă, se scria o frază. Imensa îngrămădire de la Karnac e o întreagă formulă.

În sfîrșit, s-au făcut cărți. Tradițiile născuseră simboluri, sub care ele dispăreau ca trunchiurile arborilor sub frunziș ; toate aceste simboluri, în care omenirea credea, sporeau, se multiplicau, încrucișîndu-se, complicîndu-se din ce în ce ; primele monumente nu mai ajungeau să le cuprindă ; ele erau depășite de pretutindeni ; monumentele acestea abia dacă mai exprimau tradiția primitivă, simplă ca și ele, goală și zăcînd pe sol. Simbolul avea nevoie să înflorească în edificiu. Atunci arhitectura se dezvoltă o dată cu gîndirea omenească ; ea deveni uriașul cu o mie de capete și o mie de brațe, și fixă, sub o formă veșnică, vizibilă, palpabilă, întregul simbol nestatornic. Pe cînd Dedal, care e forța, măsura, pe cînd Orfeu, care e inteligența, cînta, stîlpul, care e o literă, arcada, care e o silabă, piramida, care e un cuvînt, puse în mișcare în același timp printr-o lege a geometriei, printr-o lege a poeziei, se grupau, se combinau, se contopeau, coborau, urcau, se suprapuneau pe sol, se etajau în cer, pînă au scris, sub dictarea ideii generale a unei epoci, cărțile acestea minunate, care erau totodată și edificii minunate : pagoda de la Eklinga, Rhamseionul din Egipt, templul lui Solomon.

Ideea-mamă, verbul, nu se afla numai în conținutul tuturor acestor clădiri, ci și în forma lor. Templul lui Solomon, de pildă, nu era de loc doar o simplă copertă a cărții sfinte, ci însăși cartea

sfîntă. Pe fiecare din incintele sale concentrice, preoții puteau citi verbul, tradus și înfățișat ochilor, și-i urmăreau astfel transformările din sanctuar în sanctuar, pînă ce-l sesizau în ultimul său tabernacol, sub forma lui cea mai concretă, care era tot arhitectură : arca. Astfel verbul era închis în edificiu, dar imaginea lui se afla pe înveliș, ca figura umană pe sicriul unei mumii.

Și nu numai forma clădirilor, ci și locul care li se alegea vădea gîndirea pe care ele o înfățișau. După cum simbolul ce trebuia exprimat era plăcut sau mohorît, Grecia își încununa munții cu temple armonioase la privit, India și-i spinteca pe-ai săi ca să cizeleze acolo diformele pagode subterane, sprijinite de giganticele șiruri ale elefanților de granit.

Astfel, în timpul primilor șase mii de ani ai lumii, de la pagoda cea mai străveche din Hindustan pînă la catedrala din Köln, arhitectura a fost marea scriere a neamului omenesc. Și aceasta e atît de adevărat, încît nu numai orice simbol religios, dar chiar și orice gînd omenesc își are pagina sa în imensa carte, precum și monumentul său.

Orice civilizație începe prin teocrație și sfîrșește prin democrație. Această lege a libertății urmînd unității e scrisă în arhitectură. Căci, insistăm asupra acestui punct, nu trebuie să considerăm că arta clăditului n-ar fi în stare decît să ridice temple, să exprime mituri și simboluri sacerdotale, să transcrie în hieroglife, pe paginile ei de piatră, tablele misterioase ale legii. Dacă ar fi așa, deoarece în toate societățile omenești vine un moment cînd simbolul sacru e uzat și șters de libera cugetare, cînd omul se sustrage de sub influența preotului, cînd excrescența filozofilor și

a sistemelor rod fața religiei, arhitectura n-ar putea să reproducă noua stare a spiritului omenesc, filele ei încărcate pe față ar fi goale pe dos, opera ei ar fi trunchiată, cartea ei ar fi incompletă. Dar nu-i așa.

Să luăm ca exemplu evul mediu, în care vedem mai clar fiindcă e mai aproape de noi. În timpul primei sale perioade, pe cînd teocrația organizează Europa, pe cînd Vaticanul adună și orînduiește în jurul său elementele unei Rome făurite dintr-o Romă care zace prăbușită în jurul Capitoliului, pe cînd creștinismul caută în ruinele civilizației anterioare toate straturile societății și reclădește din ruinele ei un nou univers ierarhic, a cărui cheie de boltă e biserica, se aude, mai întîi înăbușit în acest haos, apoi se vede din ce în ce, sub suflul creștinismului, sub mîna barbarilor, țîșnind din rămășițele arhitecturilor moarte, greacă și romană, misterioasa arhitectură romanică, soră a clădirilor teocratice din Egipt și din India, emblemă inalterabilă a catolicismului pur, hieroglifă imuabilă a unității papale. Toată gîndirea de-atunci e, într-adevăr, scrisă în acest sobru stil romantic. În ea se simte pretutindeni autoritatea, unitatea, impenetrabilul, absolutul, Grigore al VII-lea ; pretutindeni preotul, și nicăieri omul ; pretutindeni casta, și niciodată poporul. Dar vin cruciadele. Ele sînt o mare mișcare populară ; și orice mare mișcare populară, oricare i-ar fi cauza și scopul, degajă totdeauna din ultimul ei precipitat spiritul de libertate. Noutățile încep să-și facă loc. Iată că se deschide epoca furtunoasă a Jacqueriilor, a Pragheriilor și a Ligilor. Autoritatea se clatină, unitatea se bifurcă. Feudalitatea cere să ia parte la ospăț alături de teocrație, în așteptarea poporului care se va ivi neapărat și-și

va lua, ca totdeauna, partea leului. *Quia nominor leo.* Senioria răzbate deci sub casta preoțească, comuna sub seniorie. Fața Europei s-a schimbat. Ei bine, fața arhitecturii s-a schimbat și ea. Ca și civilizația, ea a întors pagina, și spiritul nou al vremii o găsește gata să scrie ce-i dictează el. Ea s-a reîntors din cruciade cu ogiva, ca națiunile cu libertatea. Și-atunci, pe cînd Roma se dezmembrează încetul cu încetul, arhitectura romanică moare. Hieroglifa părăsește catedrala și se duce să împodobească cu blazoane turnul, ca să dea prestigiu feudalității. Catedrala însăși, edificiul odinioară atît de dogmatic, năpădită de-acum încolo de burghezie, de comună, de libertate, scapă din mîna preotului și cade în stăpînirea artistului. Artistul o clădește după voia lui. Adio mister, mit, lege. Iată fantezia și capriciul. Preotul, dacă își are biserica și altarul lui, nu mai are nimic de zis. Cei patru pereți sînt ai artistului. Cartea arhitecturală nu mai aparține castei preoților, religiei, Romei; ea aparține imaginației, poeziei, poporului. De aici transformările rapide și nenumărate ale acestei arhitecturi, care n-are decît trei secole, atît de izbitoare după imobilitatea stagnantă a arhitecturii romanice, care are șase sau șapte. Arta totuși merge cu pași de uriaș. Geniul și originalitatea populară fac treaba pe care o făceau episcopii. Fiecare neam își scrie, în trecere, rîndul pe carte; ele șterg vechile hieroglife romanice de pe frontispiciul catedralelor, și abia dacă se mai vede dogma, răzbătînd ici-colo pe sub noul simbol pe care ele îl depun. Draperia populară abia mai lasă să se ghicească osatura religioasă. Cu greu ne-am putea face o idee despre libertățile pe care și le iau atunci arhitecții, chiar față de biserică. Vedem capiteluri împletite înfățișînd călugări și maici îm-

perecheați rușinos, ca în Sala Căminelor de la Palatul Justiției din Paris. Vedem pățania lui Noe sculptată în întregime, ca sub portalul cel mare din Bourges. Vedem un călugăr bahic, cu urechi de măgar și cu paharul în mînă, rîzînd în nasul întregii tagme, ca pe lavaboul abației de Bacherville. Într-o asemenea epocă există, pentru gîndirea scrisă în piatră, un privilegiu comparabil întru totul cu actuala noastră libertate a presei. E libertatea arhitecturii.

Libertatea aceasta merge foarte departe. Uneori un portal, o fațadă, o biserică întreagă prezintă un sens simbolic absolut străin cultului, ba chiar ostil Bisericii. Chiar din secolul al XIII-lea Guillaume de Paris a scris, ca și Nicolas Flamel în secolul al XV-lea, asemenea pagini de răzvrătire. Saint-Jacques-de-la-Boucherie era în întregime o biserică de opoziție.

Pe-atunci gîndirea nu era liberă decît în felul acesta, de aceea nu se scria pe de-a-ntregul decît pe cărți numite edificii. Fără forma edificiului, ea s-ar fi pomenit arsă în piață de mîna călăului, sub formă de manuscris, dacă ar fi fost atît de imprudentă încît să riște asta. Gîndirea-portal de biserică ar fi asistat la supliciul gîndirii-carte. De aceea, neavînd altă cale decît a clăditului ca să iasă la lumină, gîndirea se năpustea din toate părțile spre ea. De aici imensa cantitate de catedrale care au acoperit Europa într-un număr atît de uimitor, încît ți se pare de necrezut, chiar după ce le-ai verificat. Toate forțele materiale, toate forțele intelectuale ale societății convergeau spre un același punct : arhitectura. În felul acesta, sub pretextul clădirii bisericilor lui Dumnezeu, arta se dezvoltă în proporții mărețe.

Atunci, oricine se năștea poet se făcea arhitect. Geniul risipit în mase, înăbușit din toate părțile sub feudalitate ca sub un *testudo*[1] de scuturi de aramă, nu-și găsea ieșire decît spre arhitectură, ieșea la lumină prin arta aceasta, iar Iliadele lui luau forma catedralelor. Toate celelalte arte se supuneau și se rînduiau după arhitectură. Ea era făuritorul marii opere. Arhitectul, poetul, maestrul totaliza în persoana lui sculptura, care îi cizela fațadele, pictura, care îi colora vitraliile ; la rîndul ei, muzica făcea să-i cînte clopotele și-i sufla în orgi. Totul, pînă și biata poezie propriu-zisă, care se încăpățîna să zacă în manuscrise, era silită, dacă voia să fie ceva, să vină să se încadreze în edificiu, sub formă de imn sau de *proză* ; același rol, la urma urmei, pe care îl jucaseră tragediile lui Eschil la serbările sacerdotale ale Greciei, același rol pe care îl jucase Geneza în templul lui Solomon.

Astfel, pînă la Gutenberg, arhitectura e scrierea principală, scrierea universală. Cărții acesteia de granit, începută de Orient, continuată de antichitatea greacă și romană, evul mediu i-a scris ultima filă. De altfel, fenomenul unei arhitecturi a poporului succedînd unei arhitecturi de castă, pe care l-am observat în evul mediu, se reproduce, cu întreaga mișcare analogă, în inteligența umană, de-a lungul celorlalte mari epoci ale istoriei. Astfel, pentru a nu enunța aici decît sumar o lege care s-ar cere dezvoltată în tomuri întregi, în Orientul de sus, leagăn al timpurilor primitive, după arhitectura hindusă urmează arhitectura feniciană, această mamă îmbelșugată a arhitecturii arabe ; în antichitate, după arhitectura egipteană, căreia stilul etrusc și monumentele ciclopice nu-i

[1] Înveliș (lat.).

sînt decît o varietate, urmează arhitectura greacă, față de care stilul roman nu e decît o prelungire supraîncărcată a domului cartaginez; în timpurile moderne, după arhitectura romanică urmează arhitectura gotică. Și, dedublînd aceste trei serii, s-ar regăsi același simbol la cele trei surori mai mari, arhitectura hindusă, arhitectura egipteană și arhitectura romanică: adică teocrația, casta, unitatea, dogma, mitul, Dumnezeu; iar pentru cele trei surori mai mici, arhitectura feniciană, arhitectura greacă, arhitectura gotică, oricare ar fi altminteri diversitatea de formă inerentă naturii lor, am regăsi, de asemenea, o aceeași semnificație: adică libertatea, poporul, omul.

Numească-se el brahman, mag sau papă, în clădirea hindusă, egipteană sau romanică se simte întotdeauna preotul, nimic altceva decît preotul. Nu tot așa stau lucrurile cu arhitecturile poporului. Ele sînt mai bogate și mai puțin sfinte. În cea feniciană se simte negustorul; în cea greacă, republicanul; în cea gotică, burghezul.

Caracterele generale ale oricărei arhitecturi teocratice sînt imuabilitatea, groaza față de progres, păstrarea liniilor tradiționale, consfințirea tipurilor primitive, potrivirea constantă a tuturor formelor omului și naturii după toanele de neînțeles ale simbolului. Sînt cărți tenebroase pe care numai inițiații știu să le descifreze. Altminteri, orice formă, ba chiar orice diformitate, își are un sens care o face inviolabilă. Nu cereți clădirilor hinduse, egiptene, romanice să-și reformeze desenul sau să-și amelioreze sculptura. Pentru ele, orice perfecționare este o impietate. În arhitecturile acestea se pare că înțepenirea dogmei s-a întins peste piatră ca o a doua pietrificare. Caracterele generale ale clădirilor populare sînt, dimpotrivă, varietatea, progresul, originalitatea, marea bogă-

ție, mișcarea perpetuă. Ele sînt destul de desprinse de religie ca să se poată gîndi la frumusețea lor, s-o îngrijească, să-și corecteze neîncetat găteala de statui și de arabescuri. Ele aparțin vieții și au ceva uman, pe care îl amestecă neîntrerupt în simbolul divin sub care se produc încă. De aici, edificiile care pătrund în orice suflet, în orice minte, în orice imaginație, simbolice încă, dar ușoare de înțeles ca și natura. Între arhitectura teocratică și aceasta, deosebirea e ca de la o limbă de castă la o limbă populară, ca de la hieroglifă la artă, ca de la Solomon la Fidias.

Dacă rezumăm cele expuse pînă aici în mod foarte sumar, neglijînd mii de dovezi și totodată mii de obiecții de amănunt, ajungem la următoarele : că arhitectura fost, pînă în secolul al XV-lea, principalul mod de exprimare al omenirii ; că în acest răstimp nu s-a ivit în lume nici un gînd ceva mai complicat care să nu devină edificiu ; că orice idee populară, ca și orice lege religioasă, și-a avut monumentele ei ; că neamul omenesc, în sfîrșit, n-a gîndit nici un lucru important pe care să nu-l fi scris în piatră. Și de ce oare ? Pentru că orice gîndire, fie religioasă, fie filozofică, e interesată să se perpetueze ; pentru că ideea care a mișcat o generație vrea să mai miște și altele și să lase urme. Și cît de firavă e nemurirea manuscrisului ! Un edificiu este o carte mult mai solidă, mai trainică, mai rezistentă ! Ca să nimicești cuvîntul scris, e de ajuns o torță și un turc. Ca să dărîmi cuvîntul clădit, trebuie o revoluție socială, o revoluție terestră. Barbarii au trecut peste Coliseu, potopul a trecut, poate, peste Piramide.

În secolul al XV-lea totul se schimbă.

Gîndirea omenească descoperă un mijloc de a se perpetua care nu numai că e mai durabil și mai rezistent decît arhitectura, dar e și mai simplu și

mai la îndemînă. Arhitectura e detronată. Literele de piatră ale lui Orfeu sînt înlocuite cu literele de plumb ale lui Gutenberg.

Cartea va ucide edificiul.

Invenția tiparului e cel mai mare eveniment al istoriei. E revoluția-mamă. E modul de expresie al umanității, care se reînnoiește total, e gîndirea umană care leapădă o formă și îmbracă alta, e totala și definitiva schimbare a pielii șarpelui simbolic care, de la Adam încoace, reprezintă inteligența.

Sub forma tiparului, gîndirea e mai nepieritoare ca oricînd ; ea e volatilă, insesizabilă, indestructibilă. Ea se amestecă cu aerul. Pe vremea arhitecturii, ea se făcea munte și lua cu nădejde în stăpînire un veac sau un loc. Acum ea se face stol de păsări, se împrăștie în cele patru zări și ocupă dintr-o dată toate punctele văzduhului și ale spațiului.

Repetăm, cine nu vede oare că în felul acesta ea e mult mai durabilă ? Din solidă cum era, a devenit vivace și trece de la durată la nemurire. Un bloc îl poți dărîma ; dar cum să stîrpești ceva aflat pretutindeni în același timp ? După potop, muntele va fi pierit de mult sub valuri, dar păsările vor mai zbura încă ; și dacă o singură arcă mai plutește pe deasupra cataclismului, ele se vor așeza pe ea, vor pluti cu ea, vor asista cu ea la retragerea apelor, iar noua lume care va ieși din haosul acesta, trezindu-se, va vedea zburînd deasupra ei, înaripată și vie, gîndirea lumii înghițite de potop.

Și cum să te mai miri că inteligența umană a ales tiparul în locul arhitecturii, cînd îți dai seama că modul acesta de exprimare e nu numai cel mai conservator, dar și cel mai simplu, cel mai comod,

cel mai la îndemînă pentru toţi ; cînd te gîndeşti că el nu tîrăşte ditamai povara şi nu mînuieşte unelte grele ; cînd compari gîndirea, care pentru a se exprima într-un edificiu e silită să pună în mişcare patru sau cinci alte arte şi tone întregi de aur, un munte întreg de pietre, o pădure întreagă de schele, un întreg popor de muncitori, cînd o compari deci cu gîndirea care se face carte şi căreia îi e de ajuns un pic de hîrtie, un pic de cerneală şi o pană ? Tăiaţi brusc albia primitivă a unui fluviu cu un canal săpat sub nivelul său, şi fluviul îşi va părăsi albia.

De asemenea, priviţi cum, începînd de la descoperirea tiparului, arhitectura seacă încetul cu încetul, se atrofiază şi se despoaie. Cum se mai simte că apa scade, că seva se duce, că gîndul vremurilor şi al popoarelor se retrage din ea ! Răcirea e abia sensibilă în secolul al XV-lea, tiparniţa e încă prea firavă şi-i sustrage arhitecturii cel mult un prisos de viaţă. Dar, începînd din secolul al XVI-lea, maladia arhitecturii e vizibilă ; ea nu mai exprimă în modul cel mai esenţial societatea, ci devine, în mod jalnic, o artă clasică ; din galică, europeană, băştinaşă, devine greacă şi romană, din adevărată şi modernă, devine pseudo-antică. Decadenţa aceasta e ceea ce se numeşte Renaştere. Decadenţă falnică totuşi, căci vechiul geniu gotic, soarele care apune în dosul uriaşei tiparniţe de la Mainz, mai răzbate încă o vreme cu ultimele lui raze prin toată hibrida îngrămădire de arcade latine şi de colonade corintice.

Amurgul acesta noi îl luăm drept un răsărit.

Totuşi, de îndată ce arhitectura nu mai e decît o artă ca oricare alta, de îndată ce nu mai e arta totală, arta suverană, arta tirană, ea nu mai are forţa de a reţine celelalte arte. Ele se emancipează

deci, frîng jugul arhitecturii și pornesc fiecare pe drumul propriu. Și fiecare cîștigă de pe urma despărțirii. Izolarea mărește tot. Sculptura devine statuară, zugrăveala devine pictură, canonul devine muzică. Ai zice că vezi un imperiu care se destramă la moartea Alexandrului său și ale cărui provincii devin regate.

De aici, Rafael, Michelangelo, Jean Goujon, Palestrina, aceste splendori ale orbitorului secol al XV-lea.

O dată cu artele, gîndirea se eliberează și ea de pretutindeni. Ereticii evului mediu făcuseră largi spărturi în catolicism. Secolul al XVI-lea frînge unitatea religioasă. Înainte de apariția tiparului, reforma n-ar fi fost decît o schismă ; tiparul a făcut-o revoluție. Înlăturați tiparul, erezia va fi lipsită de vlagă. Chiar de-ar fi fatal sau providențial, Gutenberg e precursorul lui Luther.

Totuși, cînd soarele evului mediu a apus cu desăvîrșire, cînd geniul gotic s-a stins pentru vecie la orizontul artei, arhitectura se întunecă, se decolorează, se șterge din ce în ce. Cartea tipărită, viermele care roade clădirea, o suge și-o înghite. Ea se despoaie, se dezfrunzește și slăbește văzînd cu ochii. E meschină, săracă și mută. Nu mai exprimă nimic, nici măcar amintirea artei din alte vremuri. Redusă la ea însăși, părăsită de celelalte arte pentru că gîndirea umană o părăsește, ea cheamă lucrători în locul artiștilor. Geamul înlocuiește vitraliul. Pietrarul ia locul sculptorului. Adio orice sevă, orice originalitate, orice viață, orice inteligență. Arhitectura se tîrăște jalnic, cerșind din atelier în atelier, din copie în copie. Michelangelo, care încă din secolul al XVI-lea o simțea fără îndoială cum moare, a avut o ultimă idee, o idee a disperării. Titanul acesta al artei a

îngrămădit Panteon peste Parthenon și a făurit Sfîntul Petru din Roma. Operă măreață, meritînd să rămînă unică, ultima originalitate a arhitecturii, semnătura unui artist uriaș la sfîrșitul uriașei cărți de piatră care se închidea. O dată cu moartea lui Michelangelo, ce face nefericita arhitectură, care își supraviețuia ei însăși în starea de spectru și de umbră ? Ia Sfîntul Petru din Roma și-l copiază; îl parodiază. Aceasta e o manie. E o jale. Fiecare secol își are un Sfînt Petru din Roma al său ; în secolul al XVII-lea, Val-de-Grâce, în secolul al XVIII-lea, Sainte-Geneviève. Fiecare țară își are un Sfînt Petru din Roma al ei. Londra îl are pe al său, Petersburgul pe al său, Parisul are doi sau trei. Testament neînsemnat, ultima flecăreală a unei mari arte gîrbovite de bătrînețe, care recade în copilărie înainte de a muri.

Dacă, în locul monumentelor caracteristice de felul celor pe care le-am pomenit, am examina aspectul general al artei din secolul al XVI-lea pînă în secolul al XVIII-lea, am remarca același fenomen de descreștere și de slăbire profundă. Începînd de la Francisc al II-lea, forma arhitecturală a edificiului se șterge din ce în ce și iese la iveală forma geometrică, așa cum unui bolnav slăbit îi iese la iveală scheletul. Frumoasele linii ale artei fac loc recilor și necruțătoarelor linii ale geometrului. O clădire nu mai e o clădire, e un poliedru. Arhitectura se zbate totuși ca să-și ascundă această nuditate. Iată frontonul grec care se înscrie în frontonul roman, și viceversa. Și e tot Panteonul în Parthenon, Sfîntul Petru din Roma. Iată casele de cărămidă ale lui Henric al IV-lea, cu colțuri de piatră ; Piața Regală, Piața Dauphine. Iată bisericile lui Ludovic al XIII-lea, greoaie, îndesate, boltite, scunde, purtînd un dom ca o cocoașă. Iată

arhitectura mazarineană, urîtul *pasticcio* italienesc al celor Patru Naţiuni. Iată palatele lui Ludovic al XIV-lea, lungi cazărmi pentru curteni, ţepene, glaciale, plicticoase. Iată-l, în sfîrşit, pe Ludovic al XV-lea, cu cicoarea şi fideaua, şi cu toţi negii, şi cu toate bubele, care sluţesc această veche arhitectură caducă, ştirbă şi cochetă. De la Francisc al II-lea la Ludovic al XV-lea, răul a crescut în progresie geometrică. Arta nu mai are decît pielea pe oase. Ea agonizează în mod jalnic.

Între timp, ce devine tiparul ? Toată viaţa care părăseşte arhitectura trece în el. Pe măsură ce arhitectura scade, tiparul se umflă şi creşte. Capitalul de forţe pe care gîndirea umană îl cheltuia în edificii îl cheltuieşte de acum înainte în cărţi. De aceea, din secolul al XVI-lea, tipografia, ridicată la nivelul arhitecturii descrescînde, luptă cu aceasta şi o ucide. În secolul al XVII-lea ea e îndeajuns de stăpînă, îndeajuns de biruitoare, îndeajuns de statornicită în victoria ei ca să dea lumii sărbătoarea unui mare secol literar. În secolul al XVIII-lea, după o îndelungată odihnă la curtea lui Ludovic al XIV-lea, ea apucă din nou vechea spadă a lui Luther, îl înarmează pe Voltaire şi se repede, năvalnică, la atacul vechii Europe, căreia i-a şi ucis expresia arhitecturală. În momentul cînd se încheie secolul al XVIII-lea, ea a nimicit tot. În al XIX-lea va începe să reconstruiască.

Întrebăm acum : care din cele două arte reprezintă în mod real, de trei secole încoace, gîndirea umană ? Care o traduce ? Care exprimă, nu numai maniile ei literare şi scolastice, ci vasta, profunda, universala ei mişcare ? Care se suprapune necontenit, fără întrerupere şi fără lacună, speciei umane în mers, monstrului cu o mie de picioare ? Arhitectura sau tiparul ?

Tiparul. Să nu ne înşelăm în privinţa aceasta. Arhitectura e moartă, moartă pentru totdeauna, ucisă de cartea tipărită, ucisă pentru că ea durează mai puţin, ucisă pentru că e mai costisitoare. Orice catedrală înseamnă un miliard. Să ne închipuim acum ce sume ar trebui pentru a rescrie cartea arhitecturală, pentru a face să mişune din nou pe pămînt milioanele de edificii, pentru a reveni la epocile cînd monumentele erau atît de numeroase, încît, după spusele unui martor ocular, „ai fi zis că lumea, scuturîndu-se, îşi aruncase de pe ea vechea îmbrăcăminte ca să se acopere cu albul veşmînt al bisericilor". *Erat enim ut si mundus, ipse excutiendo semet, rejecta vetustate, candidam eccleciarum vestem indueret* (CLABER RADULPHUS).

O carte se face imediat, costă atît de puţin şi poate să meargă atît de departe ! Cum să te miri că toată gîndirea umană se scurge pe această pantă ? Asta nu înseamnează că arhitectura nu va mai avea, pe ici pe colo, cîte un monument frumos, cîte o capodoperă izolată. S-ar putea prea bine să mai avem încă din cînd în cînd, sub domnia tiparului, o coloană făurită, presupun, de-o armată întreagă cu tunuri topite, după cum sub domnia arhitecturii am avut *Iliade* şi *Romanceros*, *Mahabharata* şi *Cîntece ale Nibelungilor*, făcute de-un popor întreg din rapsodii îngrămădite laolaltă şi contopite. Marele accident al unui arhitect de geniu ar putea să survină în secolul al XX-lea, aşa cum a survenit Dante în secolul al XIII-lea. Dar arhitectura nu va mai fi arta socială, arta colectivă, arta dominantă. Marele poem, marele edificiu, marea operă a umanităţii nu se va mai clădi, ci se va tipări.

Iar de acum înainte, dacă arhitectura se ridică accidental, ea nu va mai fi stăpînă. Va suferi legea

literaturii, care odinioară o primea pe a ei. Pozițiile respective ale celor două arte vor fi intervertite. E sigur că în epoca arhitecturii poemele, rare, e adevărat, seamănă a monumente. În India, Vyasa e stufos, ciudat, impenetrabil ca o pagodă. În Orientul egiptean, poezia are, ca și edificiile, măreția și liniștea liniilor ; în Grecia antică, frumusețea, seninătatea, calmul ; în Europa creștină, măreția catolică, naivitatea populară, bogata și luxurianta vegetație a unei epoci de reînnoire. *Biblia* seamănă cu Piramidele, *Iliada* cu Parthenonul, Homer cu Fidias. Dante, în secolul al XIII-lea, e ultima biserică romanică. Shakespeare, în al XVI-lea, e ultima catedrală gotică.

Astfel, pentru a rezuma ce am spus pînă aici, într-un fel desigur incomplet și trunchiat, neamul omenesc are două cărți, două registre, două testamente : arta clăditului și tiparul, biblia de piatră și biblia de hîrtie. Nici vorbă, cînd privești aceste două biblii, atît de larg deschise în veacuri, ți-e îngăduit să regreți măreția vădită a scrierii de granit, giganticele alfabete formulate în colonade, în stîlpi, în obeliscuri, soiul acesta de munți omenești care acoperă lumea și trecutul, de la piramidă pînă la clopotniță, de la Kheops la Strasbourg. Trebuie să recitești trecutul pe aceste file de marmură. Trebuie să admiri și să răsfoiești neîncetat cartea scrisă de arhitectură ; dar nu trebuie să negi măreția edificiului pe care, la rîndul său, îl ridică tiparul.

Edificiul acesta e colosal. Nu știu ce făcător de statistici a calculat că, punînd unul peste altul toate tomurile ieșite din tipar de la Gutenberg încoace, s-ar acoperi distanța de la pămînt la lună ; dar nu despre felul acesta de mărime vrem să vorbim. Totuși, cînd cauți să aduni în minte o imagine to-

tală a ansamblului produselor tiparului pînă în zilele noastre, ansamblul acesta nu ne apare oare ca o imensă construcție, sprijinită pe lumea întreagă, la care omenirea lucrează fără răgaz și al cărei capăt monstruos se pierde în negurile adînci ale viitorului ? E furnicarul inteligenței. E stupul către care toate imaginațiile, ca niște albine aurite, își poartă mierea. Clădirea are o mie de etaje. Ici-colo se văd ivindu-se pe rampele ei peșterile întunecoase ale științei care se întretaie înlăuntrul clădirii. Pretutindeni pe suprafața ei arta înveselește ochiul cu un lux de arabescuri, de ferestre în formă de roză și de dantele. Aici fiecare operă individuală, oricît de capricioasă și de izolată ar părea, își are locul ei și iese la iveală. Armonia rezultă din întreg. De la catedrala lui Shakespeare pînă la moscheea lui Byron o mie de clopotnițe mici se înghesuie de-a valma pe metropola gîndirii universale. La temelia ei s-au scris din nou cîteva vechi titluri ale umanității, pe care arhitectura nu le înregistrase. La stînga intrării a fost pecetluit vechiul basorelief în marmură albă al lui Homer, la dreapta *Biblia* poliglotă își înalță cele șapte capete ale sale. Hidra *Romancero*-ului se zburlește ceva mai încolo, împreună cu alte cîteva forme hibride, *Vedele* și *Nibelungii*. De altfel, uimitorul edificiu rămîne veșnic neterminat. Tiparul, această mașină uriașă care pompează necontenit toată seva intelectuală a societății, varsă neîncetat noi materiale pentru opera sa. Întregul neam omenesc e pe schelărie. Mintea fiecăruia e zidar. Cel mai umil își astupă locul care îi revine sau își pune piatra. Rétif de la Bretonne își aduce și el coșulețul cu moloz. În fiecare zi se ridică o nouă temelie. Independent de aportul original și individual al fie-

cărui scriitor, există contingențe colective. Secolul al XVIII-lea dă *Enciclopedia*, revoluția dă *Monitorul*. Sigur, și aici e o construcție care crește și se îngrămădește în spirale fără sfîrșit ; și aici există încurcătură a limbilor, activitatea neîntreruptă, trudă neobosită, muncă înverșunată a întregii omeniri, adăpost făgăduit inteligenței împotriva unui nou potop, împotriva unei invazii a barbarilor. E al doilea turn Babel al neamului omenesc.

CARTEA A ȘASEA

I

SCURTĂ PRIVIRE IMPARȚIALĂ ASUPRA VECHII MAGISTRATURI

În anul Domnului 1482, nobilul Robert d'Estouteville, cavaler, senior de Beyne, baron d'Yvry și Saint-Andry en la Marche, consilier și șambelan al regelui și comandant al pazei Parisului, era un preafericit personaj. Se împliniseră aproape șaptesprezece ani de cînd primise de la rege, în ziua de 7 noiembrie 1465, anul cometei, frumoasa sarcină de prévôt al Parisului, socotită mai mult rang decît slujbă, *dignitas*, cum spune Joannes Loemnoeus, *quae cum non exigua potestate politiam concernente, atque praerogativis multis et juribus conjuncta est*[1]. În '82 era minunat lucru pentru un gentilom să aibă numire din partea regelui și decrete care-i stabileau rangul încă de pe vremea căsătoriei fiicei nelegitime a lui Ludovic al XI-lea cu Domnul bastard de Bourbon. În aceeași zi în care Robert d'Estouteville îl înlocuise pe Jacques de Villiers la paza Parisului, jupîn Jehan Dauvet îl înlocuia pe messire Hélye de Thorrettes la prima președinție a curții parlamentului, Jehan Jouvenel des Ursins lua locul lui Pierre de Morvilliers în slujba de cancelar al Fran-

[1] Dregătorie foarte puternică privind poliția și legată de nenumărate prerogative și drepturi (lat.).

ței, Regnault des Dormans îi lua lui Pierre Puy funcția de raportor al casei regale în consiliul de stat. Și pe cîte capete nu se plimbaseră președinția, cancelaria și funcția de raportor de cînd Robert d'Estouteville era prévôt al Parisului ! Funcția îi fusese *încredințată în pază*, spuneau decretele de numire ; și, firește, el o păzea bine. Se lipise de ea, se făcuse trup și suflet, se identificase cu ea. Într-atîta, încît scăpase de furia schimbărilor care îl stăpînea pe Ludovic al XI-lea, rege bănuitor, cicălitor și activ, care ținea să-și întrețină, prin numiri și destituiri dese, elasticitatea puterii. Ceva mai mult chiar, bravul cavaler obținuse pentru fiul său succesiunea funcției, și se și împliniseră doi ani de cînd numele nobilului Jacques d'Estouteville, scutier, figura lîngă numele tatălui său în fruntea registrului slujbașilor pazei Parisului. Rară, nici vorbă, și prețioasă favoare ! E adevărat că Robert d'Estouteville era un bun ostaș, că ridicase cu sinceritate steagul împotriva *ligii binelui public* și că-i dăruise reginei un minunat cerb făcut din zaharicale, în ziua intrării ei în Paris în 14... În plus, se mai bucura și de prietenia lui messire Tristan l'Hermite, prévôt al mareșalilor casei regale. Ducea deci nu prea dulce și plăcut trai messire Robert. Mai întîi, leafă grasă, la care se adăugau și atîrnau, ca niște ciorchini în plus la vița lui, veniturile grefelor civile și criminale depinzînd de el, plus veniturile civile și criminale ale sălii de audiere d'Embas din Châtelet, fără să mai socotim cîteva mărunte vămuiri la podul din Mantes și din Corbeil, și cîștigurile provenite de pe urma măcinatului în Paris, a măsurării lemnului pus în vînzare și a sării. Adăugați la acestea plăcerea de a expune, cînd trecea călare prin oraș, și de a face să iasă la iveală, printre robele jumătate

roșii, jumătate castanii ale consilierilor municipali și ale ofițerilor de pază mai mici în grad, frumoasa lui ținută de război, pe care o mai puteți admira și astăzi sculptată pe mormîntul său, la abația Valmont în Normandia, și coiful cu marginile ridicate, care primise atîtea lovituri la Montlhéry. Și-apoi, e puțin lucru să fii mai mare peste sergenții din garda Parisului, peste portarul și paza de la Châtelet, peste cei doi auditori de la Châtelet, *auditores Castelleti*, peste cei șaisprezece comisari ai celor șaisprezece cartiere, peste temnicerul de la Châtelet, peste cei patru sergenți înzestrați cu fiefuri, peste cei o sută douăzeci de sergenți avînd sarcina de a prețui bunurile puse în vînzare, peste cavalerul cu străjerii, sub-străjerii, contrastrăjerii și arierstrăjerii lui ? E puțin lucru să ai dreptul de a judeca pricinile mari și mici, de a pune pe roată, de a spînzura și de a aplica supliciul tîrîtului, fără să mai socotim jurisdicțiile mărunte, de primă instanță (*in prima instantia,* cum spun legiuirile), asupra vicomitatului Paris, atît de glorios înzestrat cu șapte nobile tribunale ? Se poate închipui ceva mai plăcut decît să dai sentințe și hotărîri, cum făcea zilnic messire Robert d'Estouteville, în Grand-Châtelet, sub ogivele largi și turtite ale lui Philippe-Auguste ? Și să te duci, așa cum obișnuia el, seară de seară, în fermecătoarea casă de pe strada Galilée, în incinta Palatului Regal, casă primită ca zestre de la soția lui, doamna Ambroisine de Loré, să te odihnești acolo după oboseala pricinuită de trimiterea vreunui nenorocit să-și petreacă, la rîndul lui, noaptea în „odăița de pe strada de l'Escorcherie, unde judecătorii și consilierii municipali voiau să-și facă închisoarea lor, care odăiță era lungă de unsprezece picioare, lată

de şapte picioare şi patru degete şi înaltă de unsprezece picioare".

Dar messire Robert d'Estouteville avea nu numai justiţia sa particulară de prévôt şi viconte de Paris, dar se mai bucura şi de dreptul de a asista şi de a se amesteca în marea justiţie a regelui. Nu exista cap ceva mai înalt care să nu fi trecut prin mîinile lui înainte de a cădea în mîinile călăului. El fusese cel care se dusese la Bastille Saint-Antoine să-l ia pe domnul de Nemours, ca să-l ducă în Piaţa Halelor ; şi tot el se dusese să-l ia, ca să-l ducă în Piaţa Grève, pe domnul de Saint-Pol, care nu se lăsa de loc şi striga, spre marea bucurie a domnului prévôt, căruia nu-i era de loc drag domnul conetabil.

Iată, desigur, mai mult decît ai avea nevoie ca să duci o viaţă fericită şi ilustră şi ca să meriţi într-o bună zi o pagină de seamă în interesanta istorie a celor care au îndeplinit funcţia de prévôt al Parisului, din care se poate afla că Oudard de Villeneuve avea o casă pe strada Măcelăriilor, că Guillaume de Hangast cumpără marea şi mica Savoie, că Guillaume Thiboust dărui maicilor de la Sainte-Geneviève casele sale de pe strada Clopin, că Hugues Aubriot locuia la palatul Porc-Epic, precum şi alte mărunţişuri.

Totuşi, deşi avea atîtea motive să privească viaţa paşnic şi voios, messire Robert d'Estouteville se trezi în dimineaţa de 7 ianuarie 1482 foarte posac şi prost dispus. De ce era atît de prost dispus ? Nici el n-ar fi putut să spună. Să fi fost oare pentru că cerul era cenuşiu ? Sau pentru că paftaua vechiului său centiron de la Montlhéry era prost prinsă şi-i strîngea prea milităreşte osînza de prévôt ? Să fi fost oare pentru că văzuse trecînd pe sub fereastra sa nişte ticăloşi care îl sfidaseră,

mergînd cîte patru laolaltă, în tunică fără cămașă, cu pălării fără fund, cu desaga și clondirul pe-un șold ? Să fi fost din pricina presimțirii vagi a celor trei sute șaptezeci de livre, șaisprezece soli și opt dinari pe care viitorul rege Carol al VII-lea avea să-i taie, în anul viitor, din veniturile funcției ? Cititorul n-are decît să aleagă ; cît despre noi, înclinăm să credem că era prost dispus pentru că era prost dispus.

De altfel, era a doua zi după o sărbătoare, zi de plictiseală pentru toată lumea și, mai ales, pentru magistratul însărcinat să măture toate gunoaiele, la propriu și la figurat, pe care le lasă o sărbătoare la Paris. Și-apoi trebuia să judece la Grand-Châtelet. Și s-a observat că judecătorii se aranjează de obicei în așa fel, încît ziua lor de procese să le fie și zi de proastă dispoziție, ca să aibă totdeauna pe cîte cineva asupra căruia să-și descarce comod nervii, în numele regelui, al legii și al justiției.

Între timp, judecata începuse fără el. Locotenenții lui pentru pricinile civile, criminale și particulare își făceau meseria după obicei și, de la ora opt dimineața, cîteva zeci de orășeni și orășence, înghesuiți și împinși într-un ungher întunecat al sălii de audiere d'Embas de la Châtelet, între o barieră solidă de stejar și peretele sălii, asistau nespus de fericiți la spectacolul variat și înveselitor al justiției civile și criminale împărțite de jupîn Florian Barbedienne, magistrat la Châtelet, locotenent al domnului prévôt, cam alandala și cu totul la întîmplare.

Sala era mică, joasă, boltită. În fundul ei se afla o masă împodobită cu crinul regal, un jilț din lemn de stejar sculptat pentru domnul prévôt, deci gol acum, și un scaun fără spătar, la stînga, pentru auditor, jupîn Florian. Dedesubt stătea grefierul,

mîzgălind de zor. În faţă se afla mulţimea ; atît uşa cît şi masa erau păzite de numeroşi sergenţi îmbrăcaţi în tunici de postav gros, violet, cu cruci albe. Doi sergenţi de la Vorbitorul Cetăţenilor, îmbrăcaţi în jachete pînă la genunchi, jumătate roşii, jumătate albastre, făceau de pază în faţa unei uşi scunde şi închise ce se zărea în fund, în spatele mesei. O singură fereastră în ogivă, tăiată îngust în zidul gros, lumina cu o firavă rază de ianuarie două figuri groteşti : capriciosul demon de piatră sculptat în *cul-de-lampe*[1] în arca bolţii, şi judele aşezat în fundul sălii pe flori de crin.

Într-adevăr, închipuiţi-vi-l pe jupîn Florian Barbedienne, auditor la Châtelet, stînd la masa justiţiei, între două teancuri de acte, sprijinit în coate, cu picioarele pe trena robei sale de postav castaniu uni, cu faţa vîrîtă în blana albă de miel din care sprîncenele păreau că-i sînt desprinse, roşu, ursuz, clipind din ochi, purtîndu-şi cu măreţie grăsimea obrajilor adunaţi sub bărbie.

Auditorul era surd. Defect fără mare importanţă pentru un auditor şi care nu-l împiedica pe jupîn Florian să judece fără apel şi în toată regula. E sigur că un jude trebuie doar să pară că ascultă ; şi venerabilul auditor îndeplinea cu atît mai bine această condiţie, singura esenţială pentru o justiţie adevărată, cu cît atenţia nu-i putea fi tulburată de nici un zgomot.

De altfel, în public, judele avea un nemilos controlor al faptelor şi gesturilor sale în persoana prietenului nostru Jehan Frollo du Moulin, studenţaşul de ieri, acest *pieton* pe care puteai fi

[1] Ornament de tavan care seamănă cu partea inferioară a unei lămpi de biserică.

sigur că-l întîlnești pretutindeni în Paris, exceptînd locurile din fața catedrei profesorilor.

— Asta-i bună ! îi șoptea el prietenului său Robin Poussepain, care-i rînjea alături pe cînd el comenta scenele desfășurate sub ochii lor. Uite-o pe Jehanneton din Tufiș. Frumoasa fată a hingherului din Piața Nouă ! Pe sufletul meu, o condamnă moșul ! Va să zică și-a pierdut nu numai auzul, ci și văzul. Cincisprezece soli și patru dinari parizieni, fiindcă a purtat două *pater noster !* E cam scump. *Lex duri carminis.* Ăsta cine mai e ? Robin Chief-de-Ville, care face zale ! Fiindcă a devenit meșter și a fost primit ca atare în sus-zisa breaslă ? E plata lui de intrare. Hei ! Doi gentilomi printre pușlamalele astea : Aiglet de Soins, Hutin de Mailly ! Doi scutieri, *corpus Christi !* Aha, au jucat zaruri ! Cînd o să-l văd aici pe rectorul nostru ? O sută de livre pariziene amendă, pentru rege ! Barbediennul lovește ca un surd ce e ! Să mă vezi ca pe frate-meu arhidiaconul, dacă n-o să joc mereu, dacă n-o să joc ziua, dacă n-o să joc noaptea, dacă n-o să trăiesc la joc, să mor la joc, să-mi joc sufletul după ce mi-am jucat cămașa de pe mine ! Sfîntă Fecioară, ce de fete ! Alta la rînd, oițele mele ! Ambroise Lécuyère ! Isabeau la Paynette, Bérarde Gironin ! Le cunosc pe toate, pe Dumnezeul meu ! La amendă ! La amendă ! Asta o să vă învețe să mai purtați cordoane aurite ! Zece taleri parizieni ! Cochetelor ! Oh ! animal bătrîn, surd și tîmpit ! Oh ! Florian bădăranul ! Oh ! Barbedienne mojicul ! Uite-l la masă cum înghite împricinați, cum mănîncă procese, înghite, rumegă, se îndoapă, se umflă. Amenzi, bunuri fără stăpîni cunoscuți, taxe, cheltuieli, suprataxe pe imobile, lefuri, despăgubiri și interese, gheenă, temniță și carceră, și butuci, cu cheltuieli

de judecată cu tot, le înghite ca pe cîrnaţii de Crăciun şi ca pe pricomigdale! Uită-te la el, porcul! Aha! Bun! Încă o vînzătoare de amor! Thibaud la Thibaude, nici mai mult, nici mai puţin! Fiindcă a ieşit de pe strada Glatigny! Cine-i flăcăul ăsta? Gieffroy Mabonne, ostaş cu arbaletă de mînă. A defăimat numele Domnului. La amendă, Thibaude! La amendă, Gieffroy! La amendă, amîndoi! Surdul bătrîn! Pesemne că a încurcat cele două procese! Pariez că o pune pe fată să plătească pentru defăimare, şi pe arbaletier pentru dragoste! Atenţie, Robin Poussepain! Pe cine au să aducă? Ce de sergenţi! Pe Jupiter! Toţi copii din haită sînt aici. Pesemne că e un vînt de soi. Vreun mistreţ. Chiar e unu', Robin! Chiar e unu?! Şi încă ce mistreţ! *Hercle!* E prinţul nostru de ieri, papa nebunilor, clopotarul nostru, chiorul nostru, ghebosul nostru, sluţenia noastră. E Quasimodo!...

Şi chiar aşa era.

Fusese adus Quasimodo, legat burduf, prins în chingi, în funii, strîns în iavaşale şi sub pază bună. Căprăria de jandarmi care îl înconjura era însoţită de cavalerul pazei în persoană, purtînd brodată stema Franţei pe piept şi stema oraşului pe spate. Altminteri, Quasimodo n-avea, în afară de sluţenie, nimic în el care să justifice alaiul acesta de halebarde şi de archebuze. Era întunecat, tăcut şi liniştit. Singurul lui ochi abia-abia dacă arunca din cînd în cînd cîte o privire vicleană şi mînioasă spre legăturile care îl împovărau.

Cocoşatul plimbă aceeaşi privire în jurul său, dar atît de stinsă şi de adormită, încît femeile nu şi-l arătau cu degetul decît ca să rîdă de el.

Între timp, jupîn Florian, judele, răsfoi atent dosarul plîngerii împotriva lui Quasimodo, pe care i-l întinsese grefierul. si, după această scurtă cer-

cetare, păru să cugete o clipă. Datorită măsurii acesteia de precauție pe care avea totdeauna grijă s-o ia în momentul cînd începea un interogatoriu, judele știa dinainte numele, calitatea, delictele acuzatului, alcătuia replicile prevăzute la răspunsurile prevăzute, și izbutea să iasă la liman din toate meandrele interogatoriului, fără a lăsa să i se bănuiască prea mult surzenia. Pentru el, dosarul procesului era cîinele orbului. Dacă se întîmpla să i se trădeze ici-colo infirmitatea prin cîteva cuvinte fără noimă sau prin vreo întrebare de neînțeles, aceasta trecea drept subtilitate pentru unii și drept tîmpenie pentru alții. În ambele cazuri, onoarea magistraturii rămînea neatinsă; căci e mai bine ca un jude să treacă drept tîmpit sau subtil decît drept surd. Jupîn Florian avea deci mare grijă să-și ascundă surzenia față de toți și izbutea de obicei atît de bine, încît ajunsese să-și creeze și lui iluzia. Ceea ce, de altfel, e mai ușor decît s-ar crede. Toți gheboșii merg cu capul sus, toți bîlbîiții vorbesc mult și cu emfază, toți surzii vorbesc încet. Cît despre el, cel mult dacă se socotea nițeluș tare de urechi. Iată singura concesie pe care o făcea opiniei publice în privința aceasta, în clipele lui de sinceritate și de examen al conștiinței.

Rumegînd deci bine afacerea Quasimodo, judele își dădu capul pe spate și închise ochii, ca să pară mai măreț și mai imparțial, așa încît deveni în momentul acela și surd, și orb totodată. Dublă condiție, fără de care nu există judecător desăvîrșit. Și, în poziția aceasta magistrală, își începu interogatoriul.

— Numele dumitale ?

Dar iată un caz care nu fusese „prevăzut de lege", acela cînd un surd ia interogatoriul unui alt surd.

Quasimodo, care n-avea cum să știe ce fusese întrebat, continuă să-l privească țintă pe judecător și nu-i răspunse. Judele, surd și neavînd de unde să știe că acuzatul era surd, crezu că-i răspunsese, cum făceau în genere toți acuzații, drept care continuă, cu siguranța lui mecanică și stupidă.

— Bine. Ce vîrstă ai?

Quasimodo nu răspunse nici la întrebarea aceasta. Judecătorul crezu că a răspuns și urmă:

— Acum, ocupația.

Mereu aceeași tăcere. Între timp, cei de față începură să șușotească și să se uite unii la alții.

— Destul! reluă judele, netulburat, cînd socoti că acuzatul își terminase al treilea răspuns. Ești acuzat în fața noastră: *primo*, pentru scandal nocturn; *secundo*, de violență necuviincioasă asupra unei femei nebune, *in praejudicium meretricis*; *tertio*, de răzvrătire și neascultare față de arcașii din garda stăpînului nostru, regele. Explică-te în privința tuturor acestor puncte. Grefier, ai scris ce-a spus acuzatul pînă acum?

La întrebarea aceasta nefericită, un hohot de rîs izbucni, de la grefier pînă la public, atît de puternic, atît de nestăpînit, atît de molipsitor și de general, încît cei doi surzi fură siliți să-și dea seamă de el. Quasimodo se întoarse cu spatele, săltîndu-și gheba cu dispreț, pe cînd jupîn Florian, mirat ca și el și bănuind că rîsetele spectatorilor fuseseră provocate de vreun răspuns nerespectuos de-al acuzatului, care i se păru vădit în clipa cînd cocoșatul ridică din umeri, îl apostrofă cu indignare:

— Pentru răspunsul pe care l-ai dat acum, ticălosule, ai merita ștreangul! Știi cu cine vorbești?

Ieșirea aceasta nu avu darul să oprească explozia de veselie generală. Ea li se păru tuturor atît

de ciudată și de prostească, încît un rîs nestăvilit îi cuprinse și pe sergenții de la Vorbitorul Cetățenilor, un soi de valeți de pică la care nerozia făcea parte din uniformă. Doar Quasimodo își păstra seriozitatea, pentru simplul motiv că nu înțelegea nimic din ce se petrecea în jurul lui. Judele, din ce în ce mai iritat, crezu că trebuie să continue pe același ton, sperînd astfel să vîre în acuzat o spaimă care să se răsfrîngă asupra publicului și să-l readucă la respect.

— Va să zică, tîlhar, depravat și hoț ce ești, îți permiți să fii obraznic față de judele de la Châtelet, față de magistratul însărcinat cu poliția populară a Parisului, cu cercetarea crimelor, a delictelor și a purtărilor rele, însărcinat să controleze toate meseriile și să interzică monopolul, să întrețină pavajele, să împiedice specula cu găini, cu orătănii de curte și vînate, să conducă măsurarea buștenilor și a altor soiuri de lemne, să curețe orașul de noroaie și aerul de molime, într-un cuvînt să se ocupe necontenit de toate treburile obștești, fără simbrie și fără nădejde de plată ! Știi oare că mă numesc Florian Barbedienne, că sînt locțiitorul domnului prévôt și, în plus, comisar anchetator, controlor și examinator cu egală putere în toate tribunalele ? !...

Nu există motiv pentru ca un surd care vorbește altui surd să se oprească. Dumnezeu știe unde și cînd s-ar fi oprit maestrul Florian, lansat astfel din plin în înalta elocvență, dacă ușa cea scundă din fundul sălii nu s-ar fi deschis deodată și n-ar fi lăsat să intre pe domnul prévôt, în persoană.

La intrarea acestuia, maestrul Florian nu-și curmă vorba, ci, răsucindu-se pe călcîie și îndrep-

tînd asupra șefului său cuvîntarea cu care îl fulgerase pe Quasimodo o clipă mai înainte, spuse :

— Monseniore, cer orice pedeapsă veți voi împotriva acuzatului aici de față, pentru gravă și uluitoare lipsă de respect față de justiție.

Și se așeză abia suflînd, ștergîndu-și picăturile mari de sudoare care îi cădeau de pe frunte și muiau ca niște lacrimi pergamentele întinse în fața lui. Messire Robert d'Estouteville încruntă sprîncenele și-i făcu lui Quasimodo un semn atît de poruncitor și de semnificativ, vrînd să-i atragă luarea-aminte, încît surdul îl înțelese întrucîtva.

Domnul prévôt îi vorbi sever :

— Ce-ai săvîrșit de te afli aici, ticălosule ?

Bietul cocoșat, crezînd că-l întreba cum îl cheamă, rupse tăcerea pe care o păstra de obicei și spuse cu o voce răgușită și guturală :

— Quasimodo.

Răspunsul se potrivea atît de puțin cu întrebarea, încît hohotele de rîs începură din nou să circule, iar messire Robert strigă, roșu de mînie :

— Îți bați joc și de mine, ticălos spurcat !

— Clopotar la Notre-Dame, răspunse Quasimodo, crezînd că trebuia să-i explice judelui cine era.

— Clopotar ! continuă domnul prévôt, care se trezise dimineața, după cum am spus, destul de prost dispus pentru ca mînia să nu mai aibă nevoie a-i fi ațîțată cu răspunsuri atît de ciudate. Clopotar ! Am să pun să ți se tragă pe spinare un clopot întreg de vergi, la răspîntiile Parisului. Auzi, ticălosule ?

— Dacă vreți să-mi știți vîrsta, spuse Quasimodo, cred că împlinesc douăzeci de ani la Sfîntul Martin.

De data aceasta, măsura fusese întrecută. Domnul prévôt nu se mai putu stăpîni :

— Ah, sfidezi justiția, nemernicule ! Domnilor sergenți, o să mi-l duceți pe ticălosul ăsta la stîlpul infamiei din Piața Grève și-o să-l bateți, și-o să-l întoarceți timp de-o oră. O să-mi plătească el, afurisitul ! Și vreau să se facă strigare despre prezenta judecată de către patru trîmbițași oficiali, în cele șapte fiefuri ale vicomitatului Parisului.

Grefierul începu să redacteze imediat sentința.

— Paștele și grijania ! Grozavă judecată ! exclamă din colțul său studențașul Jehan Frollo du Moulin.

Șeful justiției se întoarse și-și aținti din nou asupra lui Quasimodo ochii scînteietori :

— Cred că nemernicul a spus *Paștele și grijania !* Grefier, adăugă doisprezece dinari parizieni, amendă pentru luarea în deșert a celor sfinte, și jumătate din ei să fie dați bisericii Saint-Eustache. Am deosebită credință în Sfîntul Eustache.

În cîteva minute, sentința fu scrisă. Conținutul era simplu și scurt. Legiuirea tribunalelor din vicomitatul Parisului nu fusese încă prelucrată de președintele Thibaut Baillet și Roger Barmne, avocat al regelui. Ea nu era încă îmbîcsită de toate șicanele și procedurile pe care i le-au introdus cei doi jurisconsulți la începutul secolului al XVI-lea. Totul era clar, expeditiv, explicit. Se mergea drept la țintă și se vedea imediat la capătul fiecărei poteci, fără tufișuri și fără ocoluri, roata, spînzurătoarea sau stîlpul infamiei. Știai cel puțin încotro mergi.

Grefierul îi prezentă sentința domnului prévôt, care își puse pecetea pe ea și ieși să-și continue vizita în celelalte săli, cu o stare de spirit care pesemne că a umplut în ziua aceea toate temni-

țele Parisului. Jehan Frollo du Moulin și Robin Poussepain rîdeau pe furiș. Quasimodo privea totul cu un aer indiferent și mirat.

Totuși, în momentul cînd maestrul Florian Barbedienne citi și el sentința pentru a o semna, grefierul simți că-l cuprinde mila față de bietul osîndit și, în nădejdea că va obține vreo micșorare a pedepsei, se apropie cît putu mai mult de urechea judelui și-i spuse, arătîndu-i-l pe Quasimodo :

— Omul acesta e surd.

Spera ca prin similitudinea acestei infirmități să trezească mila maestrului Florian față de acuzat. Dar, mai întîi, am putut observa că jupîn Florian nu ținea de loc ca cineva să-și dea seama de surzenia lui. Și-apoi era atît de tare de urechi, încît nu auzi o iotă din spusele grefierului ; totuși, vrînd să pară că a înțeles, îi răspunse :

— A, atunci se schimbă lucrurile... Asta n-o știam. Atunci, o oră în plus la stîlpul infamiei.

Și semnă sentința astfel modificată.

— Bine i-a făcut, spuse Robin Poussepain, care-i mai purta încă pică lui Quasimodo. Asta o să-l învețe minte să mai bruftuluiască oamenii.

II

GAURA CU ȘOBOLANI

Să ne îngăduie cititorul să-l readucem în Piața Grève, pe care am părăsit-o ieri, împreună cu Gringoire, ca s-o urmărim pe Esmeralda.

E ora zece dimineața. În toate se simte ziua de după sărbătoare. Caldarîmul e acoperit cu tot felul de rămășițe, panglicuțe, cîrpe, pene de panaș, picături de ceară de la lumînări, firimituri de la cheful public. Ici-colo, numeroși *cascâ-gură*, cum spunem noi, răscolind cu piciorul tăciunii stinși ai focului de sărbătoare, extaziindu-se în fața Casei cu Stîlpi, la amintirea frumoaselor drapaje din ajun, și privind acum cuiele, ultima plăcere. Vînzătorii de cidru și de bere își rostogolesc butoaiele printre grupuri. Cîțiva trecători ocupați se duc și vin. Negustorii vorbesc între ei și se strigă din pragul prăvăliilor. Serbarea, solii flamanzi, Coppenole, papa nebunilor se află pe toate buzele. Toți se întrec să defăimeze și să rîdă. Și, între timp, patru sergenți călări care s-au postat în cele patru colțuri ale stîlpului infamiei au și strîns în jurul lor o bună parte din gloata risipită prin piață, care se osîndește la nemișcare și la plictiseală în speranța unei mici execuții.

Acum, dacă cititorul, după ce a privit scena aceasta vie și zgomotoasă ce se joacă în toate punctele pieței, își îndreaptă privirea spre străvechea casă pe jumătate gotică, pe jumătate romanică de la Tour Roland, care face colțul cheiului spre apus, el va putea să observe la colțul fațadei o mare carte de rugăciuni publică, împodobită cu numeroase figuri colorate, apărată de ploaie printr-o mică streașină, și de hoți printr-un grilaj care permite totuși să fie răsfoită. Alături de cartea de rugăciuni se află un ochi de geam îngust, în ogivă, zăbrelit cu doi drugi de fier așezați cruciș și care dă spre piață ; ferestruica aceasta e singura deschizătură ce lasă să intre un pic de aer și de lumină într-o chilioară fără ușă, săpată în partea de jos a clădirii, în grosimea zidului

vechii case, și plină de-o liniște cu atît mai adîncă, de-o tăcere cu atît mai mohorîtă, cu cît o piață publică, cea mai populată și mai zgomotoasă din Paris, mișună și latră în jurul ei.

Chilia aceasta era faimoasă în Paris de aproape trei veacuri, de cînd doamna Rolande de la Tour-Roland, îndoliată după taică-său, mort în cruciadă, pusese să-i fie săpată în zidul propriei sale case, spre a se închide pentru totdeauna acolo, nepăstrînd din palat decît locuința aceasta cu ușa zidită și cu ochiul de geam deschis și vara, și iarna. Deznădăjduită, după ce dăruise totul săracilor și lui Dumnezeu, domnița așteptase într-adevăr douăzeci de ani moartea în mormîntul acesta anticipat, rugîndu-se zi și noapte pentru sufletul răposatului ei tată, dormind în cenușă, fără să aibă măcar o piatră la căpătîi, înveșmîntată într-un sac negru și netrăind decît cu pîinea și cu apa depuse de mila trecătorilor pe marginea lucarnei, primind astfel milostenia, după ce o făcuse. La moartea ei, în momentul cînd trecu în celălalt mormînt, îl lăsă pe acesta ca moștenire veșnică acelor femei mîhnite, mame, văduve sau fiice, care ar dori să se roage mult pentru alții sau pentru ele și care ar vrea să se îngroape de vii într-o mare durere sau într-o mare penitență. Săracii de pe vremea ei îi făcuseră o înmormîntare bogată în lacrimi și binecuvîntări ; dar, spre marea lor părere de rău, cuvioasa fiică nu putuse fi trecută în rîndul sfintelor, neavînd protecție. Unii dintre ei, care erau un pic nelegiuiți, speraseră că lucrul acesta se va face în paradis mai lesne decît la Roma și se rugaseră, pur și simplu, lui Dumnezeu pentru răposată, dacă papa n-o făcuse. Cei mai mulți se mulțumiseră să socotească sfințită amintirea Rolandei și să facă moaște din zdrențele ei. Orașul, la rîn-

dul său, așezase, în cinstea domniței, o carte publică de rugăciuni, pecetluită lîngă fereastra chiliei, pentru ca trecătorii să se oprească din cînd în cînd acolo, măcar ca să se roage, iar rugăciunea să-i îndemne să se gîndească la milostenie, cu bietele schimnice, moștenitoare ale cavoului doamnei Rolande, să nu piară cu totul de foame și date uitării.

Altminteri, felul acesta de mormînt nu era lucru prea rar în evul mediu. Adesea, pe strada cea mai frecventată, în piața cea mai împestrițată și mai asurzitoare, chiar în mijloc, sub copitele cailor, oarecum sub roțile căruțelor, întîlneai un beci, o gură de fîntînă, o chilioară zidită și zăbrelită, în fundul căreia se ruga zi și noapte o făptură omenească, închinată de bună voie vreunui bocet veșnic, vreunei mari ispășiri. Și toate gîndurile pe care astăzi le-ar trezi în noi spectacolul acesta ciudat, chilia aceasta groaznică, soi de verigă intermediară între casă și mormînt, între cimitir și oraș, făptura aceasta vie scoasă din obștea omenească și socotită de-acum înainte printre morți, opaițul acesta arzîndu-și în întuneric ultima picătură de ulei, restul acesta de viață tremurînd într-o groapă, suflul, vocea, rugăciunea aceasta eternă într-o cutie de piatră, fața întoarsă pentru totdeauna spre lumea cealaltă, ochiul pe care îl și luminează un alt soare, urechea lipită de pereții mormîntului, sufletul prizonier al trupului, trupul prizonier al unei carcere și, sub acest dublu înveliș de carne și de granit, zumzetul acestui suflet chinuit, nimic din toate acestea nu înfiora mulțimea. Pietatea, nu prea rațională și nu prea subtilă de pe atunci, nu vedea atîtea fațete într-un act de credință. Ea lua lucrurile în mare și cinstea, venera, sfințea la nevoie sacrificiul, dar nu-i ana-

liza chinurile și nu prea se înduioșa de ele. Ea aducea din cînd în cînd ceva de mîncare bietului penitent, se uita prin gaură dacă mai trăiește, nu-i cunoștea numele, abia dacă știa de cîți ani începuse să moară, iar străinilor care întrebau despre scheletul viu supus putrezirii în beciul acela, vecinii le răspundeau simplu, dacă era un bărbat : „E pustnicul", iar dacă era o femeie : „E pustnica".

Așa era privit totul pe atunci, fără metafizică, fără exagerare, fără lupă care să mărească, numai cu ochiul. Microscopul nu fusese încă inventat, nici pentru lucrurile materiale, nici pentru cele spirituale.

De altfel, deși nu prea se mira nimeni, exemple ale acestui fel de schimnicie în mijlocul orașelor erau, într-adevăr, dese, după cum spuneam mai adineauri. În Paris existau destule asemenea chilii pentru rugăciune și pocăință ; ele erau aproape toate ocupate. E adevărat că preoțimea se îngrijea să nu le lase goale, ceea ce ar fi dus la o slăbire a credinței, și avea grijă să fie vîrîți în ele leproși atunci cînd nu se găseau penitenți. În afara chilioarei din Piața Grève, mai era una la Montfaucon, una la Osuarul din cimitirul Inocenților, alta nu mai știu unde, la casa Clichon, cred. Și altele, în multe locuri unde li se află urmele în tradiții, din lipsă de monumente. Universitatea și-o avea și ea pe a ei. Pe colina Sainte-Geneviève, un fel de Iov al evului mediu a cîntat vreme de treizeci de ani cei șapte psalmi ai pocăinței, pe-o grămadă de bălegar, în fundul unei haznale de apă, luîndu-i de la capăt cînd isprăvea, psalmodiind mai tare noaptea, *magna voce per umbras*, iar iubitorului de antichități i se pare și astăzi că-i aude vocea cînd intră în strada Fîntînii-care-vorbește.

Ca să rămînem la chilia de la Tour-Roland, trebuie să spunem că ea n-a dus niciodată lipsă de schimnice. De la moartea doamnei Rolande, ea a fost rareori goală un an sau doi. Multe femei au venit aici să-şi plîngă, pînă la moarte, părinţii, ibovnicii, păcatele. Spiritul răutăcios al parizienilor, care se amestecă în toate, chiar în lucrurile care îl privesc cel mai puţin, pretindea că fuseseră văzute puţine văduve în chilie.

O inscripţie latină scrisă pe zid, după moda epocii, îi arăta trecătorului ştiutor de carte destinaţia pioasă a chiliei. Obiceiul de-a explica o clădire printr-o scurtă inscripţie pusă deasupra porţii s-a păstrat pînă în secolul al XVI-lea. Astfel, se mai poate citi încă în Franţa, deasupra portiţei de la temniţa seniorială din Tourville : *Sileto et spera*[1]; în Irlanda, sub blazonul de deasupra porţii castelului Fortescue : *Forte scutum, salus ducum*[2]; în Anglia, deasupra intrării principale a ospitalierului conac al conţilor Cowper : *Tuum est*[3]. Fiindcă pe atunci orice edificiu era o gîndire.

Cum nu exista uşă la chilia zidită de la Tour-Roland, fuseseră gravate cu litere mari, latine, deasupra ferestrei, aceste două cuvinte :

TU, ORA[4].

Ceea ce făcuse ca poporul, al cărui bun simţ nu pune atîta fineţe în lucruri şi traduce bucuros *Ludovico Magno* prin *Poarta Saint-Denis,* să dea acestei cavităţi negre, întunecate şi umede nu-

---

[1] Taci şi nădăjduieşte (lat.).
[2] Paza tare îi apară pe conducători (lat.).
[3] Al tău este (lat.).
[4] Roagă-te (lat.).

mele de *Trou aux rats*, adică Gaura cu şobolani. Explicaţie poate mai puţin sublimă decît cealaltă, dar în schimb mai pitorească.

III

POVESTEA UNEI PLĂCINTE DIN ALUAT DE MĂLAI

Pe vremea cînd se petreceau cele povestite aici, chilia de la Tour-Roland era ocupată. Dacă cititorul doreşte să ştie de cine, n-are decît să asculte convorbirea celor trei cumetre care, în momentul cînd ne-am fixat atenţia asupra Găurii cu şobolani, tocmai se îndreptau într-acolo, urcînd de la Châtelet spre Grève de-a lungul apei.

Două dintre femeile acestea erau îmbrăcate ca nişte adevărate parizience destul de înstărite. Jabourile lor fine şi albe, fustele din lînă amestecată cu bumbac, în dungi roşii şi albastre, ciorapii de bumbac alb, împletiţi, cu margini brodate în culori şi bine traşi pe picior, pantofii pătraţi de piele roşcată, cu pingele negre, şi mai ales ceea ce purtau pe cap, adică soiul acela de corn din material lucios, încărcat cu panglicuţe şi dantele, pe care femeile din Champagne, concurînd cu grenadirii din garda imperială rusă, le mai poartă încă şi astăzi, arătau că ele aparţin clasei negustoreselor bogate, situate la mijloc între ceea ce slugile numesc *o femeie* şi *o cucoană*. Ele nu purtau nici inele, nici cruci de aur, şi era lesne de văzut că făceau asta nu din pricina sărăciei, ci numai de frica amenzii. Însoţitoarea lor era gătită cam la

fel, dar avea în ținută și în înfățișare acel nu știu ce care o arată pe soția notarului de provincie. După cordonul ridicat deasupra șoldurilor se vedea cît de colo că nu era de prea multă vreme la Paris. Mai adăugați la aceasta și un jabou plisat, și niște noduri de panglicuță la pantofi, și faptul că dungile fustei erau în lățime și nu în lungime, și o mie de alte enormități care indignau bunul gust.

Primele două mergeau cu pasul acela caracteristic pariziencelor care arată provincialelor Parisul. Provinciala ținea de mînă un băiat gras, care ținea în mînă o bucată mare de plăcintă.

Ne e neplăcut să adăugăm că, dat fiind asprimea anotimpului, băiatul își folosea limba drept batistă.

Copilul se lăsa tîrît, *non passibus aequis* [1], cum spune Virgiliu, și se poticnea la fiecare pas spre marea indignare a mamei. E drept că el se uita mai mult la plăcintă decît la caldarîm. Fără doar și poate că vreun motiv serios îl împiedica să muște din ea (din plăcintă), căci se mulțumea doar s-o privească drăgăstos. Ar fi trebuit însă ca mama să țină plăcinta, căci însemna o adevărată cruzime să-l supui pe grăsun la chinul lui Tantal.

În acest timp cele trei jupînese (căci numele de *doamne* era rezervat femeilor nobile) vorbeau toate odată.

— Să ne grăbim, jupîneasă Mahiette, îi spunea provincialei cea mai tînără dintre ele, care era totodată și cea mai grasă. Tare mă tem să n-ajungem prea tîrziu. La Châtelet ni se spunea că au să-l aducă îndată la stîlpul infamiei.

— Na-ți-o bună ! Ce tot vorbești, jupîneasă Oudarde Musnier ! răspundea cealaltă pariziancă.

---

[1] Ii erau altfel pașii (lat.).

O să rămînă două ore la stîlp. Avem tot timpul. Ai văzut vreodată un om pus la stîlpul infamiei, draga mea Mahiette ?

— Da, zise provinciala, am văzut la Reims.

— Na-ţi-o bună ! Ce poate să fie şi stîlpul vostru din Reims ? O cuşcă păcătoasă în care sînt întorşi numai ţărani. Mare lucru !

— Numai ţărani ! exclamă Mahiette. La Tîrgul de Pînzeturi ?! La Reims ?! Ba am văzut acolo ucigaşi sadea, care îşi omorîseră tata şi mama ! Ţărani ! Drept cine ne iei, Gervaise ?

De bună seamă că provinciala era cît pe-aci să se supere pentru onoarea stîlpului infamiei din Reims. Din fericire, discreta jupîneasă Oudarde Musnier schimbă vorba la timp.

— Fiindcă veni vorba, jupîneasă Mahiette, ce zici de solii noştri flamanzi ? Aveţi şi la Reims soli la fel de chipeşi ?

— Recunosc, răspunse Mahiette, că numai la Paris poţi vedea flamanzi ca ăştia.

— L-ai văzut printre ei pe marele ambasador, care e ciorăpar ? întrebă Oudarde.

— Da, spuse Mahiette. Parc-ar fi un Saturn.

— Dar pe grăsanul a cărei faţă seamănă cu un pîntece gol ? continuă Gervaise. Şi pe mărunţelul cu ochii tiviţi cu pleoape roşii, ţepoase şi zdrenţuite ca un cap de scaiete ?

— Caii lor sînt tare frumoşi, gătiţi aşa, după moda de la ei, spuse Oudarde.

— Ah, draga mea, o întrerupse provinciala Mahiette, luînd la rîndul ei un aer de superioritate, ce-ai fi zis dacă ai fi văzut, în '61, la încoronarea de la Reims, acum optsprezece ani, caii prinţilor din compania regelui ! Aveau pe ei tot felul de pături şi de valtrapuri ; unele din postav de Damasc, ţesute cu fir de aur, îmblănite cu samur,

altele, încărcate cu argintării și cu ciucuri mari de aur și de argint! Și ce de bani au costat toate astea! Și ce paji frumoși călăreau pe cai!

— Asta nu înseamnă că flamanzii n-au avut și ei cai foarte frumoși, răspunse sec jupîneasa Oudarde, și că n-au luat ieri seară o cină minunată la domnul staroste al negustorilor, la Primărie, unde li s-au servit drajele, hypocras, plante aromatice și alte rarități.

— Ce tot vorbești, vecină? exclamă Gervaise. Flamanzii au cinat la Petit-Bourbon, la domnul cardinal.

— Ba nu. La Primărie!

— Da de unde! La Petit-Bourbon!

— Ba la primărie, continuă Oudarde cu glas acru, fiindcă doctorul Scourable le-a ținut o cuvîntare pe latinește, de care au rămas foarte mulțumiți. Mi-a spus bărbatu-meu, care e bibliotecar-oficial.

— Ba la Petit-Bourbon, răspunse Gervaise fără să se lase mai prejos, fiindcă iată ce le-a oferit procurorul domnului cardinal: douăsprezece vedre duble cu hypocras alb, rozè și roșu; douăzeci și patru lădițe cu pricomigdale duble, de Lyon; tot atîtea făclii de două livre bucata, și șase butoiașe cu vin de Beaune, alb și rozé, cel mai bun care s-a putut găsi. Sper că astea nu-s minciuni. Le știu de la bărbatu-meu, care comandă cincizeci de oameni la Vorbitorul Cetățenilor și care făcea azi-dimineață comparația între solii flamanzi și cei ai popii Ioan și ai împăratului Trebizondei, care au venit din Mesopotamia, la Paris, pe vremea ultimului rege, și care purtau inele în urechi.

— Ba e atît de adevărat că au cinat la Primărie, răspunse Oudarde, puțin emoționată de atîtea amănunte, pe cît e de adevărat că nu s-a mai

pomenit asemenea belşug de mîncăruri şi zaharicale.

— Şi eu îţi spun că au fost serviţi de Le Sec, sergent al Oraşului, la palatul Petit-Bourbon, şi că din cauza asta te înşeli.

— Îţi spun că la Primărie !

— La Petit-Bourbon, draga mea ! Dovadă că luminaseră în sticle magice cuvîntul *Speranţă*, care e scris la intrarea cea mare.

— La Primărie ! Dovadă că Husson Le Voir le-a cîntat din flaut !

— Îţi spun că nu !

— Eu îţi spun că da !

— Eu îţi spun că nu !

Buna şi dolofana Oudarde se pregătea tocmai să răspundă, şi cearta ar fi ajuns poate la păruială, dacă Mahiette n-ar fi strigat pe neaşteptate :

— Ce de oameni s-au adunat acolo, la capătul podului ! În mijlocul lor e ceva la care se uită.

— Într-adevăr, spuse Gervaise, aud sunete de tamburină. Cred că e mica Smeralda, care-şi face figurile cu capra. Hai repede, Mahiette, întinde pasul şi trage-ţi băiatul. Ai venit aici ca să vizitezi curiozităţile Parisului. Ieri i-ai văzut pe flamanzi, astăzi ai s-o vezi pe ţigancă.

— Pe ţigancă ?! spuse Mahiette, făcînd imediat cale-ntoarsă şi strîngînd cu putere mîna copilului. Ferească sfîntul ! O să-mi fure copilul ! Vino, Eustache !

Şi începu să alerge pe chei, spre Grève, pînă ce ajunse dincolo de pod. Între timp, copilul, pe care îl tîra după ea, căzu în genunchi ; mama se opri gîfîind. Oudarde şi Gervaise o ajunseră din urmă.

— Ţiganca asta să-ţi fure copilul ?! zise Gervaise. Ce-ţi trăsneşte prin minte ?

Mahiette clătină din cap, gînditoare.

— Ce-i ciudat, observă Oudarde, e că pustnica are aceleaşi idei despre ţigănci.

— Care pustnică ? întrebă Mahiette.

— Ei ! făcu Oudarde. Sora Gudule.

— Care soră Gudule ? întrebă iar Mahiette.

— Se vede că eşti din Reims, dacă nici atîta lucru nu ştii ! răspunse Oudarde. Pustnica din Gaura cu şobolani.

— Cum ? întrebă Mahiette. Biata femeie căreia îi ducem plăcinta ?

Oudarde încuviinţă din cap :

— Chiar ea. O s-o vezi îndată la ferestruica dinspre Piaţa Grève. Ea gîndeşte la fel ca dumneata despre ţiganii vagabonzi care cîntă din tamburină şi le ghicesc oamenilor norocul. Nu se ştie de unde i se trage sila asta faţă de ţigani şi de egipţieni. Dar dumneata, Mahiette, de ce fugi aşa, numai cît îi vezi ?

— Oh, spuse Mahiette, apucînd în palme capul blond al copilului, nu vreau să mi se întîmple ce i s-a întîmplat lui Pâquette la Chantefleurie.

— Ah, asta trebuie să ne-o povesteşti, dragă Mahiette, zise Gervaise, luînd-o de braţ.

— Cum să nu, răspunse Mahiette, dar se vede că trebuie să fiţi din Parisul vostru ca să nu ştiţi atîta lucru ! Am să vă spun deci — dar nu e nevoie să ne oprim din drum ca să vă povestesc — că Pâquette la Chantefleurie era o fată frumoasă, de optsprezece ani, pe cînd eu eram la fel ca ea, adică acum optsprezece ani, şi că ea e de vină dacă astăzi nu mai e la fel ca mine, o mamă, colea, de treizeci şi şase de ani, cu bărbat şi copil. De altfel,

de la vîrsta de paisprezece ani, slabă nădejde să mai fie! Era deci fiica lui Guybertaut, lăutar pe corăbii la Reims, acelaşi care a cîntat în faţa regelui Carol al VII-lea, la încoronare, cînd a coborît pe rîul nostru Vesle, de la Sillery pînă la Muison, şi chiar şi doamna Fecioară[1] se afla în corabie. Bătrînul tată muri cînd Pâquette era încă mică de tot; ea n-o mai avea deci decît pe maică-sa, soră cu domnul Mathieu Pradon, care a murit anul trecut, meşter alămar şi căldărar la Paris, pe strada Parin-Garlin. Vedeţi că era fată de familie. Mama, o femeie de treabă, din nenorocire n-a învăţat-o pe Pâquette decît să împletească găitane din fire şi mătase şi să facă mici jucărele, ceea ce n-a împiedicat-o pe micuţă să crească înaltă şi să rămînă foarte săracă. Locuiau amîndouă la Reims, pe malul rîului, pe strada Marii Dureri. Fiţi atente la asta; aud că de-aici i s-a tras năpasta bietei Pâquette. În '61, anul încoronării regelui nostru Ludovic al XI-lea, Domnul aibă-l în pază, Pâquette era atît de vioaie şi de drăguţă, încît peste tot o strigau numai Chantefleurie. Biata fată! Avea dinţi frumoşi şi-i plăcea să rîdă ca să şi-i arate. Dar fata căreia îi place să rîdă se îndreaptă spre plîns; dinţii frumoşi duc la pierzare ochii frumoşi. Aşa era deci Chantefleurie. Ea şi cu maică-sa îşi cîştigau anevoie traiul. Ajunseseră destul de rău, de la moartea lăutarului. Găitanele nu le aduceau mai mult de şase dinari pe săptămînă, ceea ce nu face nici măcar două monede cu vulturi. Unde erau vremurile cînd moş Guybertaut cîştiga cîte doisprezece soli parizieni la o singură încoronare, cu un cîntec? Într-o iarnă — era chiar în anul '61 — cînd

---

[1] Adică Ioana d'Arc.

cele două femei n-aveau nici butuci, nici vreascuri și cînd era grozav de frig, lipsa asta îi dădu lui Chantefleurie culori atît de frumoase, încît bărbații o strigau : Pâquette, dar și mai mulți o numiră Pâquerette[1] ! Și ea a fost pierdută. Eustache, să te prind numai că muști din plăcintă ! Am văzut imediat că era pierdută : într-o duminică a venit la biserică cu o cruce de aur la gît. La paisprezece ani ! Vă dați seama ! Primul a fost tînărul viconte de Cormontreuil, care își are locul de baștină la trei sferturi de leghe de Reims ; apoi messire Henric de Triancourt, călăreț al regelui, apoi unul de rang mai mic, Chiart de Beaulion, sergent în armată, apoi, decăzînd mereu, Guery Aubergeon, valet la masa regelui, apoi Macé de Frépus, bărbier al Delfinului, apoi Thévenin le Moine, bucătar regal ; și mereu așa, de la mai puțin tineri la mai puțin nobili, fata ajunse la Guillaume Racine, cîntăreț cu viola, și la Thierry de Mer, lampagiu. Atunci, biata Chantefleurie a fost a tuturor. Ajunsese la ultimă lăscaie din piesa ei de aur. Ce să vă mai spun, jupîneselor ! La încoronare, în același an '61, ea a făcut patul regelui vagabonzilor ! În același an ! Mahiette suspină și-și șterse lacrima care-i apăruse în ochi.

— Povestea nu mi se pare de loc neobișnuită, spuse Gervaise, și nu văd în ea nici țigani și nici copii.

— Răbdare ! continuă Mahiette. O să vezi imediat și copil. În '66 — luna asta, la Sfînta Paula or să se împlinească șaisprezece ani — Pâquette născu o fetiță. Nefericita de ea s-a bucurat din toată inima. De multă vreme își dorea un copil. Maică-sa, femeie de treabă care nu știuse decît să

[1] Floarea numită *bănuțel* sau *părăluță*.

închidă ochii, murise. Pâquette nu mai avea pe nimeni în lume ca să iubească, pe nimeni ca s-o iubească. De cinci ani de cînd greșise, biata Chantefleurie ajunsese ca vai de capul ei. Era singură, singură în viața asta, arătată cu degetul, ocărîtă pe străzi, bătută de sergenți, batjocorită de băietanii în zdrențe. Și-apoi, douăzeci de ani sosiseră ; și douăzeci de ani înseamnă bătrînețea pentru vînzătoarele de dragoste. Dezmățul începea să nu-i aducă mai mult decît îi adusese pe vremuri împletitul găitanelor ; cu fiecare zbîrcitură, mai pierdea un ban ; iarna o ducea iar greu, lemnele i se răreau iar în vatră și pîinea în paner. Chantefleurie nu mai putea să muncească, fiindcă, devenind voluptuoasă, se făcuse leneșă, și suferea și mai mult pentru că, făcîndu-se leneșă, devenise voluptuoasă. Așa cel puțin explică părintele de la Saint-Rémy de ce femeile acestea suferă de frig și de foame mai mult decît alte calice, atunci cînd îmbătrînesc.

— Da, observă Gervaise, dar țiganii ?

— Așteaptă o clipă, Gervaise ! spuse Oudarde, care era mai puțin nerăbdătoare de felul ei. Ce-ar mai rămîne la sfîrșit dacă ar fi totul la început ? Continuă, te rog, Mahiette. Sărmana Chantefleurie !

Mahiette continuă.

— Biata nenorocită era deci tare tristă și-și strica obrajii plîngînd. Dar în rușinea, în nebunia și în părăsirea ei, i se părea că ar fi mai puțin de ocară, mai puțin nebună și mai puțin părăsită dacă ar fi existat ceva sau cineva în lume pe care să-l poată iubi și de care să fie iubită. Și trebuia ca făptura aceea să fie un copil, căci numai un copil putea fi destul de neprihănit ca s-o iubească. Chantefleurie își dăduse seama de

asta după ce încercase să iubească un hoț, singurul bărbat care ar fi putut s-o dorească ; dar, după puțină vreme, observă că tîlharul o disprețuia. Femeilor acestora care-și vînd dragostea le trebuie ibovnic și copil ca să le umple inima. Altminteri, sînt tare nefericite. Neputînd să aibă ibovnic, ea își dori din toată inima un copil, și cum tot mai era credincioasă, își îndreptă veșnica rugă spre bunul Dumnezeu. Bunul Dumnezeu se îndură de ea și-i dărui o fetiță. Despre bucuria bietei nefericite, ce să mai vorbesc ! A fost un potop de lacrimi, de mîngîieri și de sărutări. Chantefleurie își alăptă singură copilul, îi făcu scutece din velința ei, singura pe care o avea pe pat, și nu mai simți nici frigul și nici foamea. În scurtă vreme redeveni iar frumoasă. Fata bătrînă face mama tînără. Vechea viață reîncepu, bărbații veneau din nou la Chantefleurie, ea găsi iar clienți pentru ce vindea, și din toate grozăviile acestea făcu cămășuțe, scufițe și bărbițe, pieptărașe de dantelă și bonețele de atlaz, fără să se gîndească măcar să-și cumpere ceva cu ce să se învelească. Domnule Eustache, ți-am mai spus să nu muști din plăcintă ! Nici vorbă că micuța Agnès (acesta era numele copilului, nume de botez, căci nume de familie de multă vreme nu mai avea Chantefleurie), nici vorbă că micuța era mai înfășată în panglici și în broderii decît prințesa prințeselor ! Ba, printre altele, avea și o pereche de pantofiori cum nici regele Ludovic al XI-lea n-a avut ! Maică-sa i-i cususe și-i brodase ea însăși, și pusese în ei toate finețurile unei găitănărese și toți fluturașii unei rochii de-a Sfintei Fecioare. Erau într-adevăr cei mai drăguți pantofiori roz care s-au putut vedea vreodată. Mici cît degetul ăsta al meu, trebuia să vezi cum

ies din ei piciorușele ca să crezi că putuseră să intre. E adevărat că și piciorușele erau atît de mici, atît de drăguțe, atît de roze! Mai roze decît atlazul pantofiorilor. Cînd o să ai copii, Oudarde, o să-ți dai seama că nu există nimic mai frumos decît piciorușele și mînuțele lor.

— Eu asta și doresc, spuse Oudarde, oftînd, dar aștept la bunul plac al domnului Audry Musnier.

— De altfel, continuă Mahiette, fetița Pâquettei n-avea numai piciorușe frumoase. Am văzut-o cînd număra doar patru luni. Era o minune! Avea ochii mai mari decît gura. Și cel mai încîntător perișor negru, care i se și încîrlionțase. La șaisprezece ani ar fi ajuns o mîndrețe de brunetă. Maică-sa era, pe zi ce trecea, mai topită după ea. O mîngîia, o săruta, o gîdila, o spăla, o dichisea, o mînca! Era nebună după fetiță și-i mulțumea lui Dumnezeu că i-o dăruise. Piciorușele ei, mai ales, erau pentru ea o nesfîrșită uimire, un delir de bucurie! Maică-sa nu-și mai dezlipea buzele de pe ele și nu-i venea să-și creadă ochilor, văzîndu-le atît de micuțe. I le vîra în pantofiori, i le scotea din ei, i le admira, se minuna, privea lumina prin transparența lor, se înduioșa încercînd să le facă să meargă pe pat, și și-ar fi petrecut bucuroasă toată viața în genunchi, încălțînd și descălțînd piciorușele astea, ca pe ale copilului Isus.

— Povestea e frumoasă, spuse Gervaise cu jumătate glas, dar unde sînt țiganii în toate astea?

— Iată, răspunse Mahiette. Într-o bună zi sosiră la Reims un fel de cavaleri foarte ciudați. Erau cerșetori și haimanale care hoinăreau prin țară, conduși de ducii și de conții lor. Erau oacheși, cu părul creț și purtau inele de argint

în urechi. Femeile erau și mai slute decît bărbații. Aveau fețele mai negre și veșnic descoperite, purtau pe ele niște scurte păcătoase, o zdreanță de pînză țesută din sfori și prinsă pe umeri, și-și legau părul în coadă de cal. Copiii care li se tăvăleau printre picioare ar fi speriat și maimuțele. O ceată de păcătoși, afurisiți de biserică. Veneau direct din Egiptul de Jos, la Reims, prin Polonia. Se spunea că papa îi spovedise și că le dăduse canon să umble șapte ani de-a rîndul pe jos prin lume, fără să se culce în paturi. De aceea ei își ziceau Pocăiți și puțeau. Se pare că pe vremuri au fost sarazini, din care pricină credeau în Jupiter și cereau cîte zece livre de Tours de la toți arhiepiscopii, episcopii și abații cu cîrjă și cu mitră. Asta, de pe urma unei bule de-a papei. La Reims veneau să ghicească norocul, în numele regelui din Alger și-al împăratului Germaniei. Vă închipuiți că toate astea au fost de ajuns ca să li se interzică intrarea în oraș. Atunci întreaga ceată poposi de bună voie lîngă Poarta Braine, pe colina unde e o moară, lîngă groapa fostelor cariere de cretă. Iar cei din Reims se repeziră care mai de care să-i vadă. Ei ți se uitau în palmă și-ți făceau profeții minunate. Erau în stare să-i prezică lui Iuda că o să fie papă. În privința lor umblau totuși niște zvonuri urîte, cum că ar fura copii, că ar tăia pungile de la brîu și că nu s-ar da înapoi să mănînce carne de om. Oamenii cu minte la cap le spuneau nebunilor : „Nu vă duceți la ei“, și se duceau ei înșiși pe ascuns. Era deci o adevărată nebunie. Fapt e că noii sosiți spuneau niște lucruri de-ar fi uimit și un cardinal. Femeile nu-și mai încăpeau în piele, fălindu-se cu copiii lor de cînd țiganii le citiseră în palmă tot soiul de minunății

scrise în limba păgînească și în turcă. Una avea un împărat, alta un papă, alta un căpitan de oști. Biata Chantefleurie, împinsă de curiozitate, vru să știe și ea ce are și dacă nu cumva micuța ei Agnès avea să ajungă într-o bună zi împărăteasă a Armeniei sau altceva. O duse deci la țigani ; și țigăncile se întrecură să-i admire copila, s-o mîngîie, s-o pupe cu gurile lor negre și să se minuneze de mînușițele ei. Vai, spre marea bucurie a mamei ! Ele îi lăudară mai ales piciorușele și pantofiorii atît de frumoși. Copila n-avea încă un an pe-atunci. Dar începuse să bîiguie cîteva cuvinte, rîdea la maică-sa ca o nebunatică, era dolofană și rotunjoară și făcea sumedenie de gesturi mici și încîntătoare, ca ale îngerilor din paradis. Țigăncile o speriară foarte tare, din care pricină se porni pe plîns. Dar maică-sa o sărută și mai tare și plecă încîntată de viitorul pe care ghicitoarele i-l preziseră Agnèsei. Fetița avea să devină o frumusețe, o virtute, o regină. Chantefleurie se reîntoarse deci în cocioaba ei de pe strada Marii Dureri, mîndră că duce acolo o regină. A doua zi, profitînd de-un moment cînd copila dormea pe pat, căci o culca întotdeauna cu ea, lăsă binișor ușa crăpată și dădu fuga să-i povestească vecinei de pe strada Uscătoriei că într-o bună zi fiică-sa Agnès o să fie servită la masă de regele Angliei și de arhiducele Etiopiei, și o sută de alte minunății. La întoarcere, neauzind scîncete pe cînd urca scara, își spuse : „Bun ! Fetița mai doarme încă." Ușa o găsi mai larg deschisă decît o lăsase ea ; biata mamă intră și dădu fuga la pat... Fetița nu se mai afla acolo, locul era gol. Nu mai rămăsese nimic de-al copilei, în afară de unul din pantofiorii ei cei mai frumoși. Chantefleurie se repezi

afară din odaie, se aruncă pe scări în jos și începu să se dea cu capul de pereți, strigînd : „Copilul meu ! Unde mi-e copilul ? Cine mi-a luat copilul ?“ Strada era pustie, casa izolată ; nimeni nu putu să-i spună nimic. Chantefleurie porni prin oraș, scotoci toate străzile, alergă de colocolo ziulica întreagă, înnebunită, rătăcită, cumplită, adulmecînd pe la porți și pe la geamuri, ca o fiară care și-a pierdut puii. Gîfîia, era despletită, înfricoșătoare, și avea în ochi un foc care îi usca lacrimile. Oprea trecătorii și le striga : „Fetița mea ! Fetița mea ! Fetița mea frumoasă ! Celui ce-o să-mi dea fetița înapoi, am să-i fiu slugă, am să fiu sluga cîinelui său și-o să-mi mănînce inima dacă vrea.“ În drum îl întîlni pe parohul de la Saint-Rémy și-i spuse : „Părinte, am să ar pămîntul cu unghiile, numai dați-mi copilul înapoi !“ Era ceva sfîșietor, dragă Oudarde ; și-am văzut cu ochii mei un om cu inima tare, pe jupîn Ponce Lacabre, procurorul, cum plîngea. Ah, biata mamă ! Seara, ea se întoarse acasă. În lipsa ei, o vecină văzuse două țigănci urcîndu-se acolo pe furiș, cu un pachet în brațe, apoi coborînd, după ce închiseseră ușa, și fugind în grabă. După plecarea lor, se auzeau în odaia Pâquettei un fel de scîncete de copil. Mama rîse în hohote, urcă scara de parcă ar fi avut aripi, împinse ușa de parcă ar fi izbit-o cu o ghiulea și intră... Îngrozitor lucru, Oudarde ! În locul micuței și drăgălașei Agnès, atît de rumenă și de proaspătă, care era un dar de la bunul Dumnezeu, un fel de mic monstru, hidos, șchiop, chior, pocit se tîra pe dușumea, țipînd. Chantefleurie își acoperi ochii cu groază. „Vai ! strigă ea. Oare vrăjitoarele mi-au preschimbat fetița în animalul ăsta înspăimîntător !“ Vecinii se grăbiră să-l ia pe micul

şchiop de-acolo. Altfel, ar fi înnebunit-o. Era un copil monstruos al vreunei ţigănci dăruită diavolului. Părea să aibă vreo patru ani şi vorbea o limbă neomenească: scotea nişte cuvinte imposibile. Chantefleurie se aruncase asupra pantofiorului, singurul lucru care-i mai rămăsese din tot ce iubise. Şi stătu atît de mult acolo ca împietrită, mută, fără să răsufle măcar, încît toţi o crezură moartă. Deodată, tremurînd din tot trupul, ea acoperi pantofiorul cu sărutări furioase şi începu să suspine de parcă i-ar fi plesnit inima. Vă asigur că şi noi, toate, plîngeam. Ea spunea: „Oh, fetiţa mea! Fetiţa mea frumoasă, unde eşti?" Şi asta ne sfîşia măruntaiele. Îmi vine să plîng şi-acum, numai cînd mă gîndesc. Copiii, ştiţi, sînt măduva oaselor noastre. Bietul meu Eustache! Tu eşti aşa de frumos! Dacă aţi şti cît e de drăguţ! Ieri îmi spunea: „Eu vreau să mă fac jandarm". Oh! Eustache al meu! Dacă te-aş pierde! Chantefleurie se ridică deodată şi începu să alerge prin Reims, strigînd: „La şatra ţiganilor! La şatra ţiganilor! Chemaţi sergenţii să le ardă pe vrăjitoare!" Dar ţiganii plecaseră. Se lăsase o noapte neagră. Şi n-au putut fi urmăriţi. A doua zi, la două leghe de Reims, într-un tufiş între Gueux şi Tilloy, fură găsite resturile unui foc mare, cîteva panglicuţe care aparţinuseră copilei Pâquettei, picături de sînge şi murdărie de ţap. Noaptea care trecuse fusese tocmai într-o sîmbătă. Şi nu se îndoia nimeni că ţiganii serbaseră sabatul în tufişul acela şi că mîncaseră copilul împreună cu Belzebut, aşa cum se obişnuieşte la mahomedani. Cînd Chantefleurie află lucrurile acestea groaznice, nu plînse, ci doar îşi muşcă buzele şi dădu să vorbească, dar nu putu. A doua zi, părul îi albise. După o zi, ea dispăru.

— Iată, într-adevăr, o poveste înfricoșătoare, care l-ar face să plîngă și pe-un burgund ! spuse Oudarde.

— Nu mă mai mir că te temi atîta de țigani, adăugă Gervaise.

— Și-ai făcut cu atît mai bine, continuă Oudarde, că ai fugit adineauri cu Eustache al dumitale, mai ales că ăștia sînt egipțieni din Polonia.

— Da de unde ! spuse Gervaise. Ăștia se spune că vin din Spania și din Catalonia.

— Din Catalonia ? Tot ce se poate, zise Oudarde. Polonia, Catalonia, Valonia, eu confund mereu ținuturile astea trei. Lucru sigur e că sînt egipțieni.

— Și cu siguranță că au dinți destul de lungi ca să mănînce copilași, adăugă Gervaise. Și n-aș fi de loc mirată dacă Smeralda ar mînca și ea puțintel din ei, strîmbîndu-și gurița. Capra ei albă face scamatorii prea istețe, ca să nu fie ceva necurat la mijloc.

Mahiette mergea tăcută. Era cufundată în reveria aceea care e oarecum prelungirea unei povestiri dureroase și care nu se încheie decît după ce și-a propagat cutremurarea, din vibrație în vibrație, pînă la ultimele fibre ale inimii. Totuși Gervaise o întrebă :

— Și nu s-a putut afla ce-a devenit Chantefleurie ?

Mahiette nu răspunse. Gervaise își repetă întrebarea, scuturînd-o de braț și chemînd-o pe nume. Mahiette păru că se trezește din gînduri.

— Ce-a devenit Chantefleurie ? repetă ea, fără să-și dea seama, vorbele de curînd auzite ; apoi, făcînd un efort ca să-și îndrepte atenția spre sensul acestor cuvinte, continuă repede : Ah, nu

s-a ştiut niciodată. Iar după o pauză, adăugă: Unii spun că au văzut-o ieşind din Reims, pe înserat, prin Poarta Fléchembault; alţii, în zori, prin vechea Poartă Basée. Un sărac i-a găsit crucea de aur agăţată de crucea de piatră, în arătura unde se ţine bîlciul. Giuvaerul ăsta a dus-o la pierzanie în '61. Era un dar al frumosului viconte de Cormontreuil, primul ei ibovnic. Pâquette nu s-ar fi despărţit de crucea asta, oricît de nenorocită ar fi fost. Ţinea la ea ca la ochii din cap. De aceea, cînd am văzut că lepădase crucea, ne-am gîndit toţi că era moartă. Totuşi, nişte oameni de la cîrciuma de lîngă Vantes spun că au văzut-o trecînd pe drumul Parisului, desculţă, pe pietriş. Dar atunci ar fi trebuit să iasă prin Poarta Vesle, şi lucrurile nu se potrivesc. Sau, mai bine zis, eu cred într-adevăr c-a ieşit prin Poarta Vesle, dar a ieşit din lumea asta.

— Nu te-nţeleg, spuse Gervaise.

— Vesle, răspunse Mahiette, zîmbind cu melancolie, e rîul.

— Biată Chantefleurie! zise Oudarde, străbătută de-un fior. Înecată!

— Înecată! continuă Mahiette. S-ar fi gîndit oare bunul Guybertaut cînd trecea pe sub podul din Tinqueux, pe firul apei, cîntînd în luntre, că într-o bună zi micuţa lui Pâquette o să treacă şi ea pe sub podul ăla, dar fără cîntec şi fără luntre?

— Dar pantofiorul? întrebă Gervaise.

— Dispărut, o dată cu mama, răspunse Mahiette.

— Bietul pantofior! exclamă Oudarde.

Oudarde, femeie grasă şi simţitoare, s-ar fi mulţumit să ofteze împreună cu Mahiette. Dar

Gervaise, mai curioasă, nu-şi terminase încă întrebările.

— Şi monstrul? o întrebă ea deodată pe Mahiette.

— Care monstru? se miră aceasta.

— Micul monstru egipţian lăsat de vrăjitoare la Chantefleurie în schimbul fetiţei? Ce-aţi făcut cu el? Trag nădejde că l-aţi înecat şi pe el.

— Asta nu, răspunse Mahiette.

— Cum! Atunci l-aţi ars? De fapt, aşa e mai drept. Un copil vrăjitor.

— Nici una, nici alta, Gervaise. Domnul arhiepiscop s-a interesat de copilul din Egipt, i-a citit slujba cuvenită, l-a binecuvîntat, i-a alungat cu grijă diavolul din trup şi l-a trimis la Paris ca să fie expus pe patul de lemn de la Notre-Dame, ca fiind copil găsit.

— Episcopii ăştia! bombăni Gervaise. Pentru că sînt savanţi, nu fac nimic ca toţi oamenii. Auzi dumneata, Oudarde, să pui diavolul la copiii găsiţi! Căci, nici vorbă, monstrul ăla mic era diavolul. Bine, Mahiette, şi ce-au făcut cu el la Paris? Îmi închipui că nu l-a vrut nici o fiinţă miloasă.

— Nu ştiu, răspunse Mahiette. Pe vremea aceea bărbatu-meu tocmai a cumpărat funcţia de notar la Beru, la două leghe de oraş, şi nu ne-am mai ocupat de povestea asta; unde mai pui că în faţa satului Beru sînt cele două dealuri de la Cernay, care te împiedică să mai vezi clopotniţele catedralei din Reims.

Tot sporovăind aşa, cele trei vrednice cetăţene ajunseseră în Piaţa Grève. Preocupate de discuţie, ele trecuseră fără să se oprească prin faţa cărţii publice de rugăciuni de la Tour-Roland şi se îndreptau, fără să-şi dea seama, spre stîlpul

infamiei în jurul căruia mulţimea sporea clipă de clipă. Pesemne că spectacolul care atrăgea în momentul acela toate privirile într-acolo le-ar fi făcut să uite cu totul de Gaura cu şobolani şi de popasul pe care şi-l propuseseră să-l facă, dacă grăsunul Eustache, cel de şase ani, pe care Mahiette îl tîra după ea, nu le-ar fi amintit brusc de el.

— Mămico, întrebă Eustache, de parcă vreun instinct l-ar fi înştiinţat că Gaura cu şobolani rămăsese în urma lui, acum pot să mănînc plăcinta ?

Dacă Eustache ar fi fost mai isteţ, adică mai puţin pofticios, ar mai fi aşteptat puţin, şi numai la întoarcere, în cartierul Universităţii, acasă la jupîn Audry Musnier, pe strada Madame-la-Valence, cînd între Gaura cu şobolani şi plăcintă s-ar fi aflat cele două braţe ale Senei şi cele şase poduri ale insulei Cité, ar fi riscat întrebarea aceasta timidă : „Mămico, acum pot să mănînc plăcinta ?"

Aceeaşi întrebare, imprudentă în clipa cînd o puse Eustache, trezi atenţia Mahiettei.

— Aşa e ! exclamă ea. Am uitat de pustnică. Arătaţi-mi Gaura cu şobolani, să-i duc plăcinta.

— Îndată, spuse Oudarde. Îţi faci o pomană.

Dar Eustache nu era de aceeaşi părere.

— E plăcinta mea ! zise el, plecîndu-şi capul cînd pe un umăr, cînd pe celălalt, ceea ce, într-un asemenea caz, e semnul suprem al nemulţumirii.

Cele trei femei se întoarseră din drum şi, ajungînd lîngă casa Turnului Roland, Oudarde le spuse celorlalte două :

— Nu trebuie să ne uităm toate trei odată înăuntru, ca să n-o speriem pe pustnică. Voi

două făceţi-vă că citiţi *dominus* în cartea de rugăciuni cît timp îmi ţin eu nasul la lucarnă. Pustnica mă cunoaşte un pic. Am să vă spun cînd puteţi veni.

Şi se duse singură la lucarnă. În clipa cînd privi înăuntru, o milă adîncă i se zugrăvi pe chip, şi faţa ei tare veselă şi deschisă îşi schimbă atît de brusc expresia şi culoarea, de parcă ar fi trecut de la o rază de soare la o rază de lună. Ochii i se umeziră, gura i se strînse, ca şi cum s-ar fi ţinut să nu plîngă. O clipă mai tîrziu, ea îşi puse degetul pe buze şi-i făcu semn Mahiettei să vină să vadă.

Emoţionată, Mahiette veni în tăcere şi pe vîrful picioarelor, ca atunci cînd te apropii de căpătîiul unui muribund.

Într-adevăr, era tristă priveliştea care se oferea ochilor celor două femei, pe cînd ele priveau fără să se mişte şi fără să răsufle prin lucarna zăbrelită a Gaurei cu şobolani.

Chilia era strîmtă, mai mult lată decît lungă, boltită în ogivă, şi văzută din interior semăna destul de bine cu alveola unei mari tiare de episcop. Într-un ungher, pe lespezile goale care formau pardoseala, stătea aşezată, sau mai degrabă chircită, o femeie cu bărbia sprijinită pe genunchi, cu braţele încrucişate şi strînse tare la piept. Astfel ghemuită, înveşmîntată într-un sac cafeniu care o acoperea pe de-a-ntregul făcînd cute largi, cu părul ei lung şi cărunt acoperindu-i faţa şi căzîndu-i pînă sub tălpi, femeia nu părea, la prima vedere, decît o formă ciudată, decupată pe fondul întunecos al chiliei, un fel de triunghi negricios, pe care lumina zilei venită prin lucarnă îl tăia fără milă în două nuanţe, una întunecată, alta luminată. Era unul din spectrele acelea, ju-

mătate umbră, jumătate lumină, cum apar în vise sau în lucrările neobişnuite ale lui Goya, palide, imobile, sinistre, ghemuite pe vreun mormînt sau rezemate de zăbrelele vreunei celule de temniță. Nu era nici femeie, nici bărbat, nici ființă vie, nici formă definită ; era o formă, un fel de viziune în care se întretăiau fantasticul și realul, ca întunericul și lumina. Sub păru-i despletit și revărsat pînă la pămînt abia se desluşea un profil slab și sever ; rochia ei abia lăsa să treacă degetele unui picior gol, care se crispau pe lespedea tare și rece. Vaga formă omenească întrezărită sub acoperămîntul acesta de doliu te înfiora.

Forma aceea, țintuită parcă în pardoseala de piatră, părea că nici nu mișcă, nici nu gîndeşte, nici nu respiră. Sub sacul subțire de pînză, în ianuarie, zăcînd de-a dreptul pe o pardoseală de granit, fără foc, în întunericul unei temnițe a cărei lucarnă oblică lăsa să intre de afară numai vîntul de gheață și niciodată soarele, ea părea că nu suferă, părea chiar că nu simte. Ai fi zis că se prefăcuse în stană de piatră ca piatra celulei, gheață ca gheața iernii. Stătea cu palmele împreunate, cu privirea fixă ! La prima vedere ai fi luat-o drept un spectru, la a doua drept o statuie.

Totuși, din cînd în cînd, buzele vinete i se deschideau ușor la suflul respirației și tremurau, dar la fel de moarte și de inconştiente ca frunzele purtate de vînt.

Totuși, din ochii ei întunecați scăpa o privire, o privire de nedescris, o privire profundă, lugubră, netulburată, mereu ațintită spre un colț al celulei ce nu putea fi văzută de afară ; o privire ce părea că leagă de nu știu ce obiect miste-

rios toate gîndurile întunecate ale acestui suflet chinuit.

Așa arăta făptura care, după locuința ei, era numită *pustnica*, iar după îmbrăcămintea ei era numită *la sachette* [1].

Cele trei femei, căci Gervaise venise și ea lîngă Mahiette și Oudarde, priveau prin lucarnă. Capetele lor opreau slaba lumină a chiliei, fără ca nefericita pe care o lipseau astfel de ea să pară a le da vreo atenție.

— Să n-o tulburăm, spuse Oudarde în șoaptă, e în extaz, se roagă.

Dar Mahiette privea din ce în ce mai neliniștită chipul ființei aceleia, slăbit, ofilit, cu părul despletit, și ochii i se umpleau de lacrimi.

— Ar fi tare ciudat, murmură ea.

Și, vîrîndu-și capul printre gratiile lucarnei, izbuti să ajungă cu privirea pînă în colțul unde nefericita își ținea mereu ochii ațintiți. Cînd își scoase capul afară, fața îi era udă de lacrimi.

— Cum îi spuneți femeii acesteia ? o întrebă ea pe Oudarde.

Oudarde îi răspunse :

— Îi spunem sora Gudule.

— Iar eu, zise Mahiette, eu îi spun Pâquette la Chantefleurie.

Apoi, punîndu-și un deget pe buze, îi făcu semn Oudardei, care rămăsese înmărmurită, să-și vîre capul prin lucarnă și să privească.

Oudarde privi și văzu, în colțul spre care ochii pustnicei erau ațintiți cu extazul acela întunecat, un pantofior de atlaz roz, brodat cu mii de fluturași de aur și argint.

---

[1] De la cuvîntul *sachet* (săculeț).

Gervaise privi după Oudarde, și apoi toate trei femeile, cu ochii la nefericita mamă, se porniră pe plîns.

Dar nici privirile și nici plînsetele lor nu izbutiră să atragă atenția pustnicei. Palmele ei rămaseră împreunate, buzele mute, ochii ficși, și celui care îi cunoștea povestea, pantofiorul astfel privit îi sfîșia inima.

Cele trei femei nu scoaseră nici un cuvînt ; nu mai îndrăzneau să vorbească nici măcar pe șoptite. Tăcerea aceasta adîncă, durerea aceasta mare, uitarea aceasta în care totul, în afară de-un singur lucru, pierise, le dădea impresia unui altar în ziua de Paști sau de Crăciun. Cele trei femei tăceau, se reculegeau, erau gata să îngenuncheze. Aveau impresia că intraseră într-o biserică în săptămîna mare.

În sfîrșit, Gervaise, cea mai curioasă dintre ele și deci și cea mai puțin sensibilă, încercă s-o facă pe pustnică să vorbească :

— Soră ! Soră Gudule !

Și repetă chemarea aceasta de trei ori, ridicînd glasul de fiecare dată. Pustnica nu se clinti. Nici un cuvînt, nici o privire, nici un suspin, nici un semn de viață.

La rîndul ei, Oudarde rosti cu voce mai dulce și mai mîngîietoare :

— Soră ! Soră Sainte-Gudule !

Aceeași tăcere, aceeași nemișcare.

— Ciudată femeie ! exclamă Gervaise. N-ai clinti-o nici dacă ai trage cu bombarde în jurul ei.

— Poate că e surdă, spuse Oudarde, oftînd.

— Poate că e oarbă, adăugă Gervaise.

— Poate că e moartă, spuse și Mahiette.

Sigur e că, dacă nu părăsise încă trupul acesta inert, adormit, letargic, sufletul se ascunsese la adîncimi unde cele percepute de simţurile exterioare nu puteau ajunge.

— O să trebuiască deci să-i lăsăm plăcinta pe fereastră. Şi-o s-o ia vreun băiat. Cum să facem s-o trezim ?

Eustache, pînă în clipa aceea atent la o trăsurică trasă de un cîine mare, care tocmai trecuse, îşi dădu seama deodată că cele trei călăuze ale lui priveau ceva prin ochiul de geam şi, împins şi el de curiozitate, se urcă pe-un bolovan, se săltă pe vîrful picioarelor, îşi lipi faţa îmbujorată de lucarnă şi strigă :

— Mămico, uite că văd şi eu.

La vocea aceasta de copil, limpede, proaspătă, sonoră, pustnica tresări şi-şi întoarce capul cu mişcarea seacă şi bruscă a unui arc de oţel ; palmele ei lungi şi descărnate dădură la o parte părul de pe frunte, şi ochii-i miraţi, plini de mîhnire, deznădăjduiţi se aţintiră asupra copilului. Privirea aceasta ţinu doar o secundă.

— Doamne ! strigă ea deodată, ascunzîndu-şi faţa în poală, şi se părea că vocea răguşită îi sfîşie pieptul. Doamne, cel puţin nu mi-i arăta pe-ai altora !

— Bună ziua, doamnă, zise copilul, cu multă seriozitate.

Totuşi zguduirea aceasta, o trezise ca să zicem aşa, pe pustnică. Un lung fior îi străbătu corpul din creştet pînă-n tălpi, dinţii îi clănţăniră, şi ea, ridicînd un pic capul, spuse, lipindu-şi coatele de coapse şi luîndu-şi tălpile în palme spre a şi le încălzi :

— Oh ! Ce ger !

— Sărmană femeie, zise Oudarde, cuprinsă de milă, vrei puţin foc ?

Ea clătină din cap în semn de refuz.

— Atunci, continuă Oudarde, întinzîndu-i sticluţa, iată puţin hypocras care te va încălzi. Bea.

Ea clătină iar din cap, o privi fix pe Oudarde şi răspunse :

— Apă.

Oudarde stărui.

— Nu, soră, apa nu-i băutură de iarnă. Trebuie să bei un pic de hypocras şi să mănînci plăcinta asta din aluat de porumb pe care am copt-o pentru dumneata.

Ea respinse plăcinta întinsă de Mahiette şi spuse :

— Pîine neagră.

— Hai, zise Gervaise, năpădită la rîndul ei de milă şi desfăcîndu-şi pelerina de lînă, iată un veşmînt ceva mai călduros decît al dumitale. Puneţi-l pe umeri.

Ea refuză şi pelerina, cum refuzase şi sticluţa, şi plăcinta, şi răspunse :

— Un sac.

— Dar trebuie, trebuie să te bucuri şi dumneata un pic de faptul că ieri a fost sărbătoare, zise buna Oudarde.

— Mă bucur, răspunse pustnica. De două zile n-am apă în urcior. Şi adăugă, după o clipă de tăcere : Cînd e zi de sărbătoare, lumea mă uită. Şi bine face. De ce s-ar gîndi la mine, care nu mă gîndesc la ea ? Dintr-un tăciune stins, te-alegi cu cenuşă rece.

Apoi, obosită parcă de-atîta vorbă, lăsă iar să-i cadă capul pe genunchi. Naiva şi miloasa

Oudarde, care crezu că prin ultimele ei cuvinte pustnica se văitase tot de frig, o întrebă :

— Atunci, vrei puţin foc ?

— Foc ! rosti pustnica, cu un glas ciudat. Şi-o să-i faceţi puţin foc şi sărmanei fetiţe, care zace în pămînt de cincisprezece ani ?

Îi tremura tot trupul, glasul îi vibra, ochii îi străluceau, şi ea se ridică în genunchi. Apoi, întinzînd deodată mîna-i albă şi slabă spre copilul care o privea cu ochi miraţi, strigă :

— Duceţi copilul de-aici ! O să treacă ţiganca !

Şi căzu cu faţa la pămînt, iar fruntea ei se izbi de pardoseală, sunînd ca o piatră lovită de altă piatră. Cele trei femei crezură că a murit. Dar, după cîteva clipe, ea se mişcă, şi ele o văzură tîrîndu-se pe genunchi şi pe coate pînă în colţul unde se afla pantofiorul. Şi-atunci nu mai îndrăzniră s-o privească, n-o mai văzură, dar auziră miile de sărutări şi miile de suspine, amestecate cu ţipete sfîşietoare şi zgomote surde ca ale unui cap care se loveşte de pereţi. Apoi, după una din loviturile acestea, atît de puternică încît se clătinară toate trei, ele nu mai auziră nimic.

— Să se fi omorît ? zise Gervaise, îndrăznind să-şi vîre capul prin lucarnă. Soră ! Soră Gudule !

— Soră Gudule ! repetă Oudarde.

— Ah ! Doamne ! Nu mai mişcă ! continuă Gervaise. Să fie oare moartă ? Gudule ! Gudule !

Mahiette, într-atît de tulburată, încît îşi pierduse graiul, făcu un efort.

— Staţi ! spuse ea. Apoi, aplecîndu-se spre lucarnă, strigă încetişor : Pâquette ! Pâquette la Chantefleurie !

Nici copilul care suflă cu nevinovăţie peste fitilul neaprins bine al unei petarde şi-o face să-i explodeze în ochi nu poate fi mai înspăimîntat decît fu Mahiette de efectul acestui nume răsunînd brusc în chilia sorei Gudule.

Pustnica tresări din tot trupul, se ridică în picioare, desculţă, şi se repezi la fereastră cu ochi atît de scăpărători, încît Mahiette, Oudarde, cealaltă femeie şi copilul se traseră înapoi pînă la parapetul cheiului.

Între timp, faţa sinistră a pustnicei se ivi lipită de gratiile lucarnei.

— Oh ! Oh ! strigă ea cu un rîs înfricoşător. Mă cheamă ţiganca !

În clipa aceea, o scenă care se petrecea la stîlpul infamiei îi reţinu privirile rătăcite. Fruntea i se încreţi de groază. Pustnica îşi întinse afară din chilie braţele-i scheletice şi strigă cu o voce care semăna a horcăit :

— Aşadar, tot tu eşti, fiică a Egiptului ! Tu mă strigi, hoaţă de copii ! Ei bine ! Fii blestemată ! Blestemată ! Blestemată ! Blestemată !...

IV

O LACRIMĂ PENTRU O PICATURĂ DE APĂ

Cuvintele acestea erau, dacă putem spune aşa, punctul de legătură între cele două întîmplări desfăşurate pînă acum paralel, în acelaşi timp, fiecare pe scena ei, una descrisă mai sus, în

Gaura cu şobolani, cealaltă, care urmează, pe treapta stîlpului infamiei. Prima nu avusese alţi martori în afara celor trei femei, cunoscute acum cititorului; a doua avea ca spectatori întregul public pe care l-am văzut mai adineauri înghesuindu-se în Piaţa Grève, în jurul stîlpului infamiei şi al spînzurătorii.

Mulţimea aceasta, pe care cei patru sergenţi postaţi de la nouă dimineaţa în cele patru colţuri ale stîlpului o făcuseră să spere într-o execuţie oarecare, nu o spînzurare, fireşte, ci o biciuire, o tăiere a urechilor, ceva, în sfîrşit, mulţimea aceasta sporise atît de repede, încît cei patru sergenţi, împresuraţi prea îndeaproape, fuseseră de cîteva ori nevoiţi s-o *strîngă*, cum se spunea pe-atunci, lovind-o cu matracele sau împingînd-o cu crupele cailor.

Gloata, disciplinată cînd era vorba să aştepte vreo execuţie publică, nu se arăta prea nerăbdătoare, ci se distra privind stîlpul infamiei, un fel de construcţie foarte simplă, alcătuită dintr-un cub de zidărie înalt de vreo zece picioare şi gol pe dinăuntru. O treaptă ţeapănă, din piatră grosolană, şi căreia i se spunea de obicei *scara*, ducea la platforma de sus, pe care se vedea o roată orizontală din lemn de stejar solid. Osînditul era legat de roata aceasta, în genunchi, cu mîinile la spate. O osie de lemn pusă în mişcare de-un scripete ascuns în interiorul micului edificiu învîrtea roata încet-încet, menţinînd-o mereu în plan orizontal, astfel că faţa osînditului se arăta, rînd pe rînd, spre toate punctele pieţei. Asta se numea a *întoarce* un criminal.

După cum se vede, stîlpul infamiei din Piaţa Grève era departe de-a oferi toate plăcerile stîlpului infamiei de la Hale. Nimic arhitectural. Ni-

mic monumental. Nici acoperiş cu cruce de fier, nici turlă octogonală ajurată, nici colonete gingaşe înflorind spre marginea acoperişului în capiteluri de acante, nici jgheaburi himerice şi monstruoase, nici lemnărie cizelată, nici sculptură fină, adînc scobită în piatră.

Trebuia să te mulţumeşti doar cu cei patru pereţi de piatră, cu două rezemătoare de gresie, şi cu spînzurătoarea păcătoasă, tot din piatră, uscată şi goală, aflată alături.

Amatorii de arhitectură gotică n-ar fi găsit aici prilej de desfătare. E adevărat că bravii gură-cască din evul mediu nu prea se sinchiseau de arhitectură şi că lor puţin le păsa de frumuseţea unui stîlp al infamiei.

Osînditul sosi, în sfîrşit, legat de dricul unei căruţe ; cînd fu suit pe platformă, cînd putu să fie văzut din toate punctele pieţei, legat cu funii şi curele de roata stîlpului, un val de huiduieli nemaipomenite, amestecate cu rîsete şi urale, izbucni în toată piaţa. Mulţimea îl recunoscuse pe Quasimodo.

Într-adevăr, el era. Schimbarea soartei se dovedea ciudată. Să fii legat la stîlp, acolo unde în ajun ai fost salutat, aclamat şi proclamat papă şi prinţ al nebunilor, în alai cu ducele de Egipt, cu regele Thunes şi cu împăratul Galileii ! De bună seamă însă că în mulţime nu exista nici o minte, nici chiar a lui, a celui sărbătorit şi osîndit, rînd pe rînd, care, cu limpezime, să facă această asociaţie. Gringoire şi filozofia lui lipseau de la spectacol.

Curînd, Michel Noiret, trîmbiţaş oficial al regelui, stăpînitorul nostru, sili gloata să tacă şi citi sentinţa, potrivit rînduielii şi poruncii domnului

prévôt. Apoi trecu în dosul căruței, împreună cu oamenii săi îmbrăcați în uniforme.

Quasimodo, nepăsător, nici nu clipea măcar. Orice împotrivire din partea lui fusese făcută imposibilă prin ceea ce se numea pe-atunci, în stilul cancelariei judecătorești, *tăria și siguranța legăturilor*, ceea ce vrea să însemne că toate curelele și verigile îi intraseră pesemne în carne. De altfel, tradiția aceasta a pușcăriilor și a ocnelor nu s-a pierdut, iar cătușele o mai păstrează încă aidoma la noi, popor civilizat, blînd și uman (punînd în paranteză ocna și ghilotina).

Osînditul se lăsase dus, împins, purtat, suit, legat și răzlegat. Pe fața lui nu se putea citi decît o mirare de sălbatic sau de cretin. Lumea îl știa surd ; acum ai fi zis că e și orb.

Îl puseră în genunchi pe platforma circulară și el nu se împotrivi. Îi scoaseră haina și cămașa, dezgolindu-l pînă la brîu, și el îi lăsă. Îl înhămară într-un nou sistem de curele și de catarame, și el îngădui să fie încătărămat și legat. Doar din cînd în cînd răsufla zgomotos ca un vițel al cărui cap atîrnă și se bălăngăne pe marginea căruței măcelarului.

— Vita ! spuse Jehan Frollo du Moulin către prietenul său Robin Poussepain (căci amîndoi studenții îl urmaseră pe osîndit, așa cum se cuvine). Înțelege și el, cît un cărăbuș închis într-o cutie !

Cînd mulțimea văzu cocoașa lui Quasimodo dezgolită, cînd îi văzu pieptul de cămilă și umerii lui învîrtoșați și păroși, izbucni în hohote nebune de rîs. În toiul veseliei, un bărbat purtînd uniforma orașului, mărunt dar voinic, se urcă pe platformă și se așeză lîngă osîndit. Numele lui trecu repede din gură în gură. Era jupîn

Pierrat Torterue, schingiuitor-oficial al închisorii Châtelet.

El începu prin a pune într-un colţ al stîlpului infamiei un ceas de nisip, negru, a cărei parte de sus era plină de nisip roşu ce se scurgea spre partea de jos ; apoi îşi scoase tunica bicoloră, şi mulţimea văzu atîrnînd în mîna lui dreaptă un bici subţire şi şfichiuitor făcut din curele lungi, albe, lucioase, înnodate, împletite, întărite cu gheare de metal. Iar cu mîna stîngă îşi suflecă nepăsător cămaşa în jurul braţului drept pînă la subsuoară.

În acest timp, Jehan Frollo striga înălţîndu-şi capul blond şi buclat pe deasupra mulţimii (pentru asta se urcase pe umerii lui Robin Poussepain) :

— Priviţi, domnilor şi doamnelor ! Iată că va fi biciuit zdravăn jupîn Quasimodo, clopotarul fratelui meu, domnul arhidiacon de Josas, un soi de jalnică arhitectură orientală, cu spinarea clădită în chip de dom şi cu picioarele în coloane spiralate.

Iar mulţimea, mai ales copiii şi fetele, se prăpădeau de rîs.

În sfîrşit, schingiuitorul izbi cu piciorul în podea. Roata începu să se învîrtească. Quasimodo se clătină, prins în chingi. Uluirea zugrăvită brusc pe faţa lui diformă stîrni şi mai vîrtos hohotele de rîs din preajmă.

Deodată, în clipa cînd roata, învîrtindu-se, aduse în faţa lui jupîn Pierrat spinarea monstruoasă a lui Quasimodo, jupîn schingiuitorul ridică braţul, şfichiuirile subţiri şuierară ascuţit prin văzduh ca un ghem de năpîrci şi se abătură cu furie pe spinarea nefericitului.

Quasimodo zvîcni dureros, ca trezit pe neaşteptate din somn. Începea să înţeleagă. Se zvîrcoli în legături ; o strîmbătură de mirare şi de durere îi schimonosi muşchii feţei, dar nu scoase nici un suspin. Întoarse doar capul, mai întîi înapoi, spre dreapta, apoi spre stînga, clătinîndu-l, aşa cum face taurul cînd e pişcat în coastă de un tăun.

Urmă o a doua lovitură, apoi o a treia, şi încă una, şi încă una, fără încetare. Roata se învîrtea mereu şi loviturile curgeau într-una. Curînd ţîşni sîngele ; mulţimea îl văzu şiroind în mii de firişoare pe umerii negri ai cocoşatului, iar sfichiuirile subţiri, în rotaţia lor care sfîşia aerul, îl împrăştiară în stropi peste cei de faţă.

Quasimodo îşi reluase, măcar în aparenţă, nepăsarea de la început. Încercase mai întîi, pe ascuns şi fără sforţări prea vădite, să-şi rupă legăturile. Oamenii văzuseră cum ochii lui prind să scapere, cum muşchii i se împietresc, iar membrele i se încordează, văzuseră curelele şi verigile întinzîndu-se. Efortul era puternic, uluitor, disperat, dar străvechile unelte de cazně ale justiţiei rezistară, plesnind doar pe alocuri, şi-atîta tot. Quasimodo recăzu, istovit. Pe chipul său, uluirea făcu loc unui sentiment de descurajare amară şi adîncă. Închizîndu-şi unicul ochi, cocoşatul îşi lăsă capul în piept şi făcu pe mortul.

Din clipa aceea nu se mai clinti. Nimic nu-l putu face să se mai mişte. Nici sîngele care-i şiroia într-una, nici loviturile date cu furie sporită, nici mînia schingiuitorului, care se aţîţa singur şi se îmbăta de plăcerea de a aplica pedeapsa, nici zgomotul cumplitelor şfichiuiri, mai ascuţite şi mai şuierătoare decît limbile unor vipere.

În sfîrşit, un aprod de la Châtelet îmbrăcat în negru, călare pe un cal negru, aflat lîngă scară de la începutul executării osîndei, întinse varga de abanos spre ceasul de nisip. Schingiuitorul se opri. Roata se opri. Ochiul lui Quasimodo se redeschise încet.

Biciuirea se sfîrşise. Două ajutoare ale schingiuitorului-oficial spălară umerii însîngeraţi ai osînditului, îl frecară cu nu ştiu ce alifie care închise pe loc toate rănile şi-i aruncară pe spate un fel de şorţ galben croit ca un patrafir. Între timp, Pierrat Torterue pusese să i se stoarcă pe pavaj sfichiurile biciului, înroşite şi ude de sînge.

Dar pentru Quasimodo încă nu se sfîrşise totul. Mai trebuia să îndure ceasul acela la stîlpul infamiei, pe care jupîn Florian Barbedienne îl adăugase atît de chibzuit la sentinţa lui messire Robert d'Estouteville ; totul, spre marea slavă a vechiului joc de cuvinte, fiziologic şi psihologic, al lui Jean de Cumène : *Surdus absurdus*[1].

Ceasul de nisip fu deci răsturnat, iar cocoşatul fu lăsat pe platformă, legat cum era, pentru ca justiţia să fie împlinită pînă la capăt.

Norodul, în evul mediu mai ales, e în societate cum e copilul în familie. Cît timp rămîne în starea lui de primă ignoranţă, de copilărie morală şi intelectuală, se poate spune despre el ca despre un copil :

Această vîrstă este fără milă.

Am văzut că, în general, Quasimodo era urît de oameni, pentru mai multe motive, ce-i drept. În toată mulţimea din piaţă abia dacă exista vreun spectator care să n-aibă motive să se plîngă îm-

---

[1] Surdul e absurd (lat.).

potriva răutăciosului cocoşat de la Notre-Dame. De aceea se bucurau toţi văzîndu-l la stîlpul infamiei, iar aspra osîndă pe care o îndurase şi jalnica stare în care fusese lăsat, departe de a-i mişca pe oameni, le înrăise ura, înarmînd-o cu un pic de veselie.

De aceea, *vindicta publică* odată satisfăcută, după cum se mai exprimă şi astăzi bonetele pătrate în păsăreasca lor, veni rîndul miilor de răzbunări particulare. Aici, ca şi în Sala Mare, izbucniră mai ales femeile. Toate aveau cîte ceva împotriva cocoşatului, unele din pricina răutăţii, altele din pricina sluţeniei lui. Acestea din urmă erau cele mai furioase.

— Oh ! Mască a lui Antichrist ! spunea una.

— Călăreţ pe coada măturii ! striga alta.

— Frumoasa strîmbătură tragică ! urla o a treia. Te-ar face papă al nebunilor, dacă azi ar fi ieri !

— Bun ! adăuga o bătrînă. Iată strîmbătura de la stîlpul infamiei. Cînd o s-o vedem şi pe cea de la spînzurătoare ?

— Cînd au să te vîre sub clopotul mare, la o sută de picioare sub pămînt, clopotar afurisit ?

— Şi totuşi, diavolul ăsta sună *Angelus !*

— Oh ! Surdul ! Chiorul ! Ghebosul ! Monstrul !

— Are o mutră, c-ar face o femeie să lepede mai degrabă decît toate leacurile şi medicamentele.

Iar cei doi studenţi, Jehan du Moulin şi Robin Poussepain, cîntau cît îi ţinea gura vechiul cîntec popular :

O spînzurătoare
Pentru tîlhăroi,
Un rug cît mai mare
Pentru maimuţoi.

Ploua cu ocări, cu huideieli, cu blesteme, cu rîsete și, pe alocuri, chiar cu pietre.

Quasimodo era surd, dar vedea clar, iar furia mulțimii era la fel de bine zugrăvită pe fețe ca și în cuvinte. De altfel, pietrele aruncate explicau hohotele de rîs.

La început, cocoșatul se stăpîni. Dar încet-încet, răbdarea lui, care înfruntase biciul schingiuitorului, cedă și se lăsă învinsă de pișcăturile acestea de insecte. Taurul Asturiei, care nu s-a prea speriat de asalturile picadorului, e scos din sărite de cîini și de fluturarea fîșiilor de pînză colorată.

Quasimodo aruncă mai întîi o privire lentă și amenințătoare asupra mulțimii. Dar, legat cum era, privirea nu-i ajută să alunge muștele care-i pișcau rana. Atunci se zbătu în legături, și zvîcnirile lui furioase făcură să scîrțîie din temelii vechea roată a stîlpului infamiei. Drept urmare, batjocurile și huiduielile se întețiră.

Atunci nefericitul, neputînd să-și sfarme zgarda de fiară sălbatică prinsă în lanț, se liniști. Doar din cînd în cînd, cîte un geamăt de furie îi sălta cavitățile pieptului. Fața nu i se roșise și nu se vedeau semnele rușinii pe ea. Cocoșatul era prea departe de civilizație și prea aproape de natură ca să știe ce e rușinea. De altfel, în halul lui de sluțenie, mai putea fi simțitor la ocară ? Dar mînia, ura, deznădejdea aduceau încet pe fața lui hidoasă un nor din ce în ce mai mohorît, din ce în ce mai încărcat cu o electricitate care scăpăra mii de fulgere în unicul ochi al ciclopului.

Totuși, norul se lumină o clipă la trecerea unui catîr care străbătea mulțimea purtînd în spinare un preot. De îndată ce zări în depărtare catîrul și preotul, fața bietului osîndit se îmblînzi. În locul furiei care o schimonosea, se ivi un zîmbet

ciudat, plin de-o blîndeţă, de-o bunătate, de-o duioşie de nedescris. Pe măsură ce preotul se apropia, zîmbetul devenea mai limpede, mai desluşit, mai radios. Era ca şi cum nefericitul saluta venirea unui salvator. Totuşi, cînd catîrul ajunse destul de aproape de stîlp pentru ca osînditul să poată fi recunoscut de preot, acesta din urmă îşi coborî privirea, schimbă brusc direcţia şi dădu pinteni animalului, de parcă s-ar fi grăbit să scape de nişte chemări înjositoare şi n-ar fi ţinut de loc să fie salutat şi recunoscut de-un păcătos aflat într-o asemenea situaţie.

Preotul acela era arhiepiscopul dom Claude Frollo.

Norul se lăsă din nou, şi mai întunecat, pe fruntea lui Quasimodo. Zîmbetul mai stărui un timp amestecat în el, dar descurajat, amar, de-o tristeţe profundă.

Vremea trecea. Cocoşatul se afla acolo de cel puţin o oră şi jumătate, sfîşiat, schingiuit, ocărît într-una şi aproape ucis de loviturile pietrelor.

Deodată el se zbătu din nou în lanţuri cu şi mai multă disperare, făcînd să tremure toată lemnăria pe care se afla şi, rupînd tăcerea păstrată cu încăpăţînare pînă atunci, strigă cu o voce răguşită şi furioasă, care semăna mai mult a lătrat decît a strigăt omenesc şi care acoperi zarva huiduielilor :

— Apă !

Strigătul acesta deznădăjduit, departe de a stîrni mila, oferi încă un prilej de distracţie bunului popor parizian ce se afla în jurul scării şi care, trebuie să spunem, luat de-a valma şi ca mulţime, nu era de loc mai puţin crud şi mai puţin abrutizat decît vagabonzii din Curtea Miracolelor, unde l-am condus mai înainte pe cititor, şi

care erau, pur şi simplu, pătura cea mai de jos a gloatei. În jurul nefericitului osîndit nu se ridică nici un glas în afară de cele care îşi băteau joc de setea lui. Fără îndoială că în clipa aceea, cu faţa lui împurpurată şi nădușită, cu ochiul năuc, cu gura spumegînd de mînie şi de durere şi cu limba pe jumătate scoasă, el părea mai degrabă grotesc şi respingător decît vrednic de plîns. Şi mai trebuie spus că, chiar de s-ar fi aflat în mulţime vreo inimă miloasă de bărbat sau de femeie care să se simtă ispitită să aducă un pahar cu apă nenorocitei făpturi chinuite, în jurul scîrnavelor trepte ale stîlpului infamiei domnea o asemenea prejudecată faţă de ruşine şi de înjosire, încît ea era de ajuns ca să-l alunge pe bunul samaritean.

Peste cîteva minute, Quasimodo îşi îndreptă spre mulţime privirea disperată şi repetă cu un glas şi mai sfîşietor :

— Apă !

Şi toţi rîseră iar.

— Bea asta ! îi strigă Robin Poussepain, aruncîndu-i în obraz un burete îmbibat în şanţul cu lături. Ţine, surd ticălos ! Îţi eram dator.

O femeie îi zvîrli o piatră în cap :

— Să te-nveţi minte să ne mai trezeşti noaptea cu dangătele tale, blestematule !

— Hei, flăcăule, urla un olog, căznindu-se să-l atingă cu cîrja, o să ne mai faci farmece de sus, din turlele de la Notre-Dame ?

— Uite un blid, ca să bei ! strigă un bărbat, aruncîndu-i în piept un urcior spart. Tu eşti ăla care doar ai trecut prin faţa nevesti-mi, şi-ai şi făcut-o să nască un copil cu două capete !

— Şi pisica mea a fătat un pisoi cu şase labe ! lătră o babă, aruncînd în el cu o ţiglă.

— Apă ! repetă pentru a treia oară Quasimodo, gîfîind din greu.

În clipa aceea văzu cum gloata se dă în lături. O fată îmbrăcată ciudat ieși din mulțime. Fata era însoțită de o capriță albă, cu coarnele poleite, și ținea în mînă o tambură.

Ochiul lui Quasimodo scînteia. Era țiganca pe care încercase s-o răpească noaptea trecută, din care pricină el simțea vag că ispășea acum, lucru, de altminteri, cu totul neadevărat, căci pedeapsa se datora numai faptului că era surd și că fusese judecat de un surd. Quasimodo nu se îndoi nici o clipă că țiganca venea și ea să se răzbune și să-i tragă o lovitură, ca toți ceilalți.

Și chiar o văzu urcînd repede scara. Mînia și ciuda îl sufocau. Ar fi vrut să poată dărîma stîlpul, și dacă fulgerul din ochiul lui ar fi putut trăsni, țiganca s-ar fi pomenit preschimbată în pulbere înainte de a ajunge pe platformă.

Fără să spună un cuvînt, ea se apropie de osînditul care se zvîrcolea zadarnic, încercînd să scape și, desprinzîndu-și plosca de la brîu, o duse cu blîndețe la buzele arse ale nefericitului.

Atunci, din ochiul acela, pînă mai adineauri atît de uscat și de aprins, se văzu rostogolindu-se o lacrimă mare, care curse încet de-a lungul obrazului diform și-atîta timp schimonosit de deznădejde. Era poate prima lacrimă pe care o vărsase vreodată nefericitul cocoșat.

Cu toate acestea, el uită să bea. Nerăbdătoare, țiganca făcu mutrișoara ei și ținu, zîmbind, plosca la gura colțată a lui Quasimodo. El bău cu înghițituri prelungi. Îl ardea setea.

Cînd isprăvi, nefericitul își întinse buzele negre, fără doar și poate ca să sărute mîna frumoasă care îl ajutase. Dar fata, care, poate, era

de felul ei neîncrezătoare și-și mai amintea și încercarea de atac din noaptea trecută, își trase mîna cu gestul caracteristic al unui copil ce se teme să nu fie mușcat de un animal.

Atunci bietul surd își aținti asupra ei privirea dojenitoare și nespus de tristă.

Oriunde, priveliștea aceasta a unei fete atît de frumoasă, de proaspătă, de pură, de încîntătoare și de firavă totodată, care alergase plină de milă să ajute atîta nenorocire, sluțenie și răutate, ar fi fost înduioșătoare. La un stîlp al infamiei însă, priveliștea era sublimă.

Întreaga mulțime simți acest lucru și începu să bată din palme și să strige : „Bravo ! Bravo !"

În clipa aceea, de la lucarna chiliei, pustnica zări țiganca lîngă stîlpul infamiei și-i aruncă sinistrul ei blestem :

— Fii blestemată, fiică a Egiptului ! Blestemată ! Blestemată !

V

SFÎRȘITUL POVEȘTII CU PLACINTA

Esmeralda păli și coborî clătinîndu-se de pe platformă. Vocea pustnicei o urmări și-atunci :

— Coboară ! Coboară ! Tîlhăriță din Egipt, o să te urci tu iar acolo !

— Au apucat-o furiile pe pustnică, se mulțumi să șușotească gloata ; și atîta tot.

Căci femeile acestea erau temute, drept care nimeni nu se atingea de ele. Pe-atunci nimeni nu se lega bucuros de cineva care se ruga zi şi noapte.

Sosise ceasul cînd Quasimodo trebuia dus deacolo. De aceea fu dezlegat, iar mulţimea se împrăştie.

Lîngă Grand-Pont, Mahiette, care se îndrepta spre casă împreună cu prietenele ei, se opri brusc.

— Ia spune, Eustache, ce-ai făcut cu plăcinta ?

— Mamă, spuse copilul, pe cînd voi vorbeaţi cu doamna aia din gaură, a trecut un cîine mare şi-a muşcat din plăcintă. Atunci am mîncat şi eu din ea.

— Cum, domnule, zise iar Mahiette, ai mîncat-o toată ?

— Cîinele e de vină, mamă. I-am spus şi n-a vrut să m-asculte. Atunci am muşcat şi eu, na !

— Grozav copil ! exclamă mama, zîmbind şi dojenindu-l totodată. Ştii, Oudarde, el singur e în stare de pe acum să mănînce toate cireşele din livada noastră de la Charlerange. De-aia spune bunică-său că o să ajungă căpitan. Să te mai prind eu, numai, domnule Eustache ! Hai, leule !

CUPRINS

CARTEA ÎNTÎI

CARTEA A DOUA

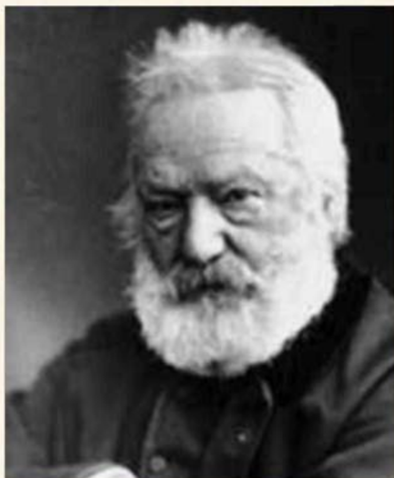
CARTEA A TREIA

CARTEA A PATRA

CARTEA A CINCEA

CARTEA A ȘASEA

hugo

editura minerva

«Personajele din Notre-Dame de Paris reprezintă acelaşi gen de realitate costumată ca şi personajele din Ivanhoe. Pe de altă parte însă, Notre-Dame de Paris, contemporană cu Delacroix, este poate capodopera literară a picturii istorice. Capodoperă a evocării, Notre-Dame de Paris e o capodoperă a stilului, una din creaţiile prozei franceze şi în mare parte o capodoperă a povestirii.

Cu aceste prezenţe şi absenţe ea rămâne romanul tip al romantismului.»

AL. THIBAUDET